

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ВБД.: 338.24:334.72 (575.3)

ББК.: 65.9 (2Т)

А – 20

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЗИЗӢ МУӢТАБАР ГУЛМАӢМАД

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ФАӢОЛИЯТИ
СОӢИБКОРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.2. – Иқтисодиёт (5.2.13. – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)**

Роҳбари илмӣ:

д.и.и., профессор Низомова Т.Д.

Душанбе-2026

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
БОБИ 1. Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ.....	17
1.1. Моҳияти инфрасохтор ва нақши он дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ.....	17
1.2. Унсурҳои асосии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ва робитаи функционалиҳои онҳо.....	34
1.3. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ.....	48
БОБИ 2. Таҳлил ва арзёбии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	66
2.1. Таҳлили рушди соҳибкорӣ дар шароити муносири таъминоти инфрасохторӣ.....	66
2.2. Баҳодиҳии имкониятҳои инфрасохтори соҳибкорӣ.....	82
2.3. Арзёбии самаранокии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ.....	106
БОБИ 3. Самтҳои асосии такмили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	126
3.1. Такмили механизми институтсионалиро ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ.....	126
3.2. Рушди унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ.....	141
3.3. Ташаккул ва такмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	153
Хулоса	169
Рӯйхати адабиёт.....	174

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун омили муҳими ташкили истехсолу хизматрасонӣ, ҷорӣ намудани навоарӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, рушди рақобат ва мутобикшавии иқтисод ба тағйироти технологӣ баромад менамояд. Аммо рушди соҳибкорӣ бе мавҷудияти шароити зарурии молиявӣ, истехсолӣ, логистикӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ ва кадрӣ таъмин намегардад. Маҷмуи чунин шароит, ниҳодҳо, объектҳо ва хизматрасониҳо инфрасохтори фаъолияти соҳибкорию ташкил дода, байни ташаббуси соҳибкор ва имконияти амалии татбиқи он робита барқарор менамояд.

Инфрасохтори рушдёфтаи соҳибкорӣ хароҷоти ҷустуҷӯи иттилоот, бастанӣ шартнома, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, интиқоли маҳсулот ва иҷрои расмиёти маъмурию коҳиш медиҳад. Дар сурати фаъолияти номувофиқи роҳу нақлиёт, энергетика, алоқа, муассисаҳои молиявӣ, бозорҳо, муассисаҳои таълимӣ, сохторҳои инноватсионӣ ва низомҳои рақамӣ соҳибкор қисми зиёди вақт ва захираҳои худро барои бартараф намудани монеаҳои беруна сарф менамояд. Бинобар ин, масъалаи инфрасохтор танҳо ба мавҷудияти объектҳо маҳдуд набуда, дастрасӣ, сифати хизматрасонӣ, ҳамоҳангии ниҳодҳо ва натиҷаи иқтисодии истифодаи онҳоро низ фаро мегирад.

Мазмуни инфрасохтори соҳибкорӣ дар баробари таҳаввули иқтисод пайваستا васеъ гардидааст. Агар дар иқтисоди саноатии анъанавӣ он асосан роҳ, нақлиёт, энергия, алоқа ва анборро дар бар мегирифт, бо рушди муносибатҳои бозорӣ муассисаҳои бонкӣ, суғуртавӣ, аудиторӣ ва дигар хизматрасониҳои касбӣ ба таркиби он ворид гардиданд. Дар иқтисоди ба дониш асосёфта нақши донишгоҳҳо, муассисаҳои илмию тадқиқотӣ, паркҳои технологӣ ва марказҳои интиқоли технология афзуда, дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ хизматрасониҳои электронӣ, амнияти иттилоотӣ ва малакаҳои рақамӣ аҳаммияти махсус пайдо намуданд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мазкур бо ҳадафҳои саноатикунони босуръат, рушди истеҳсолоти рақобатпазир, густариши содирот, ҷалби сармоягузорӣ, рақамикунони иқтисод ва таъмини шуғли маҳсулноқ алоқаманд мебошад. Татбиқи ин ҳадафҳо аз сатҳи дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба инфрасохтори муосир вобаста аст. Нобаробарии ҳудудӣ, маҳдуд будани маблағгузори дарозмуддат, заифии робитаи илм бо истеҳсолот ва фарқияти сатҳи дастрасии рақамӣ самаранокии тадбирҳои дастгириро коҳиш медиҳанд.

Мавқеи стратегӣ доштани рушди соҳибкорӣ дар сиёсати давлатӣ пайваستا таъкид мегардад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 декабри соли 2025 қайд намуданд, ки «ҳоло дар мамлакат ҳиссаи баҳши хусусӣ дар истеҳсоли молҳо 80 фоиз ва шуғли аҳоли 70 фоизро ташкил медиҳад ва он ҳамчун қувваи пешбарандаи рушди кишвар эътироф гардидааст» [52]. Вобаста ба фароҳам овардани муҳити зарурии фаъолияти он таъкид гардид, ки «Ҳукумати мамлакат бояд ҷиҳати осон намудани дастрасии баҳши хусусӣ ба захираҳо, хизматрасониҳои давлатӣ, иттилоот, воситаҳои арзони молиявӣ, технологияҳо ва донишҳо барои баланд бардоштани рақобатнокӣ, таҳияву татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва таҳкими мавқеъ дар бозорҳои ватанӣ хориҷӣ тадбирҳои муассир андешад» [52].

Ин дастур мазмуни фарогири дастгирии инфрасохтори соҳибкорию ифода менамояд, зеро дар он дастрасӣ ба захираҳо, маблағгузорӣ, иттилоот, технология, дониш ва хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун шартҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ баҳши хусусӣ муайян шудаанд. Аз ин рӯ, рушди соҳибкорӣ бояд дар доираи низоми ҳамгирои инфрасохторӣ таъмин карда шавад.

Боиси зикр аст, ки дар ҷумҳурӣ заминаи ҳукукию барномавии рушди инфрасохтори соҳибкорӣ низ пайваستا тақмил меёбад. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи дастгирии

давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ барои солҳои 2023-2027, Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва дигар санадҳои соҳавӣ беҳсозии фазои сармоягузорӣ, рушди баҳши хусусӣ ва ташаккули хизматрасониҳои нави инфрасохториро пешбинӣ менамоянд. Бо вучуди ин, натиҷабахшии татбиқи онҳо аз ҳамоҳангии байниидоравӣ, муайян будани масъулият, фарогирии ҳудудӣ ва мавҷудияти низоми ягонаи баҳодихии натиҷаҳо вобаста мебошад.

Нақши муҳимми инфрасохторро дар фаъолияти соҳибкориро барандаи Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод Ҷозеф Стиглицс чунин шарҳ медиҳад: «Корхонаҳо аз он шароите, ки давлат фароҳам меорад, яъне инфрасохтор, суботи иқтисодӣ, пояҳои илму технология ва волоияти қонун, манфиати бузург мегиранд» [124]. Аз ин андеша бармеояд, ки рушди соҳибкорӣ танҳо натиҷаи ташаббуси хусусӣ набуда, ба мавҷудияти инфрасохтори моддӣ, технологӣ ва институтсионалии босифат таъя мекунад. Ҳангоми нокифоя будани чунин заминаҳо хароҷот ва хавфи фаъолияти корхонаҳо афзуда, имконияти рушди устувори онҳо маҳдуд мегардад.

Ба андешаи мо, хусусияти байниидоравии инфрасохтор зарурати такмили механизмҳои институтсионалиро ташкилии идоракунии онро таъмин медиҳад. Механизми институтсионалӣ бояд қоидаҳо, ваколатҳо ва стандартҳои хизматрасониро муайян намояд. Механизми ташкилӣ бошад, сохтор, тартиби ҳамкорӣ ва мониторинг таъмин кунад. Дар шароити маҳдудияти захираҳои буҷетӣ истифодаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ низ муҳим мебошад, аммо самаранокии он ба омодаسازی босифати лоиҳаҳо, тақсимои асосноки хавф ва интихоби объектҳои вобаста аст, ки мушкилоти воқеии инфрасохториро бартараф менамоянд.

Ҳамин тавр, байни зарурати рушди босуръати соҳибкорӣ ва сатҳи таъминоти инфрасохторӣ робитаи бисёр вучуд дорад. Зарурати шарҳи инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун низоми ягона, баҳодихии вазъи он, такмили механизмҳои институтсионалиро ташкилӣ ва асоснок намудани самтҳои рушди мутавозини унсурҳои он мубрами ва интихоби мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро муайян менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаҳои назариявии пайдоиш ва рушди инфрасохтори соҳибкорӣ дар адабиёти илмӣ аз мавқеъҳои гуногун баррасӣ шудаанд. Бояд зикр намуд, ки дар таҳқиқи масъалаҳои рушди фаъолияти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ олимони хориҷӣ, ба монанди Асемоглу Д. [104], Ван де Вен А.Х. [123; 127], Виал Г. [128], Вулли Ч.Л. [129], Дробишева В.Г. [21], Изенберг Д.Ч. [116], Кожан В.И. [23], Ламанский М.Г. [35], Логвинов В.А. [37], Морозова И.А. [44], Намбисан С. [119; 120], Одретч Д.Б. [105], Палякин Р.Б. [54], Пинковецкая Ю.С. [56], Портер М. [57], Стам Э. [122; 123], Стиглицс Ч.Е. [124] ва Тилсон Д. [125] ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Дар илми иқтисодии ватнӣ масъалаҳои инфрасохтори бозор, рушди соҳибкорӣ, танзими давлатӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ, молиявӣ ва минтақавӣ дар қорҳои Аминов И. [4], Асрорзода А.С. [6], Ашуров М.Н. [60], Бобочонов Р.М. [12], Валиев Н.Ш. [6], Муқаддасзода Ф.М. [49], Низомова Т.Д. [51], Қодиров Ф.А. [28], Раҷабов Р.К. [59], Раҳимзода Ш. [60], Раҳимов Р.К. [61], Раҳматзода Р.Қ. [62], Саидов К.Н. [71], Сафаров Б.Г. [71], Солеҳзода А.А. [80], Тагаев Б.Ш. [49; 85], Умаров Ҳ.У. [89], Факеров Ҳ.Н. [90-94], Ҷабборов Ф.А. [96] ва Шарофзода Ф.Р. [97-99] ва дигар олимони мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар ин қорҳо инфрасохтор ҳамчун шартӣ фаъолияти механизми бозор, воситаи пайваст намудани истеҳсолот ва бозор, омили саноатикунонӣ ва заминаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ арзёбӣ мешавад. Натиҷаҳои онҳо барои ташаккули асосҳои назариявии таҳқиқоти мазкур заминаи муҳим фароҳам оварданд.

Бо вучуди саҳми назарраси таҳқиқоти мавҷуда, як қатор масъалаҳои муҳими марбут ба мавзуи таҳқиқот ҳанӯз ҳалли мукаммали илмӣ наёфтаанд. Аввалан, дар бисёр қорҳо инфрасохтори соҳибкорӣ ё бо инфрасохтори бозор ҳаммаъно дониста мешавад ё ба маҷмуи ташкилотҳои дастгирии соҳибкории хурду миёна маҳдуд мегардад. Дар натиҷа, робитаи инфрасохтори моддӣ, институтсионалӣ, молиявӣ, бозорӣ, рақамӣ, инноватсионӣ ва кадрӣ пурра инъикос намеёбад. Дуюм, баҳодиҳии вазъи инфрасохтор аксаран аз рӯйи

нишондиҳандаҳои ҷудогона анҷом ёфта, дастрасӣ, сифати хизмат, нобаробарии минтақавӣ ва робитаи функционалии унсурҳо ба таври кофӣ баррасӣ намешавад. Сеюм, барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми ҳамохангсозии сатҳҳои стратегӣ, соҳавӣ, ҳудудӣ ва оператории идоракунии инфрасохтор ба таҳқиқи иловагӣ ниёз дорад.

Ғайр аз ин, истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ бештар аз мавқеи татбиқи лоиҳаи алоҳида баррасӣ шуда, масъалаи ташаккули портфели мутавозини лоиҳаҳои инфрасохторӣ, оmodасозии онҳо, арзёбии хароҷоти давраи ҳаёт ва таъмини дастрасии хизматрасонӣ камтар омӯхта шудааст. Дар самти рақамикунонӣ бошад, тавачҷуҳ аксаран ба таъсиси платформа ё пешниҳоди хизматрасонӣ ба шакли электронӣ равона мегардад, ҳол он ки натиҷаи иқтисодӣ аз содагии раванд, мубодилаи додаҳо, амният, фарогирии ҳудудӣ ва қобилияти истифодаи соҳибкорон вобаста аст.

Ҳамин тавр, омӯзиши нокифояи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ зарурати таҳқиқи комплекси мавзӯро муайян намуда, мақсад, вазифа, объект ва предмети кори диссертатсиониро асоснок кардаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. авзуи диссертатсия ба ҳадафҳо ва афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636) мутобикат менамояд. Таҳқиқот ҳамчунин бо вазифаҳои Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 50) робитаи бевосита дорад. Дар ин санадҳо рушди бахши хусусӣ, беҳсозии фазои соҳибкорӣ, васеъ намудани дастрасӣ ба захираҳо ва такмили низоми дастгирӣ ҳамчун самтҳои муҳим муайян шудаанд.

Ҷанбаҳои рақамии таҳқиқот бо Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642), Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ барои

солҳои 2026-2030, Стратегияи рушди соҳаи алоқа то соли 2040 ва дигар санадҳои соҳавӣ ҳамоҳанг мебошанд. Пешниҳодҳои марбут ба сармоягузорӣ ва шарикии давлату бахши хусусӣ ба вазифаҳои Стратегияи ҷалби сармоягузорӣ барои давраи то соли 2040 ва санадҳои амалкунандаи танзими шарикии давлат ва бахши хусусӣ мувофиқат мекунанд.

Диссертатсия дар доираи самти илмӣ кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди корхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон оид ба рушди соҳибкорӣ, тақмили механизмҳои дастгирӣ ва баланд бардоштани самаранокии он иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар тавсифи умумии таҳқиқот мақсад ва вазифаҳои асосии диссертатсия оид ба ташаккул ва рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ муайян гардида, объекту предмет, фарзия, асосҳои назариявӣ методологӣ, усулҳо ва пойгоҳи иттилоотии таҳқиқот шарҳ дода шудаанд. Ҳамчунин наwgонии илмӣ ва нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аз ҷумла тақмили мафҳум ва таснифи унсурҳои инфрасохтори соҳибкорӣ, арзёбии вазъи таъминоти инфрасохторӣ, механизми институтсионалию ташкилии идоракунии рушди он, имкониятҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва самтҳои тақмили инфрасохтори рақамӣ пешниҳод гардидаанд. Аҳамияти назариявӣ амалии натиҷаҳо, дараҷаи эътимоднокии онҳо, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисос, саҳми шахсии доwtалаб, тасвиби натиҷаҳо, интишорот, инчунин сохтор ва ҳаҷми диссертатсия низ тавсиф карда шудаанд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади диссертатсия аз рушди асосҳои илмию назариявӣ, тақмили равишҳои методии арзёбӣ ва асоснок намудани тавсияҳои амалӣ оид ба ташаккул ва тақмили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсади гузошташуда иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ гардид:

- омӯзиши асосҳои назариявии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ, дақиқ намудани мазмуни иқтисодии он, муайян кардани марҳилаҳои таҳаввул,

унсурҳои асосӣ ва робитаҳои функционалии онҳо, инчунин омӯзиши таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди инфрасохтор;

- таҳлил ва арзёбии вазъи фаъолияти соҳибкорӣ ва имкониятҳои инфрасохтории он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани тамоюлҳои рушд, инчунин асоснок кардани дурнамои тағйироти онҳо;

- таҳияи механизми институтсионалию ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ бо муайян намудани зинаҳо, вазифаҳо ва воситаҳои татбиқи он, асоснок намудани имкониятҳои рушди унсурҳои инфрасохтор тавассути шарикии давлат ва бахши хусусӣ;

- муайян намудани самтҳои асосии такмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ бо дарназардошти ҳамоҳангсозии хизматрасониҳо ва додаҳо, дастрасии минтақаҳо ва мониторинги натиҷа.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот равандҳои ташаккул, фаъолият ва рушди инфрасохторе мебошанд, ки фаъолияти субъектҳои соҳибкорию дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд.

Предмети таҳқиқот. Предмети таҳқиқотро муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ, институтсионалӣ, молиявӣ ва идоракунии ташкил медиҳанд, ки дар раванди ташаккул, истифода, арзёбӣ ва такмили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ба вуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи илмӣ таҳқиқот ба он асос меёбад, ки самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолате баланд мегардад, ки инфрасохтор ҳамчун низоми ягонаи унсурҳои ба ҳам вобаста идора карда шуда, рушди зернизоми он, ваколату масъулияти субъектҳо ҳамоҳанг, имкониятҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ мақсаднок ва рақамикунонӣ марҳилавию натиҷабарх амалӣ гардад. Ин равиш бояд ба беҳтар шудани дастрасӣ ба хизматрасониҳо ва коҳиш ёфтани вақт, хароҷот ва хавфи дар фаъолияти соҳибкорӣ оварда расонад.

Асосҳои назариявию методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро муқаррароти назарияи соҳибкорӣ, назарияи институтсионалӣ, назарияи хароҷоти муомилот, равиши системавӣ, назарияи инфрасохтор, рушди

минтақавӣ, иқтисоди рақамӣ ва шарикӣ давлату бахши хусусӣ ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқот инфрасохтор ҳамчун низоми дорои зерунсурҳо, субъектҳо, робитаҳо ва натиҷаҳои мушаххаси иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Равиши мазкур имкон медиҳад, ки мавҷудияти расмӣ унсур аз дастрасӣ ва самаранокии воқеии он фарқ карда шавад.

Усулҳои таҳқиқот. Ҳангоми иҷрои диссертатсия усулҳои мантиқӣ, таҳлилу синтез, индуксия ва дедуксия, муқоисаи байналмилалӣ, гурӯҳбандӣ ва тасниф, таҳлили системавӣ сохторӣ, равиши институтсионалӣ, таҳлили омӯрӣ ва динамикӣ, усулҳои индексӣ, коррелятсионӣ, иқтисодӣ риёзӣ ва дурнамоӣ, инчунин усулҳои ҷадвалӣ ва графӣ пешниҳоди натиҷаҳо истифода гардиданд. Барои асоснок намудани пешниҳодҳо усули муқоисаи функсияҳо, таҳлили ҳолигии инфрасохторӣ, арзёбии робитаи байни нишондиҳандаҳо, таҳлили хавф ва мантиқи хароҷоту натиҷа татбиқ шудааст.

Пойгоҳи иттилоотӣ таҳқиқот. Пойгоҳи иттилоотиро қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегияҳо, концепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ, маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, мақомоти андоз, мақомоти ваколатдор дар соҳаҳои сармоягузорӣ, нақлиёт, алоқа, молия ва рушди иқтисодӣ ташкил доданд. Ҳамчунин маълумоти ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ ва дигар ниҳодҳои соҳавӣ, инчунин мақолаҳо, монографияҳо ва ҳисоботи таҳлилии олимону коршиносони ватанӣ хориҷӣ истифода шуданд.

Диссертатсия дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2025 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони илмӣ диссертатсия аз рушди муқаррароти назариявӣ, тақмили равиши баҳодиҳӣ ва асоснок намудани маҷмуи тавсияҳои ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ иборат мебошад. Натиҷаҳои асосие, ки дорои унсурҳои навгони илмӣ мебошанд, чунинанд:

- мазмуни иқтисодии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дақиқ карда шуда, он ҳамчун низоми динамикӣ ва ба ҳам алоқаманди объектҳо, ниҳодҳо, хизматрасониҳо, қоидаҳо ва захираҳо шарҳ дода шудааст, ки дастрасии

субъектҳои соҳибкориро ба имкониятҳои зарурӣ таъмин намуда, харочот, хавф ва вақти муомилотро коҳиш медиҳад. Таҳаввули мазмуни инфрасохтор шартан ба чор марҳилаи моддию техникӣ, бозорию институтсионалӣ, донишу инноватсионӣ ва рақамӣ чудо гардида, таркиби он дар ҳафт зернизомии институтсионалию ҳукуқӣ, истеҳсолию логистикӣ, молиявию сармоягузорӣ, бозорию тичоратӣ ва касбӣ, иттилоотию рақамӣ, инноватсионию технологӣ ва кадрю иҷтимоӣ гурӯҳбандӣ шудааст;

- равиши методии арзёбии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ такмил дода шудааст, ки таҳлили тамоюли тағйирёбӣ, сохтор, дастрасӣ, иқтидор, истифода ва натиҷаро бо арзёбии робитаҳои байни нишондиҳандаҳо муттаҳид менамояд. Дар асоси он номувозинатии рушди унсурҳо ва фарқи байни афзоиши миқдорӣ ва дастрасии воқеии хизматрасонӣ муайян гардида, робитаи зичи омории рушди соҳибкорӣ бо пардохтҳои ғайринақдӣ, сармоягузорӣ, савдо, боркашонӣ, интернет ва роҳҳо ошкор ва дурнамои нишондиҳандаҳои интихобшуда то соли 2035 асоснок карда шудааст;

- мазмун ва сохтори механизми институтсионалию ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод карда шудааст. Механизм ҳамчун низомии мақсадноки қоидаҳо, субъектҳо, ваколатҳо, робитаҳо, стандартҳои хизматрасонӣ, ҳавасмандгардонӣ ва назорат муайян гардида, зинаҳои стратегӣ, ҳамоҳангсозию функционалӣ, ҳудудӣ ва операториро дар бар мегирад. Феҳристи ягонаи унсурҳо ва хизматрасониҳо, шиносномаи ҳудудӣ, стандарти хизматрасонӣ, шиносномаи раванд, шартномаи натиҷавӣ ва мониторинги маълумотӣ ҳамчун воситаҳои татбиқ асоснок шудаанд. Дар доираи татбиқи иқтисодии механизм равиши портфелӣ ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ пешниҳод гардидааст, ки мушкилоти инфрасохторӣ, шумораи истифодабарандагон, таъсири лоиҳа ба зернизмҳо, омодагии техникӣ, хароҷоти давраи ҳаёт, дастрасии хизматрасонӣ ва тақсимои хавфро яқчо ба назар мегирад;

- сохтори функционалии инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ дар чор зина, яъне пайваستшавӣ ва иқтидори ҳисоббарорӣ, эътимод ва додаҳо,

хизматрасониҳои муштаракӣ давлатӣ ва бозорӣ, истифода ва навоарӣ муайян гардида, мутобиқати техникӣ ва фарогирӣ ҳамчун талаботи умумӣ асоснок шудаанд. Самтҳои марҳилавии тақмил додани хизматрасониҳои мавҷуда, таҳияи шиносномаи хизматрасонӣ, интихоби равандҳои серистифода, ҳамоҳангсозии феҳристҳо, беҳтар намудани дастрасии ҳудудӣ, рушди малака ва мониторинги нишондиҳандаҳо пешниҳод шудаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя муқаррароти зерини илмӣ пешниҳод карда мешаванд:

1. Асоснок карда шудааст, ки инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ бояд ҳамчун низоми динамикии объектҳо, ниҳодҳо, хизматрасониҳо, қоидаҳо ва захираҳои ба ҳам алоқаманд баррасӣ карда шавад. Дар асоси чунин тафсир таснифи муаллифии инфрасохтор аз рӯи ҳафт зернизоми функционалӣ ва даврабандии таҳаввули мазмуни он ба чор марҳила таҳия гардидааст, ки имконият медиҳад робитаҳои дохилӣ, вазифаҳо ва самтҳои тағйирёбии онро дақиқтар муайян гардад.

2. Равиши комплекси баҳодиҳии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ таҳия ва аз ҷиҳати методӣ таҳия гардидааст, ки таҳлили динамикӣ, сохторӣ, муқоисавӣ, коррелятсионӣ ва дурнамосозиро муттаҳид менамояд. Бо истифода аз ин равиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари тамоюли умумии рушд номувозинатии сохтори ҳудудии унсурҳои инфрасохтор, робитаи зичи омории фаъолияти соҳибкорӣ бо нишондиҳандаҳои молиявӣ, нақлиётӣ, бозорӣ ва рақамӣ муайян гардида, дурнамои нишондиҳандаҳои асосӣ асоснок карда шудааст.

3. Механизми институтсионалиро ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ таҳия гардидааст, ки сатҳҳои стратегӣ, ҳамоҳангсозиро функционалӣ, ҳудудӣ ва операториро дар низоми ягона муттаҳид менамояд. Муайян карда шудааст, ки ҳамоҳангсозии ваколату вазифаҳои ин сатҳҳо ва истифодаи равиши портфелӣ ҳангоми интихоби лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои муайян намудани лоиҳаҳои афзалиятнок ва истифодаи самараноки захираҳо мусоидат мекунад.

4. Сохтори чорзинагии инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ таҳия ва асоснок карда шудааст, ки пайваستшавию иқтидори ҳисоббарорӣ, эътимоди рақамию додаҳо, хизматрасониҳои ҳамгиро ва қобилияти истифодаю навовари ро фаро мегирад. Маҷмуи чораҳои марҳилавӣ оид ба содасозии хизматрасониҳо, ҳамоҳангсозии додаҳо, таъмини фарогирии минтақаҳо, амнияти иттилоотӣ ва мониторинги натиҷаҳо пешниҳод гардидааст, ки татбиқи он ба коҳиши вақт, хароҷот ва хавфҳои фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии диссертатсия дар рушди тасаввуроти илмӣ оид ба инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун низоми мустақил ва бисёрзина ифода меёбад. Таърифи пешниҳодшуда, даврабандии таҳаввул, таснифи унсурҳо ва муайян намудани робитаҳои функционалӣ имкон медиҳанд, ки фарқи байни муҳити соҳибкорӣ, инфрасохтори бозор, сохторҳои дастгирӣ ва инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дақиқтар шарҳ дода шавад. Муқаррароти таҳқиқот метавонанд барои рушди минбаъдаи назарияи соҳибкорӣ, иқтисоди институтсионалӣ, идоракунии инфрасохтор, шарикии давлату бахши хусусӣ ва иқтисоди рақамӣ истифода гарданд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Аҳамияти амалии натиҷаҳо дар он зоҳир мегардад, ки равишҳо ва тавсияҳои пешниҳодшуда метавонанд ҳангоми таҳияи барномаҳои давлатӣ ва ҳудудии рушди соҳибкорӣ, муайян намудани рушди хизматрасонӣ, асосноккунии афзалиятҳои маблағгузорӣ ва беҳтар намудани ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо ташкилотҳои инфрасохторӣ истифода шаванд. Феҳристи унсурҳо ва хизматрасониҳо, шиносномаи ҳудудӣ, стандарти хизматрасонӣ ва шиносномаи раванд барои ба низом даровардани маълумот ва муайян намудани масъулият муфид мебошанд. Меъёрҳои пешниҳодшудаи интихоби лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонанд сифати омодакунӣ ва тақсимои хавфро баланд бардоранд. Тавсияҳои рақамӣ бошанд, ба содасозии хизматҳои мавҷуда, коҳиши такрори ҳуҷҷатҳо, беҳтар шудани

дастрасии минтақаҳо ва баланд бардоштани устувории хизматрасонӣ равона шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот барои мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, сохторҳои дастгирии соҳибкорӣ, муассисаҳои молиявӣ, субъектҳои соҳибкорӣ ва шарикони рушд аҳаммияти амалӣ доранд. Муқаррароти назариявӣ ва маводи таҳлилӣ инчунин метавонанд дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми таълими фанҳои «Асосҳои соҳибкорӣ», «Иқтисодиёти соҳибкорӣ», «Инфрасохтори бозор», «Шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ» ва «Иқтисоди рақамӣ», инчунин дар таҳқиқоти минбаъдаи илмӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳо бо таъриба ба асосҳои эътирофшудаи назариявӣ, истифодаи маҷмуи усулҳои ба мақсад ва вазифаҳо мувофиқ, коркарди маълумоти расмӣ оморӣ ва муқоисаи манбаъҳои гуногун таъмин гардидааст. Нишондиҳандаҳои динамикӣ дар давраи ягона таҳлил шуда, натиҷаҳои ҳисобҳо тавассути ҷадвал, расм ва диаграмма пешниҳод гардидаанд. Дар тафсири таҳлили коррелятсионӣ робитаи оморӣ аз сабабият ҷудо карда шуда, маҳдудияти маълумот ба назар гирифта шудааст. Пешниҳодҳои амалӣ аз натиҷаҳои таҳлили миллӣ, муқоисаи таҷрибаи хориҷӣ ва арзёбии имконияти татбиқи онҳо дар доираи ниҳодҳо ва санадҳои амалкунанда бармеоянд.

Мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои кормандони илм аз рӯйи ихтисоси 5.2. – Иқтисодиёт (5.2.13. – Иқтисодиёти соҳибкорӣ) мутобик мебошад: 1. Рушди назария ва методологияи соҳибкорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ; 3. Қонуният ва тамоили рушди соҳибкорӣ дар шароити муосир; 8. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ; 10. Ҳолат ва дурнамои низомҳои байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавии соҳибкорӣ, алоқамандии онҳо; 15. Ташаккул ва рушди фазаи мусоиди соҳибкорӣ; 18. Маблағгузорӣ дар пешбурди самараноки фаъолияти

соҳибкорӣ; 19. Ташкили ҳамкории сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва баҳши соҳибкорӣ; 20. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии довталаб аз интихоби мавзӯ ва асоснок намудани мубрамии он, муайян кардани мақсад, вазифаҳо, объект, предмет ва фарзияи таҳқиқот, ҷамъоварӣ ва коркарди маводи назариявӣ оморӣ иборат мебошад. Муаллиф равишҳои илмиро ҷамъбаст намуда, таърифи инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ, даврабандии таҳаввул ва таснифи зернизомҳои онро дақиқ кардааст, таҷрибаи хориҷиро муқоиса намуда, имконияти мутобиксозии унсурҳои онро ба шароити Тоҷикистон арзёбӣ кардааст. Ҳисобҳои динамикӣ, таҳлили сохторӣ, коррелятсионӣ ва дурнамо, инчунин хулосаҳои аз онҳо ҳосилшуда мустақилона анҷом дода шудаанд. Механизми институтсионалии ташкилӣ ва тавсияҳо оид ба шарикии давлату баҳши хусусӣ ва инфрасохтори рақамӣ аз ҷониби муаллиф дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот таҳия ва асоснок гардидаанд.

Тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосии назариявӣ, натиҷаҳои таҳлилӣ ва тавсияҳои диссертатсия дар муҳокимаҳои илмӣ кафедраи соҳибкорӣ ва иқтисоди корхонаҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, конференсияҳои байналмилалӣ илмӣ амалӣ (солҳои 2014-2025), баррасӣ ва тасдиқ шудаанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқ аз ҷониби Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идоракунии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ ва дар амал татбиқ карда шуданд. Муқаррароти назариявӣ ва методии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар раванди таълими Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳангоми таҳияи нақшаҳои таълимӣ, дастурҳои таълимӣ ва матнҳои лексияҳо аз ҷанҳои «Асосҳои соҳибкорӣ» ва «Иқтисодиёти соҳибкорӣ барои донишҷӯён, магистрантҳо ва докторантҳои PhD истифода мешаванд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии илмӣ, муқаррароти назариявӣ ва хулосаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мақолаҳои илмӣ муаллиф оид ба моҳияти инфрасохтори соҳибкорӣ, унсурҳои

он, вазъи таъминоти инфрасохторӣ ва самтҳои тақмили рушди фаъолияти соҳибкорӣ инъикос гардидаанд.

Аз рӯйи маводи диссертатсия 20 қори илмӣ, аз он ҷумла 6 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боби матни асосӣ, хулоса, рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 190 саҳифа оварда шудааст ва 34 ҷадвал, 7 расм ва 12 диаграммаро дар бар мегирад. Рӯйхати адабиёт аз 133 иборат аст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

1.1. Моҳияти инфрасохтор ва нақши он дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ

Пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои куллии иқтисодиёи институтсионалӣ ба амал омада, заминаҳои ташаккули муносибатҳои бозорӣ ва рушди шаклҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ фароҳам оварда шуданд. Дар доираи ислоҳоти иқтисодии амалишаванда фаъолияти соҳибкорӣ тадриҷан ба яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ва густариши рақобат табдил ёфтааст.

Таҷрибаи рушди иқтисодиёти муосир нишон медиҳад, ки «истифодаи самараноки иқтидори соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, аз мавҷудияти муҳити мусоиди иқтисодӣ, институтсионалӣ ва ташкилӣ вобаста мебошад. Фароҳам овардани чунин муҳит имконият медиҳад, ки ташаббусҳои соҳибкорӣ амалӣ гардида, фаъолияти субъектҳои хоҷагидор густариш ёбад ва механизми бозорӣ самараноктар амал намояд» [21]. Дар ин раванд инфрасохтор ҳамчун маҷмуи ниҳодҳо, сохторҳо ва воситаҳои хизматрасон робитаи мутақобилаи иштирокчиёни бозорро таъмин намуда, барои дастгирии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва мутобиқшавии онҳо ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ заминаи зарурӣ фароҳам меорад.

«Дар шароити густариши равандҳои рақамикунонӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ бо ҷорӣ намудани шаклу усулҳои муосири идоракунонӣ ва такмили низоми инфрасохтории он робитаи зич пайдо менамояд» [54]. Бинобар ин, пеш аз муайян ва асоснок намудани самтҳои афзалиятноки ташаккулу рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ, зарур аст, ки моҳияти мафҳуми «инфрасохтор», хусусиятҳои таркибии он ва нақши он дар таъмини рушди фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таҳқиқи назариявӣ қарор дода шавад.

Гарчанде мафҳуми иқтисодии «инфрасохтор» ҳамчун категорияи мустақили илмӣ дар миёнаҳои асри XX мавриди истифода қарор гирифта бошад ҳам, заминаҳои пайдоиши муносибатҳои инфрасохторӣ таърихи нисбатан тӯлонӣ доранд. Таҳлили раванди ташаккули илми иқтисодӣ нишон медиҳад, ки унсурҳои ибтидоии чунин муносибатҳо ҳанӯз дар марҳалаи рушди истеҳсолоти молӣ ба вуҷуд омадаанд. Бо густариши муносибатҳои бозорӣ ва муомилоти молию пулӣ онҳо тадриҷан хусусияти низомӣ касб намуда, барои пайдоиш ва рушди намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ шароит фароҳам овардаанд.

Ҷанбаҳои гуногуни ин раванд дар осори олимони иқтисодшинос мавриди таҳқиқ қарор гирифта, пеш аз ҳама, бо амиқ гардидани тақсимои ҷамъиятии меҳнат ва ҳамчун соҳаҳои мустақил ҷудо гардидани намудҳои алоҳидаи фаъолияти хизматрасон алоқаманд доништа шудаанд. Дар марҳалаҳои аввали тақсимои ҷамъиятии меҳнат инфрасохтор ҳанӯз ҳамчун низоми мустақили иқтисодӣ ташаккул наёфта, вазифаҳои алоҳидаи он дар доираи истеҳсолоти асосӣ иҷро мегардиданд. Аз ин рӯ, унсурҳои инфрасохторӣ бештар ҳамчун фаъолияти ёрирасон ва хизматрасони раванди истеҳсолот арзёбӣ мешуданд.

Бо рушди босуръати илму техника ва ҷорӣ гардидани технологияҳои муосир дар истеҳсолот ҳосилнокии меҳнат афзоиш ёфта, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот зиёд ва муҳлати коркарди он коҳиш ёфт. Чунин тағйирот зарурати ташкили фаъолияти махсусгардонидашуда дар самтҳои ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ, коркард, мубодила ва фурӯши маҳсулотро ба миён овард. Дар натиҷа, муносибатҳои инфрасохторӣ тадриҷан аз доираи истеҳсолоти асосӣ ҷудо гардида, танзим ва рушди мақсадноки онҳо ҳамчун шарти муҳимми фаъолияти самараноки низоми иқтисодӣ аҳамияти бештар пайдо намуд.

Аз нигоҳи таърихӣ мафҳуми инфрасохтор дар аввал бештар ба объектҳои моддию техникӣ ва соҳаҳои нисбат дода мешуд, ки фаъолияти истеҳсолоти асосиро таъмин менамуданд. Роҳҳо, энергетика, алоқа, анборҳо, шабакаҳои обрасонӣ ва дигар объектҳои умумистеҳсолӣ ҳамчун заминаи ҳаракати захираҳо ва маҳсулот баррасӣ мегардиданд. Бо мураккаб гардидани

муносибатҳои бозорӣ мазмуни ин мафҳум васеъ шуда, ба он ниҳодҳои молиявӣ, суғурта, аудит, машварат, иттилоот, омодагони кадрҳо, ҳифзи ҳуқуқӣ ва сохторҳои инноватсионӣ ворид гардиданд. Дар марҳилаи муосир бошад, инфрасохтор хизматрасони истеҳсолот, муҳити фаъоли тавлид, интиҳоб ва татбиқи имкониятҳои соҳибкорӣ мебошад.

Дар ҳақиқат, «дар шароити иқтисоди муосир рушди фаъолияти соҳибкорӣ танҳо аз ташаббус, қобилият ва омодагии соҳибкор ба қабули хавф вобаста нест. Барои таъсиси корхона, татбиқи ғоя, ҷалби маблағ, ворид шудан ба бозор ва тавсеаи фаъолият муҳити мусоиди институтсионалӣ, молиявӣ, кадрӣ, технологӣ ва коммуникатсионӣ зарур мебошад» [21]. Аз ин рӯ, маҳдуд намудани мазмуни инфрасохтори соҳибкорӣ танҳо ба роҳ, нақлиёт, алоқа, биноҳои истеҳсолӣ ё фаъолияти бонкҳо тасаввуроти нопурра ба вуҷуд меорад. Ба андешаи мо, инфрасохтор, пеш аз ҳама, низомест, ки имкониятҳои парокандаро ба раванди ягонаи таъсис, фаъолият ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ пайваست менамояд.

Дар адабиёти муосири хориҷӣ дар баробари истифодаи инфрасохтор, ин масъала бештар тавассути мафҳуми «экосистемаи соҳибкорӣ» низ шарҳ дода мешавад. Ба таъкиди Э. Стам, «экосистемаи соҳибкорӣ маҷмӯи субъектҳо ва омилҳои ба ҳам вобастаест, ки фаъолияти соҳибкориро дар ҳудуди муайян имконпазир мегардонанд ё маҳдуд месозанд» [122]. Бартарии чунин муносибат дар он аст, ки «соҳибкорӣ ҳамчун амали ҷудогонаи як шахс не, балки ҳамчун натиҷаи ҳамкории соҳибкорон, давлат, муассисаҳои молиявӣ, муассисаҳои таълимӣ, ташкилотҳо, бозор ва ҷомеа баррасӣ мегардад» [21]. Ҳанӯз А. ван де Вен дар мақолаи худ соли 1993 қайд намуда буд, ки «соҳибкори алоҳида тамоми захираҳо, ниҳодҳо, бозорҳо ва вазифаҳои тиҷоратиеро, ки барои таҳия ва тиҷоратикунони ташаббус заруранд, мустақилона фаро гирифта наметавонад» [127].

Бо таъя ба ин мавқеъ, инфрасохтори фаъолияти соҳибкориро метавон ҳамчун маҷмуи муташаккил ва ба ҳам алоқаманди ниҳодҳо, захираҳо, хизматрасониҳо ва робитаҳои муайян намуд, ки барои фаъолияти устувор ва

рушди субъектҳои соҳибкорӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда, дастрасии онҳоро ба дониш, сармоя, кадр, технология ва бозор таъмин менамоянд. Ин таъриф ду хусусияти муҳим дорад. Якум, инфрасохтор танҳо маҷмӯи одии унсурҳо наабуа, низоми дорои робитаҳои дохилӣ мебошад. Дуюм, арзиши он на аз мавҷудияти расмӣ ташкилотҳо, балки аз қобилияти онҳо барои расонидани натиҷаи воқеӣ ба соҳибкор муайян мегардад.

Дар таҳқиқоти олимони тоҷик низ нақши инфрасохтор ҳамчун шартӣ рушди соҳибкорӣ ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъкид гардидааст. Академик Р.К. Раҳимов «рушди соҳибкориро бе инфрасохтори муосири бозорӣ ва истеҳсоли ғайриимкон медонад» [61, с. 73]. Профессор Ҳ.У. Умаров «инфрасохтори соҳибкориро ҳамчун «механизми пайвастандан ба истеҳсолот, бозор ва низоми идоракунии» арзёбӣ менамояд» [89, с. 47].

Ш. Раҳимзода ва М.Н. Ашуров инфрасохтори бозорро ҳамчун «зерсистемаи таркибии иқтисоди бозорӣ арзёбӣ намуда, қайд менамоянд, ки он ба бозори молу хизматрасонӣ, бозори молиявӣ ва бозори меҳнат хизмат мерасонад» [60].

Р.К. Раҷабов доираи мафҳуми инфрасохторро васеъ арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки «инфрасохтор ҳам маҷмуи соҳаҳо ва ҳам шаклҳои алоҳидаи фаъолиятро дар бар мегирад. Мазмуни ин андеша дар он ифода меёбад, ки инфрасохтор набояд танҳо ба соҳаҳои алоҳидаи хизматрасонӣ ё иншооти моддӣ маҳдуд карда шавад. Он ҳамчунин намудҳо ва шаклҳои гуногуни фаъолияти иқтисодиро фаро мегирад, ки ба истеҳсолот, мубодила ва истеъмол хизмат мерасонанд» [59].

Ф.М. Муқаддасзода дар таҳқиқоти худ «инфрасохтори бонкӣ, бозори коғазҳои қиматнок, низоми ҷалби сармоягузорӣ, роҳу нақлиёт, паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо ва инфрасохтори оморасозии кадрҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст» [49].

Р.М. Бобочонов бошад, «дар шароити саноатикунонии босуръат рушди инфрасохтори истеҳсоли ва соҳибкориро аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ» мешуморад [12, с. 79].

Ф.А. Қодиров нақши инфрасохтори инноватсиониро дар рушди соҳибкории саноатӣ махсус таъкид намуда, онро «яке аз заминаҳои асосии гузариш ба модели индустриалию инноватсионии иқтисодӣ арзёбӣ менамояд. Ба андешаи ӯ, инфрасохтори инноватсионӣ бояд паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, кластерҳо, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, марказҳои муҳандисӣ, марказҳои интиқоли технология ва сохторҳои машваратӣ молиявиро фаро гирад. Муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки зарурати рушд ва дастгирии фаъолияти ҷузъҳои инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун заминаи рушди соҳибкории саноатӣ дар баҳши саноат исбот карда шудааст» [28].

Дар шарҳи моҳияти инфрасохтори бозор андешаи А.А. Солеҳзода низ қобили таваҷҷуҳ мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки «инфрасохтори бозор дар худ маҷмуи ҷузъҳо, институтҳо ва намудҳои фаъолиятро инъикос менамояд, ки барои фаъолияти самараноки механизми бозор шароити мусоид фароҳам меоранд» [80].

Б.Г. Сафаров ва К.Н. Саидов таърифи нисбатан фароғири инфрасохтори бозорро пешниҳод намудаанд: «Инфрасохтори бозор – ин маҷмуи соҳа ва шаклҳои фаъолияти хоҷагидорие мебошад, ки рушд ва фаъолияти самараноки тамоми системаи бозорҳо дар минтақа, бо фароғирии иқтисодии минтақа, инчунин маҷмуи муносибатҳои иқтисодии бо фаъолияти субъектҳои бозор алоқаманд инъикос менамояд» [71].

Ф.А. Ҷабборов инфрасохтори соҳибкориро дар алоқамандӣ бо механизми ҳамкорӣ мақомоти давлатӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсоли таҳқиқ намудааст. Ба андешаи ӯ «сатҳи рушди соҳибкорӣ аз он вобаста аст, ки то кадом андоза ниҳодҳои давлатӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва сохторҳои хизматрасон фаъолияти худро бо талаботи воқеии соҳибкорон ҳамоханг менамоянд ва инфрасохтор ба сифати омили муҳиме баромад мекунад, ки ба раванди рушди баҳши соҳибкорӣ дар мамлакат таъсир мерасонад» [96].

Дар таҳқиқоти Б.Ш. Тагаев инфрасохтори соҳибкорӣ «ҳамчун маҷмуи объектҳои моддию техникӣ, низомӣ мураккаби ташкилотҳо, муассисаҳо, механизмҳо ва воситаҳои хизматрасонӣ баррасӣ гардидааст. Ба андешаи

муҳаққик, унсурҳои инфрасохторӣ робитаи байни истеҳсолкунандагон, истеъмолкунандагон, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои молиявӣ ва дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодиро таъмин менамоянд» [85]. Муаллиф махсус таъкид мекунад, ки «самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсоли аз сатҳи рушди инфрасохтори соҳибкорӣ вобастагии зич дорад» [85].

Бояд қайд кард, ки мафҳумҳои «муҳити соҳибкорӣ» ва «инфрасохтори соҳибкорӣ» бо ҳам наздиканд, аммо мазмуни якхела надоранд. Муҳити соҳибкорӣ доираи васеи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқиро фаро мегирад, ки метавонанд аз иродаи субъектҳои соҳибкорӣ берун бошанд. Инфрасохтори соҳибкорӣ қисми бештар муташаккил ва хизматрасони ҳамин муҳит буда, дастрасии соҳибкоронро ба захира ва хизматрасониҳои зарурӣ таъмин мекунад.

Мо чунин мешуморем, ки равиши институтсионалӣ барои дарки моҳияти инфрасохтор аҳаммияти махсус дорад. Мувофиқи ин равиш, «сифати қоидаҳои расмӣ, меъёрҳои ғайрирасмӣ ва механизмҳои иҷрои онҳо рафтори иқтисодиро муайян намуда, сатҳи номуайяни ва хароҷоти муомилотиро тағйир медиҳад» [104]. Агар ҳуқуқи моликият бозғатимод ҳифз нашавад, шартномаҳо иҷро нагарданд ё расмиёти маъмурӣ тўлонӣ бошанд, ҳатто мавҷудияти бонкҳо, марказҳои машваратӣ ва объектҳои муосири истеҳсоли рушди соҳибкориро пурра таъмин карда наметавонад. Бинобар ин, инфрасохтори институтсионалӣ ҳамчун заминаи фаъолияти ҳамаи унсурҳои дигари низом баромад мекунад.

Равиши захиравӣ инфрасохторро аз нуқтаи назари дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба сармоя, меҳнат, дониш, технология, иттилоот ва бозор шарҳ медиҳад. Дар ин ҷо ҳаҷми захира, шартҳои дастрасӣ, арзиш, сифат ва суръати гирифтани он аҳаммият дорад. Масалан, мавҷудияти маблағҳои қарзӣ ҳанӯз маънои дастрас будани маблағгузорино надорад, агар меъёри % баланд, муҳлати баррасӣ тўлонӣ ё талаботи гарав барои соҳибкории хурд иҷронашаванда бошад. Ҳамин тавр, самаранокии инфрасохтор тавассути қобилияти он барои табдил додани захираи мавҷуда ба имконияти воқеии соҳибкорӣ муайян мегардад.

Равиши шабакавӣ диққатро ба робитаҳои байни соҳибкорон, сармоягузoron, таъминкунандагон, муассисаҳои таълимӣ, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои касбӣ равона месозад. Арзиши шабака дар он аст, ки тавассути он иттилооти боэътимод, таҷриба, технология ва маблағгузори нисбатан зудтар дастрас мегардад. Дар чунин шароит эътимод ва обрӯи касбӣ ба захираи иқтисодӣ табдил ёфта, хароҷоти ҷустуҷӯ ва санҷиши шариконро коҳиш медиҳанд. Аз ин лиҳоз, шумораи зиёди ташкилотҳои дастгирӣ ҳанӯз нишонаи инфрасохтори пешрафта нест; муҳим он аст, ки онҳо то кадом андоза дар шабакаи воқеии ҳамкорӣ фаъолият менамоянд.

Муқоисаи равишҳои овардашуда нишон медиҳад, ки дар таърифҳои классикӣ вазифаи хизматрасонӣ ва таъмини фаъолияти истеҳсоли бартарӣ дорад. Дар равишҳои институтсионалӣ диққат ба қоидаҳо ва механизмҳои коҳишдиҳандаи номуайяни дода мешавад. Равиши экосистемавӣ бошад, мавҷудияти унсурҳоро бо робитаи мутақобила, пайдарпайии рушд ва натиҷаҳои соҳибкорӣ мепаївандад. Мавқеи муҳаққиқони ватанӣ бештар бо зарурати рушди инфрасохтори бозорӣ ва истеҳсоли, саноатикунони босуръат ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ алоқаманд мебошад. Ин фарқиятҳо муҳолифи ҳам нестанд, балки сатҳҳои гуногуни як падидаи мураккабро ифода мекунанд.

Бо назардошти ҷамъбасти назарияҳои мавҷуда, ба андешаи мо, инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ низоми бисёрсатҳа, динамикӣ ва ба ҳам алоқаманди ниҳодҳо, объектҳо, захираҳо, хизматрасониҳо ва шабакаҳои анъанавию рақамие мебошад, ки тавассути коҳиш додани хароҷот ва хавф, таъмини дастрасӣ ба имкониятҳо ва ҳамоҳангсозии муносибатҳои иштирокчиён барои таъсис, фаъолияти устувор ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ шароит фароҳам меорад. Бартарии таърифи пешниҳодшуда дар он аст, ки «он ҳам ҷанбаи моддӣ, ҳам институтсионалӣ, ҳам хизматрасонӣ ва ҳам робитаи шабакавии инфрасохторро фаро гирифта, натиҷаи ниҳоии онро бо рушди субъектҳои соҳибкорӣ мепаївандад» [2].

Моделҳои пешниҳоднамудаи Э. Стам ва А. ван де Вен даҳ унсури асосии экосистемаи соҳибкориро дар бар мегирад: «ниҳодҳои расмӣ, фарҳанги соҳибкорӣ, шабакаҳо, инфрасохтори ҷисмонӣ, талаботи бозор, хизматрасониҳои миёнаравӣ, истеъдод, дониш, роҳбарӣ ва молия» [123, с. 813-814]. Се унсури аввал заминаи институтсионалӣ ва иҷтимоии соҳибкориро ташкил медиҳанд. Ҳафт унсури дигар таъминоти захиравии онро ифода менамоянд. Натиҷаи фаъолияти якҷояи онҳо соҳибкории маҳсулноқ мебошад, яъне фаъолияти, ки бевосита ё бавосита ба афзоиши маҳсулот ва иқтисоди истеҳсолии ҷомеа мусоидат мекунад.

Таҳаввули мазмуни инфрасохтори соҳибкориро шартан ба чор марҳила ҷудо намудан мумкин аст (расми 1.1.).

САМТИ ТАҲАВВУЛ

Объектҳои моддӣ → Хизматрасониҳои бозорӣ → Дониш ва инноватсия → Ҳамгирии рақамӣ

Расми 1.1. – Таҳаввули мазмуни инфрасохтори соҳибкорӣ дар чор марҳила (таҳияи муаллиф)

Дар марҳилаи аввал, ки ба иқтисоди саноатии анъанавӣ хос аст, инфрасохтор асосан вазифаи моддию техникӣ иҷро намуда, фаъолияти истехсолиро бо нақлиёт, энергия, алоқа ва анбор таъмин мекард. Дар марҳилаи дуюм, бо ташаккули муносибатҳои бозорӣ, ба он бонкҳо, суғурта, биржаҳо, аудит, савдо ва дигар хизматрасониҳои касбӣ ворид гардиданд.

Дар марҳилаи сеюм, ки бо иқтисоди дониш асос меёбад, технопаркҳо, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои интиқоли технология, донишгоҳҳо ва фондҳои венчурӣ аҳаммияти бештар пайдо намуданд. Марҳилаи чорум бо рақамикунонӣ ва равиши экосистемавӣ алоқаманд буда, платформаҳои рақамӣ, додаҳо, шабакаҳои глобалӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷонибаи иштирокчиёро ба унсурҳои асосӣ табдил медиҳад.

Ин марҳилаҳо якдигарро пурра иваз намеkunанд. Баръакс, ҳар марҳилаи нав вазифа ва унсурҳои марҳилаи қаблро нигоҳ дошта, мазмуни инфрасохторро ғанӣ мегардонад. Масалан, платформаи рақамии савдо бидуни инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ наметавонад фармоишро ба истеъмолкунанда расонад; маркази инноватсионӣ бидуни муҳити ҳуқуқӣ ва маблағгузорӣ наметавонад ғояро ба тиҷорат табдил диҳад. Аз ин рӯ, инфрасохтори муосир ҳамзамон хусусияти моддӣ, бозорӣ, институтсионалӣ, инноватсионӣ ва рақамӣ дорад.

Чудо намудани инфрасохтори соҳибкорӣ аз рӯйи сатҳи амал низ аҳаммияти методологӣ дорад. Дар сатҳи макроиқтисодӣ қонунгузорӣ, сиёсати андозию қарзӣ, низоми судӣ, шабакаҳои миллии нақлиёт, энергетика ва алоқа фаъолият менамоянд. «Дар сатҳи минтақавӣ бозори меҳнат, марказҳои логистикӣ, муассисаҳои таълимӣ, фондҳои маҳаллӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва шабакаҳои ҳамкориҳои соҳибкорон аҳаммияти бештар доранд» [21]. Дар сатҳи микроиқтисодӣ бошад, дастрасии корхонаи мушаххас ба машварат, баҳисобгирӣ, маркетинг, таҷҳизот, платформаи рақамӣ ва шарикҳои тиҷоратӣ муайянкунанда мебошад. Ин сатҳҳо бояд бо ҳам мувофиқ бошанд, зеро камбудии як сатҳ метавонад самарائي тадбирҳои сатҳи дигарро маҳдуд созад.

Ниходҳои расмӣ қоидаҳои амалро муайян намуда, ҳифзи ҳуқуқи моликият, иҷрои шартномаҳо ва пешгӯишавандагии қарорҳои давлатиро таъмин менамоянд. Дар баробари онҳо, фарҳанги соҳибкорӣ муносибати ҷомеаро ба ташаббус, навоҷарӣ, муваффақият ва ҳавф ташаккул медиҳад. Шабакаҳои соҳибкорӣ бошанд, мубодилаи иттилоотро суръат бахшида, ҳаракати самараноки дониш, меҳнат ва сармояро таъмин менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, муҳити ҳуқуқии мусоид бидуни эътимод, робитаҳои касбӣ ва фарҳанги ҳамкорӣ самараи пурра намедиҳад.

Инфрасохтори ҷисмонӣ дастрасии фазоӣ ва иртиботии субъектҳои соҳибкорию ба таъминкунандагон, истеъмолкунандагон ва шарикон осон менамояд. Талаботи воқеии бозор барои фурӯши молу хизматрасонӣ замина фароҳам оварда, ба соҳибкор дар бораи самти истифодаи захираҳо ишора медиҳад. Молия имкони сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои нав ва дорои ҳавфи баландро ба вуҷуд меорад. Дониш ва истеъдод сарчашмаи ғояҳои нав ва шартӣ азхудкунии технология мебошанд. Роҳбарӣ барои муайян кардани самти амали дастаҷамъӣ ва муттаҳид намудани манфиатҳои иштирокчиёни инфрасохтор зарур аст. «Хизматрасониҳои миёнаравӣ, аз ҷумла машварат, аудит, ҳуқуқ ва маркетинг монеаҳои воридшавӣ ба бозорро коҳиш дода, муҳлати табдил ёфтани ғоя ба маҳсулотро кӯтоҳ мекунанд» [123, с. 813-817].

Аз рӯйи аломати функционалӣ инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ба намудҳои истеҳсолӣ, нақлиётӣю логистикӣ, молиявӣю қарзӣ, иттилоотӣю машваратӣ, ҳуқуқӣ, инноватсионӣ, таълимию кадрӣ, тичоратӣю бозорӣ ва рақамӣ ҷудо карда шавад, ки дар зербоби дигари ин боби диссертатсия бештар таррасӣ хоҳем кард. Ин тасниф имкон медиҳад, ки доираи субъектҳо ва хизматрасониҳои ҳар гурӯҳ мушаххас гардад. Ҳамзамон, сарҳади байни гурӯҳҳо нисбӣ мебошад. Масалан, бонки рақамӣ дар як вақт унсури инфрасохтори молиявӣ ва рақамӣ буда, технопарк вазифаҳои истеҳсолӣ, инноватсионӣ, таълимӣ ва машваратиро иҷро карда метавонад.

МОДЕЛИ ТАЪСИРИ ИНФРАСОХТОР БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

САТҲИ ТАНЗИМ: МИЛЛӢ (МАКРО) • МИНТАҚАВӢ (МЕЗО) • СУБЪЕКТҲО(МИКРО)

ЗЕРНИЗОМҲОИ ИНФРАСОХТОР		МЕХАНИЗМИ ҲАМГИРОӢ ВА ТАЪСИР		НАТИҶАҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ
● Институционалӣ ва ҳуқуқӣ ● Истеҳсолӣ ва логистикӣ ● Молиявӣ ва сармоягузорӣ ● Инноватсионӣ ва дониш ● Рақамӣ ва иттилоотӣ ● Хизматрасонӣ ва иҷтимоӣ	ҲАМГИРОӢ 	- Дастрасӣ ба захираҳо - Коҳиши хароҷот, хавф ва вақти муомилот - Ҳамоҳангсозии иштирокчиён - Мубодилаи дониш ва технология - Тақсимои масъулият - Рақамикунонии хизматрасонӣ	ТАЪСИР 	● Фаъолнокии соҳибкорӣ ● Устуворӣ ва рушди корхонаҳо ● Маҳсулнокии ва инноватсия ● Рақобатпазирии минтақаҳо ● Шугл ва афзоиши даромад ● Рушди устувори иқтисодӣ

ПРИНЦИПҲО: системавӣ • дастрасӣ • мутобиқшавӣ • шаффофият • тафриқии минтақавӣ

АЛОҚАИ БОЗГАШТ: натиҷаҳо → талаботи нав → тақмили инфрасохтор

Расми 1.2. – Модели таъсири инфрасохтор ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ
(Таҳияи муаллиф)

Аз рӯйи шакли моликият ва тарзи идоракунии инфрасохтор ба давлатӣ, хусусӣ ва омехта тақсим мешавад. Дуруст аст, ки «объектҳои дорои аҳаммияти умумӣ ва хароҷоти калон, аз ҷумла роҳҳо, шабакаҳои энергетикӣ ва низомҳои асосии рақамӣ, аксаран бо иштироки давлат ташаккул меёбанд» [21]. Хизматрасониҳои аудит, маркетинг, логистика, машварат ва маблағгузорӣ метавонанд аз ҷониби бахши хусусӣ самаранок пешниҳод гарданд. Шакли омехта, махсусан шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, барои лоиҳаҳои мувофиқ аст, ки ҳам аҳаммияти ҷамъиятӣ ва ҳам имконияти даромаднокии тижоратӣ доранд. Муҳим он аст, ки тақсими вазифа, ҳавф ва масъулият байни иштирокчиён равшан бошад (расми 1.2.).

Ба андешаи Палякин Р.Б., «нақши инфрасохтор дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама тавассути вазифаи захиравӣ зоҳир мегардад» [54]. Субъектҳои наватасис одатан дорои захираҳои маҳдуд буда, наметавонанд шӯбаи ҳуқуқӣ, маркази таҳқиқоти бозор, низоми логистикӣ ё лабораторияи мустақил дошта бошанд. Инфрасохтори муштарак ба онҳо имкон медиҳад, ки хизматрасониҳои заруриро дар асоси шартнома ё истифодаи дастҷамъӣ дастрас намоянд. Дар натиҷа монеаи ибтидоии воридшавӣ ба бозор коҳиш ёфта, захираҳои корхона ба фаъолияти асосӣ равона мегарданд.

Вазифаи дигари муҳим коҳиш додани хароҷоти муомилот мебошад. Ҷустуҷӯи иттилоот, интиҳоби шарик, гуфтушунид, таҳияи шартнома, назорати иҷро ва ҳалли баҳсҳо хароҷот ва вақт талаб менамоянд. Фаъолияти самараноки биржаҳо, платформаҳои савдо, марказҳои хизматрасонӣ, ташкилотҳои касбӣ ва низоми судӣ ин хароҷотро кам карда, суръати муомилоти иқтисодиро баланд мебардорад. Аз ин рӯ, инфрасохтор ба ташкили муносибатҳои байни иштирокчиёни бозор низ хизмат мерасонад.

Вазифаи инноватсионии инфрасохтор дар пайвастании илм, технология, сармоя ва истеҳсолот ифода меёбад. «Донишгоҳҳо ва муассисаҳои илмӣ ғоя ва дониш тавлид мекунанд, марказҳои интиқоли технология онҳоро ба талаботи бозор мутобиқ месозанд, сармоягузoron маблағ пешниҳод менамоянд ва корхонаҳо натиҷаро ба маҳсулот табдил медиҳанд» [21]. Агар байни ин

иштирокчиён робитаи устувор набошад, дастовардҳои илмӣ дар ҳудуди муассиса боқӣ монда, корхонаҳо аз технологияҳои нав маҳрум мешаванд. Бинобар ин, инфрасохтори инноватсионӣ бояд на танҳо объект, балки механизми ҳамкории доимӣ бошад.

Базиғаи иҷтимоии инфрасохтор тавассути омодаسازی кадрҳо, рушди фарҳанги соҳибкорӣ, фароҳам овардани имконият барои ҷавонон, занон ва гурӯҳҳои осебпазир амалӣ мегардад. Барномаҳои омӯзишӣ, роҳнамоӣ, инкубатсия ва дастгирии худмашғулият метавонанд доираи иштирок дар ҷаъолияти соҳибкориро васеъ намоянд. Дар ин замина натиҷаи инфрасохтор танҳо афзоиши шумораи корхонаҳо нест; таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд гардидани даромад, беҳтар шудани малака ва ҷаъолшавии иқтисодии аҳоли низ ба натиҷаҳои он дохил мешаванд.

Барои ташаккули инфрасохтори самаранок риояи як қатор принципҳо зарур аст. Принципи системавият ҳамоҳангии унсурҳоро талаб мекунад; принципи дастрасӣ имкони истифодаи хизматрасониҳоро барои субъектҳои хурду миёна пешбинӣ менамояд; принципи мутобиқшавӣ навсозии доимии инфрасохторро бо тағйироти технология ва бозор тақозо мекунад; принципи тафриқаи минтақавӣ хусусиятҳои ҳар ҳудудро ба назар мегирад; принципи шаффофият бошад, меъёр, арзиш ва натиҷаи хизматрасониро барои соҳибкорон равшан месозад. Риояи ин принципҳо имкон медиҳад, ки инфрасохтор аз маҷмӯи сохторҳои расмӣ ба механизми воқеии рушди соҳибкорӣ табдил ёбад.

Хусусияти асосии инфрасохтори соҳибкорӣ дар вобастагии мутақобилаи унсурҳои он зоҳир мегардад. Мавҷудияти сармоя бе лоиҳаҳои босифат, кадрҳои соҳибтахассус ва бозори фурӯш натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Ҳамзамон, дониш ва технология бе маблағгузорӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ ва хизматрасонии касбӣ ба ҷаъолияти тиҷоратӣ табдил намеёбанд. Инфрасохтори нақлиётӣ низ дар сурати мавҷуд набудани талабот, иттилоот ва робитаҳои тиҷоратӣ имконияти ҳудро пурра амалӣ карда наметавонад. Бинобар ин, сатҳи рушди инфрасохторро на аз рӯйи шумораи ташкилотҳо ё ҳаҷми маблағҳои ҷудошуда, балки аз рӯйи

ҳамоҳангӣ, дастрасӣ ва таъсири муштаракӣ унсурҳои он арзёбӣ намудан зарур аст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти олимони хориҷӣ нишон доданд, ки «унсурҳои инфрасохтори соҳибкорӣ бо ҳам робитаи зич доранд. Индекси маҷмӯии сифати экосистема бо ҳиссаи корхонаҳои дорои рушди баланд робитаи мусбат нишон дода, коэффитсиенти детерминатсия вобаста ба соли таҳлил аз 0,437 то 0,625 тағйир ёфтааст» [123, с. 825-827]. Муаллифон ҳамзамон дуруст таъкид менамоянд, ки ин натиҷаҳо далели ниҳии робитаи сабабию натиҷавӣ нестанд. Бо вучуди ин, онҳо як хулосаи муҳимро тасдиқ мекунанд: натиҷаи соҳибкорӣ бештар ба сифати умумии низом вобаста аст, на ба таъсири ҷудогонаи як унсур.

Барои арзёбии инфрасохтор истифодаи нишондиҳандаи маҷмӯӣ аз ҷиҳати амалӣ муфид аст, зеро он имкони муқоисаи минтақаҳо ва муайян намудани унсурҳои ақибмондaro фароҳам меорад. Аммо чунин индекс набояд фарқи сифатии ҳудудҳо ва хусусияти робитаи унсурҳоро пинҳон созад. Ду минтақа метавонанд ҳолҳои умумии якхела дошта бошанд, вале дар яке норасоии маблағгузорӣ ва дар дигаре сустии шабакаҳои ҳамкорӣ мушкили асосӣ бошад. Аз ин рӯ, баҳодиҳии маҷмӯӣ бояд бо таҳлили ҳар унсур, мусоҳиба бо соҳибкорон ва омӯзиши дастрасии воқеӣ ба хизматрасониҳо пурра карда шавад.

Нақши инфрасохтор дар давраи бӯҳрон ва тағйироти босуръати бозор боз ҳам равшантар мегардад. Шабакаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои молиявии фосолавӣ, логистикаи чандир, дастрасӣ ба иттилооти фаврӣ ва механизмҳои машваратӣ ба корхонаҳо имкон медиҳанд, ки ба қатъ гардидани занҷири таъминот, тағйири талабот ё маҳдудияти ҳаракат зуд мутобиқ шаванд. Яъне, инфрасохтор суръати рушдро баланд бардошта, устуворӣ ва қобилияти барқароршавии фаъолияти соҳибкориро таъмин менамояд.

Робитаи инфрасохтор ва соҳибкорӣ хусусияти дучониба дорад. Аз як тараф, сифати муҳити институтсионалӣ ва захиравӣ ба сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонад. Аз ҷониби дигар, соҳибкории муваффақ худ ба рушди инфрасохтор мусоидат мекунад. Соҳибкорони таҷрибадор метавонанд

ба сармоягузор, роҳбар, роҳнамо ва ташкилкунандаи шабакаҳои нави ҳамкорӣ табдил ёбанд. Яъне, соҳибкории пешсаф на танҳо натиҷаи фаъолияти инфрасохтор, балки омили такмили минбаъдаи он низ мебошад. Ин робитаи бозгашт инфрасохторро ба низоми динамикӣ табдил медиҳад.

Равиши мазкур барои сиёсати давлатӣ аҳаммияти бевосита дорад. Вазифаи давлат набояд танҳо аз таъсиси ташкилотҳои нави дастгирӣ ё пешниҳоди имтиёзҳои алоҳида иборат бошад. Нақши асосӣ аз ташаккули қоидаҳои устувор, бартараф намудани монеаҳои маъмурӣ, фароҳам овардани инфрасохтори умумӣ ва ҷамоҳангсозии фаъолияти иштирокчиён иборат аст. Тавре Д. Изенберг таъкид мекунад, «давлат дар инфрасохтори соҳибкорӣ бештар бояд нақши фароҳамсоз ва пайвастандари иҷро намояд, дар ҳоле ки ташаббус ва роҳбарии амалӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ ташаккул меёбад» [116].

Бояд қайд намуд, ки дар сиёсати инфрасохторӣ тавозуни байни дастгирӣ ва рақобат муҳим мебошад. Дастгирии аз ҳад зиёд ва бе меъёр метавонад вобастагии субъектҳоро аз имтиёзҳо зиёд намуда, ҳавасмандии онҳоро ба самаранокӣ коҳиш диҳад. Баръакс, камбудии инфрасохтори умумӣ хароҷоти соҳибкорро баланд карда, мавқеи корхонаҳои калонро нисбат ба субъектҳои навтаъсис қавитар месозад. Аз ин рӯ, давлат бояд ба он самтҳое аҳамият диҳад, ки бозор онҳоро бинобар хароҷоти калон, муҳлати дарози бозгашт ё аҳаммияти ҷамъиятӣ ба таври кофӣ таъмин карда наметавонад.

Ҷамоҳангсозии сиёсати инфрасохторӣ бояд дар се сатҳ амалӣ гардад. Дар сатҳи миллий афзалиятҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ, низоми маблағгузорӣ ва платформаҳои асосӣ муайян мешаванд. Дар сатҳи минтақа барномаҳо бо сохтори иқтисодӣ, захираҳо ва бозори маҳаллӣ мутобиқ мегарданд. Дар сатҳи ташкилотҳои инфрасохторӣ бошад, сифати хизматрасонӣ, муҳлати пешниҳоди он ва қаноатмандии соҳибкорон бояд чен карда шавад. Танҳо пайвастании ин се сатҳ имкон медиҳад, ки қарорҳои стратегӣ ба натиҷаи воқеӣ дар фаъолияти субъекти соҳибкорӣ табдил ёбанд.

Барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи равиши системавӣ имкон медиҳад, ки рушди инфрасохтори соҳибкорӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳо ба роҳ монда шавад. Дар ин самт, пеш аз ҳама, зарур аст, ки вазъи ниҳодҳои расмӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, сифати хизматрасониҳои дастгирӣ, захираҳои кадрӣ, робитаи илм бо истеҳсолот ва имконияти дастрасӣ ба бозор дар сатҳи вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо мунтазам арзёбӣ гардад. Дар асоси чунин арзёбӣ метавон «ҳалқаи заиф»-и ҳар минтақа, масалан, маҳдудияти маблағгузорӣ, норасоии кадр, сустии хизматрасониҳои машваратӣ ё маҳдуд будани бозорро муайян карда, тадбирҳоро маҳз ба бартараф намудани он равона сохт.

Ба андешаи мо, дар шароити муосир барои кишвари мо ҷанбаи истеҳсоли ва минтақавии инфрасохтор аҳаммияти махсус дорад. Саноатикунони босуръат, рушди коркарди ашёи хоми ватанӣ ва зиёд намудани маҳсулоти содиротӣ маҳдудияти таъминоти устувори энергия, роҳу логистика, озмоишгоҳҳои сертификатсия, хизматрасониҳои муҳандисӣ, маблағгузориҳои дарозмуддат ва кадрҳои техникиро талаб менамояд. Агар яке аз ин унсурҳо заиф бошад, корхона маҷбур мегардад хароҷоти иловагӣ анҷом диҳад ва қобилияти рақобатии маҳсулоти он коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, рушди инфрасохтори соҳибкорӣ бояд бо сиёсати саноатӣ ва рушди кластерҳои минтақавӣ ҷамоҳанг карда шавад.

Дар навбати худ, рақамикунонии инфрасохтор метавонад қисми зиёди хароҷоти маъмурӣ ва иттилоотии соҳибкоронро коҳиш диҳад. Платформаи ягонаи хизматрасонӣ, бақайдгирӣ ва иҷозатдиҳии электронӣ, дастрасӣ ба маълумоти бозор, хариди давлатӣ, машварати ғосилавӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ рақамӣ имконият медиҳанд, ки масофа ва маҳдудияти ҷуғрофӣ қисман бартараф гардад. Аммо рақамикунонӣ танҳо иваз намудани ҳуҷҷати қоғазӣ бо шакли электронӣ нест. Он бознигарии равандҳо, мубодилаи додаҳо байни ниҳодҳо, ҳифзи иттилоот ва баланд бардоштани саводнокии рақамии соҳибкоронро талаб менамояд.

Дар шароити гузариш ба рушди устувор инфрасохтори соҳибкорӣ бояд ташаббусҳои иқтисоди сабзро низ дастгирӣ намояд. Дастрасӣ ба технологияҳои каммасраф, маблағгузориҳои сабз, машварати экологӣ, сертификатсияи маҳсулот, коркарди партов ва бозорҳои маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза барои ташаккули соҳибкории сабз зарур мебошад. Ин самт имконият медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ бо истифодаи оқилонаи захираҳо, коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ пайваст карда шавад.

Ҳамзамон, татбиқи барномаҳои рушди соҳибкорӣ бояд фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ, бонкҳо, донишгоҳҳо, марказҳои инноватсионӣ, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ ва ширкатҳои хусусиро дар доираи ҳадафҳои муштарак пайваст намояд. Ҷудогона амалӣ намудани барномаҳои қарздиҳӣ, омӯзиш, рақамикунонӣ ё бунёди инфрасохтори истеҳсоли метавонад натиҷаи маҳдуд диҳад. Самараи бештар ҳангоми пайвастании маблағгузорӣ бо машварат, омӯзиш, технология, шабакаи фурӯш ва дастгирии пас аз таъсиси корхона ба даст меояд.

Арзёбии натиҷаҳои рушди инфрасохтор бояд аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ иборат бошад. Ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ шумораи субъектҳои хизматгирифта, ҳаҷми маблағгузорӣ, муҳлати пешниҳоди хизматрасонӣ, шумораи корхонаҳои нав, ҷойҳои корӣ ва ҳиссаи корхонаҳои рушдбанда дохил мешаванд. «Нишондиҳандаҳои сифатӣ сатҳи дастрасӣ, қаноатмандии соҳибкорон, устувории корхонаҳо, сифати ҳамкорӣ ва таъсири хизматрасонӣ ба маҳсулнокиро инъикос менамоянд» [54]. Чунин низоми баҳодиҳӣ имкон медиҳад, ки маблағгузорӣ на ба нигоҳдории ҳуди сохторҳо, балки ба натиҷаҳои воқеии онҳо барои соҳибкорон вобаста карда шавад.

Дар маҷмӯъ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон модели инфрасохтори соҳибкорӣ бояд хусусияти ҳамгиро дошта бошад: муҳити ҳуқуқӣ ва маъмурӣ, инфрасохтори истеҳсолию логистикӣ, дастгирии молиявӣ, дониш ва инноватсия, хизматрасониҳои касбӣ, платформаҳои рақамӣ ва шабакаҳои соҳибкорӣ дар доираи як низоми ягона баррасӣ гарданд. Дар чунин модел

давлат меъёр ва инфрасохтори умумиро таъмин менамояд, бахши хусусӣ хизматрасонӣ ва сармоя пешниҳод мекунад, донишгоҳҳо дониш ва кадр тавлид менамоянд, ассотсиатсияҳо бошанд манфиатҳои соҳибкоронро муаррифӣ ва робитаи байни иштирокчиёро тақвият медиҳанд.

Ҳамин тариқ, «моҳияти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар фароҳам овардани шароити моддӣ маҳдуд нашуда, ташкили низоми мукаммали институтсионалӣ, захиравӣ ва коммуникатсиониро дар бар мегирад» [54]. Нақши он дар коҳиш додани хароҷоти муомилот, хавф ва вақти воридшавӣ ба бозор, васеъ намудани дастрасӣ ба захираҳо, паҳн намудани дониш ва таъмини ҳамкориҳои иштирокчиён ифода меёбад. Инфрасохтори пешрафта «ба ташаккули соҳибкориҳои маҳсулноқ, афзоиши корхонаҳои дорои иқтидори рушд ва болоравии рақобатпазирии минтақаҳо мусоидат мекунад» [57]. Аз ин рӯ, тақмили он бояд дар асоси муносибати системавӣ, ҳамохангии унсурҳо ва арзёбии мунтазами натиҷаҳо амалӣ карда шавад.

1.2. Унсурҳои асосии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ва робитаи функционалиҳои онҳо

Тавре дар зербоби гузашта қайд намудем, дар шароити муосир натиҷаи фаъолияти соҳибкорӣ танҳо аз ташаббус, малака ва омодагии соҳибкор ба қабули хавф вобаста нест. Барои ба амал табдил додани ғоя, таъсиси корхона, ташкили истеҳсолот, ҷалби маблағ, ворид шудан ба бозор ва васеъ намудани фаъолият маҷмӯи шароити беруна зарур мебошад. Қонунҳои возеҳ, роҳу алоқа, энергия, хизматрасонии бонкӣ, суғурта, аудит, машварат, иттилооти бозорӣ, технология, кадр ва механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи моликият ҳар кадом як қисми ҳамин маҷмӯро ташкил медиҳанд. Агар яке аз ин қисмҳо нокифоя бошад, хароҷоти соҳибкор афзуда, муҳлати татбиқи ташаббус тӯлонӣ ва хавфи нокомӣ баланд мегардад. Аз ин рӯ, муайян намудани таркиб ва робитаи унсурҳои

инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ барои таҳқиқоти назариявӣ ва таҳияи сиёсати иқтисодӣ аҳаммияти махсус дорад.

Масъала дар он аст, ки дар адабиёти иқтисодӣ рӯйхати ягонаи унсурҳои инфрасохтори соҳибкорӣ вучуд надорад. Як гурӯҳи муҳаққиқон ба объектҳои моддию техникӣ, аз ҷумла роҳ, нақлиёт, энергетика, анбор ва алоқа афзалият медиҳанд. Гурӯҳи дигар бонкҳо, фондҳои сармоягузорӣ, суғурта, лизинг ва кафолати қарзиро унсурҳои асосӣ мешуморанд. Дар таҳқиқоти институтсионалӣ бошад, қоидаҳои ҳуқуқӣ, ҳифзи шартнома, расмиёти бақайдгирӣ ва назорат дар маркази таҳлил қарор мегиранд. Равишҳои муосир ба ин таркиб донишгоҳҳо, марказҳои интиқоли технология, платформаҳои рақамӣ, ширкатҳои машваратӣ, шабакаҳои фурӯш ва меъёрҳои иҷтимоиро низ дохил менамоянд. Ин гуногунӣ нодуруст будани яке аз равишҳоро ифода накарда, нишон медиҳад, ки инфрасохтор падидаи бисёрсатҳа ва бисёрвазифа мебошад.

Мақсади мо дар ин зербоби диссертатсия аз низом даровардани мавқеъҳои илмӣ оид ба унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ, муайян намудани вазифаи ҳар унсур ва пешниҳоди таснифоти муаллифӣ иборат мебошад. Барои расидан ба ин мақсад усулҳои таҳлили муқоисавӣ, ҷамъбасти назариявӣ, гурӯҳбандӣ, равиши низомӣ ва функционалӣ истифода шудаанд. Интиҳоби маҷмӯи васеи сарчашмаҳо имкон медиҳад, ки ҳам таркиби классикии инфрасохтор ва ҳам унсурҳои наво, ки дар шароити рақамикунонӣ ва иқтисоди дониш ба вучуд омадаанд, фаро гирифта шаванд.

Ба андешаи мо, инфрасохтор қисми нисбатан муташаккил, хизматрасон ва қобили идоракунии шароити соҳибкориро ифода намуда, объектҳо, ниҳодҳо, захираҳо ва хизматрасониҳои мушаххасро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, омӯзиши робитаҳои байни унсурҳо муҳим аст, вале чунин омӯзиш зарурати муайян намудани ҳуди унсурҳои инфрасохтор, вазифа ва натиҷаи онҳоро аз байн намебарад.

Яке аз асосҳои назариявии масъала дар мақолаи А. ван де Вен пешниҳод шудааст. Муаллиф «соҳибкориро аз мавқеи макроиктисодӣ баррасӣ карда, инфрасохтори онро ба се гурӯҳи калон ҷудо менамояд: механизмҳои институтсионалӣ; захираҳои ҷамъиятӣ; вазифаҳои хусусии тиҷоратӣ» [127, с. 211-230]. Ба гурӯҳи аввал қоидаҳои дохил мешаванд, ки технология ё шакли нави фаъолиятро қонунӣ, танзим ва стандартӣ мегардонанд. Гурӯҳи дуюм донишҳои илмӣ, механизмҳои маблағгузорӣ ва захираи қувваи кории соҳибхитисосро фаро мегирад. Гурӯҳи сеюм таҳқиқот ва коркард, истеҳсол, маркетинг ва тақсимои маҳсулотро дар бар мегирад. Бартариҳои ин таснифот дар пайвастании унсурҳои давлатӣ ва хусусӣ ифода меёбад.

Мавқеи А. ван де Вен ду хулосаи муҳимро ба миён мегузорад. Якум, инфрасохтор барои соҳибкор як падидаи комилан беруна нест. Соҳибкорон, корхонаҳо, муассисаҳои илмӣ ва мақомоти давлатӣ дар раванди фаъолияти худ унсурҳои нав месозанд ва унсурҳои мавҷударо тағйир медиҳанд. Дуюм, ташаккули инфрасохтор натиҷаи амали як ташкилот нест; он тавассути ҷамъшавии пайдарпайи қарорҳои институтсионалӣ, захиравӣ ва тиҷоратӣ ба вуҷуд меояд. Бинобар ин, роҳи автомобилгард бе низоми логистика, маблағгузорӣ бе лоиҳаи қобили қабул ва дониш бе механизми тиҷоратикунонӣ ба натиҷаи пурра табдил намеёбад. Арзиши ҳар унсур дар робитаи он бо унсурҳои дигар зохир мегардад.

Ҷ. Вулли ин ғояро дар мисоли ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи нанотехнология идома медиҳад. Таҳқиқоти ӯ нишон медиҳад, ки пайдоиши технологияи нав ҳамзамон маънои мавҷуд будани захираҳо, қоидаҳо ва сохторҳои зарурӣ надорад. «Унсурҳои инфрасохтор бо иштироки ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ тадриҷан пайдо шуда, тавассути афзоиши ҳамкорӣ ва вобастагии мутақобила ба як низоми нисбатан мукамал табдил меёбад» [129]. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар соҳаҳои нав инфрасохтор бояд ба фаъолияти ҷории корхонаҳо, номуайянии технологӣ, зарурати стандартгузорӣ,

ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва интиқоли натиҷаҳои илмӣ ба истеҳсолот ҷавоб диҳад.

Таҳқиқоти Д. Одретч, Д. Хегер ва Т. Вейт «чанбаи моддию коммуникатсионии инфрасохторро равшан менамояд. Муаллифон таъсири интернетӣ фарохмачро, роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳанро ба ташаккули корхонаҳои нав дар минтақаҳои Олмон муқоиса кардаанд» [105]. Натиҷаҳои нишон медиҳанд, ки намудҳои инфрасохтор ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири якхела надоранд. Интернетӣ фарохмачро тавассути осон намудани дастрасӣ ба дониш, шарикон ва мизочон барои як қатор соҳаҳо таъсири бештар дорад, дар ҳоле ки аҳаммияти роҳ ва роҳи оҳан вобаста ба хусусияти фаъолияти истеҳсоли тағйир меёбад. Пас, арзёбии инфрасохтор бояд аз рӯи қобилияти пайваستкунӣ ва мувофиқати он ба талаботи соҳа анҷом дода шавад.

Ю.С. Пинковская «бо истифода аз маълумоти коршиносони 54 кишвар шаш унсuri инфрасохтори рушди соҳибкориро ҷудо намудааст: интиқоли дониш ва технология; хизматрасонии тиҷоратӣ касбӣ; инфрасохтори истеҳсоли иттилоотӣ; инфрасохтори бозорӣ; институтҳои осонкунандаи дастрасӣ ба бозор; инфрасохтори иҷтимоӣ фарҳангӣ» [56]. Афзалияти ин гурӯҳбандӣ дар он аст, ки он объектҳои моддӣ, хизматрасониҳои касбӣ, муносибатҳои бозорӣ ва заминаҳои иҷтимоиро дар як низомӣ ченшаванда муттаҳид менамояд. Ҳамзамон, таҳқиқот нишон медиҳад, ки сатҳи рушди унсурҳо дар байни кишварҳо ва дар дохили ҳар кишвар номуносиб мебошад.

Мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур, «баҳои миёнаи инфрасохтори истеҳсоли иттилоотӣ дар 54 кишвар 7,04 ҳолро ташкил дода, нисбат ба дигар унсурҳо баландтар мебошад. Баҳои миёнаи инфрасохтори интиқоли дониш ва технология 4,39 ҳол ва институтҳои осонкунандаи дастрасӣ ба бозор 4,71 ҳолро ташкил додаанд» [56]. Ин таносуб нишон медиҳад, ки бунёди объектҳои моддӣ ва шабакаҳои иттилоотӣ нисбат ба ташкили робитаи самараноки илм бо истеҳсолот ва коҳиш додани монеаҳои воридшавӣ ба бозор осонтар сурат

мегирад. Аз ин рӯ, мавҷудияти заминаи моддӣ ҳанӯз далели мукамал будани инфрасохтори соҳибкорӣ нест.

М.Г. Ламанский барои гурӯҳбандии унсурҳо меёри функционалиро истифода мебарад. Аз рӯйи мавқеи ӯ «инфрасохтори соҳибкорию ба қисмҳои таъминкунанда, дастгиркунанда ва назораткунанда ҷудо намудан мумкин аст» [35]. Ба қисми таъминкунанда роҳҳо, бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва воситаҳои алоқа; ба қисми дастгиркунанда фондҳо, ассотсиатсияҳои соҳибкорон, бизнес-инкубаторҳо ва сохторҳои назди мақомоти давлатӣ; ба қисми назораткунанда мақомоти андоз, бақайдгирӣ ва нозироти савдо дохил мешаванд. Ин равиш нишон медиҳад, ки як унсуро танҳо аз рӯйи номи ташкилот муайян кардан нокифоя аст. Бояд вазифаи воқеии он дар раванди соҳибкорӣ низ ба назар гирифта шавад (ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. – Муқоисаи равишҳои илмӣ ба таркиб ва унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Муаллиф ва равиш	Унсурҳои асосӣ	Саҳми илмӣ
А. ван де Вен (1993) - макроинститутсионалӣ	Механизмҳои институтсионалӣ; захираҳои ҷамъиятӣ; вазифаҳои хусусии таҳқиқот, истеҳсол, маркетинг ва тақсимот	Пайвастанӣ нақши давлат, илм ва баҳши хусусӣ дар як низомии инфрасохторӣ
Ҷ. Вулли (2014) - динамикӣ	Захираҳо, сохторҳо, ташкилотҳо ва институтҳои давлатӣ ва хусусӣ	Шарҳи раванди пайдоиш, ҳамтаҳаввулӣ ва муттаҳидшавии унсурҳо дар соҳаҳои нав
Д. Одретч, Д. Хегер, Т. Вейт (2015) - фазой-коммуникатсионӣ	Интернети фароҳмачро, роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан	Исботи фарқи таъсири намудҳои инфрасохтор вобаста ба соҳа ва қобилияти пайвастанӣ
Ю.С. Пиньковецкая (2020) - байналмилалӣ	Интиқоли дониш; тиҷоратӣ касбӣ; истеҳсоли иттилоотӣ; бозорӣ; дастрасӣ ба бозор; иҷтимоӣ фарҳангӣ	Ташкили низомии шаш нишондиҳанда ва муқоисаи арзёбии қоршиносони 54 кишвар
М.Г. Ламанский (2009) - функционалӣ	Инфрасохтори таъминкунанда, дастгиркунанда ва назораткунанда	Ҷудо намудани унсурҳо аз рӯйи вазифаи онҳо нисбат ба фаъолияти соҳибкорӣ
И.А. Морозова ва дигарон (2019) - рақамӣ-захиравӣ	Инфрасохтори захиравӣ, иттилоотӣ ва рақамӣ	Асоснок кардани зарурати пайвастанӣ рақамикунонӣ бо захира ва қобилияти истифодаи иқтисодии иттилоот

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили нуктаи назари муаллифон.

И.А. Морозова, А.Ф. Московцев ва А.И. Сметанина «таркиби инфрасохторро дар шароити иқтисоди рақамии Россия таҳлил намудаанд. Муаллифон таҷрибаи ин кишварро бо равишҳои ҷаҳонии инфрасохтор муқоиса карда, ба нақши инфрасохтори захиравӣ ва иттилоотӣ диққат медиҳанд» [44]. Аз натиҷаи таҳлили онҳо бармеояд, ки рушди фаъоли шабакаҳои иттилоотӣ бе таъмини захира, малака, технология ва механизми истифодаи иқтисодии иттилоот натиҷаи кофӣ намедиҳад. Рақамикунонӣ воситаи пайвастан ва баланд бардоштани самаранокии унсурҳои молиявӣ, бозорӣ, маъмурӣ ва истеҳсоли мебошад.

Муқоисаи равишҳои дар ҷадвали 1.1. овардашуда нишон медиҳад, ки муаллифон се масъалаи гуногунро таҳлил мекунанд: таркиби инфрасохтор аз чӣ иборат аст; ҳар унсур кадом вазифаро иҷро мекунад; унсурҳо чӣ тавр ба вучуд омада, бо ҳам пайваст мешаванд. Агар ин се масъала омехта карда шаванд, рӯйхати унсурҳо аз ташкилотҳо, вазифаҳо ва захираҳои сатҳҳои гуногун иборат мегардад. Масалан, бонк ташкилоти инфрасохторӣ, қарз маҳсулоти молиявӣ ва дастрасӣ ба сармоя вазифаи инфрасохторӣ мебошад. Бизнес-инкубатор ташкилот аст, машварату ҷойи кор хизматрасонӣ ва коҳиш додани хароҷоти оғози фаъолият натиҷаи он мебошад. Чудо намудани ин мафҳумҳо барои таснифоти дақиқ зарур аст.

Бо дарназардошти ин ҳолат, унсури инфрасохтори фаъолияти соҳибкориро метавон ҳамчун қисми нисбатан мустақили низоми таъминкунандаи соҳибкорӣ муайян намуд, ки дорои объекти хизматрасонӣ, таъминкунанда, захира, механизми амал ва натиҷаи мушаххас мебошад. Аз ин таъриф бармеояд, ки барои эътирофи ташкилот ҳамчун унсури инфрасохтор танҳо мақоми ҳуқуқӣ ё номи он кофӣ нест. Ташкилот бояд ба субъектҳои соҳибкорӣ хизмат расонад, монеаи муайянро коҳиш диҳад ва дастрасӣ ба захира, бозор, дониш ё ҳуқуқро беҳтар намояд. Ин меъёр имкон медиҳад, ки байни ташкилоти расман мавҷудбуда ва унсури воқеан амалкунандаи инфрасохтор фарқ гузошта шавад.

Дар асоси чамъбасти нуқтаи назари олимону муҳаққиқон мо таснифоти ҳафт зернизомии инфрасохтори фаъолияти соҳибкориро пешниҳод менамоем: институтсионалию ҳуқуқӣ; истеҳсолию логистикӣ; молиявию сармоягузорӣ; бозорию тиҷоратию касбӣ; иттилоотию рақамӣ; инноватсионӣ ва интиқоли дониш; кадрӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ. Чунин гурӯҳбандӣ субъектҳои соҳибкориро аз рӯйи андоза маҳдуд намекунад. Корхонаи хурд, миёна ё калон вобаста ба соҳа ва марҳилаи рушд метавонад аз ҳар зернизом истифода барад. Фарқият на дар мавҷудияти зернизом, балки дар ҳаҷм, тартиб ва шакли дастрасӣ ба хизматрасониҳои он ифода меёбад (ҷадвали 1.2.).

Ҷадвали 1.2. – Таснифоти муаллифӣ зернизомҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Зернизомии инфрасохтор	Унсурҳои намунавӣ	Вазифа ва натиҷаи асосӣ
Институтсионалию ҳуқуқӣ	Қонунгузорӣ, бақайдгирӣ, андозу гумрук, суд, ҳифзи рақобат ва моликияти зеҳнӣ, стандарт ва сертификатсия	Коҳиши номуайяний ва хароҷоти муомилот; ҳифзи ҳуқуқ; пешгӯишавандагии қарор
Истеҳсолию логистикӣ	Роҳ, нақлиёт, энергетика, об, алоқа, анбор, маркази логистикӣ, майдон ва парки саноатӣ	Устувории таъминот; коҳиши арзиши истеҳсолу ҳамлу нақл; васеъ шудани чуғрофияи бозор
Молиявию сармоягузорӣ	Бонк, маблағгузориҳои хурд, суғурта, кафолати қарз, лизинг, факторинг, сармояи венчурӣ	Дастрасӣ ба сармоя ва тақсими хавф; маблағгузориҳои таъсис, гардиш, рушд ва навсозӣ
Бозорию тиҷоратию касбӣ	Биржа, ярмарка, хариди давлатӣ, маркази содирот, маркетинг, ҳуқуқ, муҳосибӣ, аудит, машварат	Дастрасӣ ба харидор ва таъминкунанда; мубоқиқшавӣ ба стандарт; касбигардониҳои вазифаҳои ғайриасосӣ
Иттилоотию рақамӣ	Интернет, маркази додаҳо, пардохти электронӣ, имзои рақамӣ, портал, платформаи савдо, омор ва амнияти киберӣ	Суръат ва шаффофияти мубодилаи маълумот; хизматрасониҳои фосилавӣ; пайвастании зернизомҳо
Инноватсионӣ ва интиқоли дониш	Донишгоҳ, пажӯҳишгоҳ, озмоишгоҳ, маркази интиқоли технология, парки технологӣ, муҳандисӣ ва тиҷоратикунонӣ	Табдили дониш ба технология, маҳсулот ва раванди нав; баланд шудани маҳсулноқӣ ва рақобатпазирӣ
Кадрӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ	Таҳсилоти касбӣ ва олий, бозомӯзӣ, хадамоти шуғл, ассотсиатсияи касбӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ	Таъмини малака ва салоҳият; густариши фарҳанги ташаббус, навоарӣ, эътимод ва ҳамкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Зернизоми институтсионалию ҳуқуқӣ заминаи умумии фаъолияти ҳамаи унсурҳои дигарро ташкил медиҳад. Ба он қонунгузориҳои соҳибкорӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият, иҷрои шартномаҳо, бақайдгирӣ, иҷозатномадихӣ, андозбандӣ, гумрук, стандартгузорӣ, сертификатсия, ҳифзи рақобат ва механизмҳои ҳалли баҳсҳо дохил мешаванд. Вазифаи асосии ин зернизом коҳиш додани номуайяни ва хароҷоти муомилотӣ мебошад. Агар қоидаҳо зуд тағйир ёбанд ё татбиқи онҳо яқсон набошад, соҳибкор наметавонад даромад, хавф ва муҳлати бозгашти сармояро дуруст арзёбӣ намояд. Аз ин рӯ, сифати инфрасохтори ҳуқуқӣ на аз шумораи санадҳо, балки аз возеҳӣ, устуворӣ, дастрасӣ ва иҷрои воқеии онҳо муайян мегардад.

Зернизоми истеҳсолию логистикӣ объектҳои дорад, ки ҳаракати ашёи хом, энергия, меҳнат ва маҳсулоти тайёрро таъмин мекунанд. Роҳҳо, роҳи оҳан, нақлиёти ҳавоӣ, марказҳои логистикӣ, анборҳо, шабакаҳои барқу об, майдонҳои истеҳсолӣ, паркҳои саноатӣ ва инфрасохтори сарҳадӣ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Барои соҳибкор мавҷудияти роҳ ё шабака, арзиш, эътимоднокии ва вақти дастрасии онҳо муҳим аст. Қатъи таъминоти барқ, хароҷоти баланди ҳамлу нақл ё набудани анбор метавонад бартарии нархӣ ва муҳлати иҷрои фармоишро аз байн барад. Аз ин рӯ, самаранокии ин зернизом тавассути коҳиши арзиши логистика, устувории таъминот ва васеъ шудани ҷуғрофияи бозор арзёбӣ мегардад.

Зернизоми молиявӣ сармоягузорӣ дастрасии субъектҳои соҳибкориро ба маблағ таъмин менамояд. Ба он бонкҳои тижоратӣ, ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, фондҳои кафолатӣ, ширкатҳои лизингӣ, суғуртавӣ ва факторингӣ, бозори коғазҳои қиматнок, сармояи венчурӣ ва механизмҳои маблағгузориҳои лоиҳаҳо дохил мешаванд. Аммо рӯйхати ташкилотҳо худ аз худ дастрасӣ ба сармояро ифода намекунад. Меъёри фоиз, талаботи гарав, муҳлат, асъори қарз, суръати баррасӣ, мутобиқати маҳсулоти молиявӣ ба давраи гардиши истеҳсолот ва дастрасии ҳудудӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Вазифаи инфрасохтори молиявӣ табдил додани пасандоз ва сармоя ба имконияти маблағгузори фаъолияти маҳсулноки мебошад.

Зернизоми бозорию касбӣ дастрасӣ ба харидор, таъминкунанда, шарик ва хизматрасонии тахассусиро таъмин мекунад. Биржаҳо, ярмаркаҳо, марказҳои савдо ва содирот, низоми хариди давлатӣ, шабакаҳои тақсимот, майдончаҳои электронӣ, ширкатҳои маркетингӣ, ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, аудиторӣ, муҳандисӣ, сертификатсия ва машваратӣ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Ин унсурҳо ба соҳибкор имкон медиҳанд, ки талаботро муайян, маҳсулотро ба меёри мутобиқ, шартномаҳо дуруст тартиб ва бозори навро интихоб намояд. Набудани чунин хизматрасонӣ боиси он мегардад, ки соҳибкор вазифаҳои ғайриасосиро шахсан иҷро карда, вақт ва захираи худро аз истеҳсолу навоарӣ дур созад.

Зернизоми иттилоотию рақамӣ ҷамъоварӣ, коркард, интиқол ва истифодаи маълумоти барои қарорҳои соҳибкорӣ заруриро таъмин менамояд. Ба он интернетӣ фароҳамро, марказҳои додаҳо, алоқаи мобилӣ, низоми пардохти электронӣ, имзои рақамӣ, порталҳои давлатӣ, платформаҳои савдо, маҳзани санадҳои ҳуқуқӣ, маълумоти оморӣ ва хизматрасонии амнияти киберӣ дохил мешаванд. Иттилоот вақте ба захираи иқтисодӣ табдил меёбад, ки саривақтӣ, боэътимод, қобили муқоиса ва барои корбар дастрас бошад. Маълумоти пароканда ё кӯҳна метавонад номуайяниро зиёд намояд. Аз ин рӯ, сифати мундариҷа ва ҳамгироии низомҳо баробари фарогирии техникӣ аҳаммият доранд.

Зернизоми инноватсионӣ ва интиқоли дониш робитаи илм, технология ва истеҳсолотро таъмин менамояд. Донишгоҳҳо, пажӯҳишгоҳҳо, озмоишгоҳҳо, марказҳои интиқоли технология, идораҳои моликияти зеҳнӣ, технопаркҳо, марказҳои муҳандисӣ ва сохторҳои тижоратикунонӣ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Вазифаи онҳо танҳо гузаронидани таҳқиқот нест; натиҷаи илмӣ бояд ба намуна, технология, иҷозатнома, корхонаи нав ё такмили раванди истеҳсолӣ табдил ёбад. Барои ин арзёбии иқтисодии бозорӣ, ҳифзи ҳуқуқи зеҳнӣ,

маблағгузории озмоиш, стандартгузорӣ ва пайдо кардани шарики истехсолӣ зарур аст. Норасоии яке аз ин ҳалқаҳо раванди тичоратикунониро қатъ мекунад.

Зернизоми кадрӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ ташаккул, такрористехсол ва истифодаи сармояи инсониро фаро мегирад. Муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва олий, марказҳои бозомӯзӣ, хадамоти шуғл, ташкилотҳои касбӣ, барномаҳои рушди малакаҳои идоракунӣ ва механизмҳои ҷалби мутахассисон унсурҳои асосии он мебошанд. Дар баробари дониш ва малака, муносибати ҷомеа ба ташаббус, ҳавфи оқилона, нокомии соҳибкорӣ, навоарӣ ва ҳамкории тичоратӣ низ аҳаммият дорад. Меъёрҳои иҷтимоӣ метавонанд соҳибкориро ҳавасманд ё маҳдуд созанд. Аз ҳамин сабаб, Ю.С. Пинковская «инфрасохтори иҷтимоию фарҳангиро ҳамчун унсури мустақил арзёбӣ мекунад» [56].

Таснифоти пешниҳодшуда кушода мебошад: вобаста ба ҳадафи таҳлил ҳар зернизомиро ба унсурҳои муфассалтар ҷудо кардан мумкин аст. Масалан, зернизоми молиявӣ ба қарзӣ, суғуртавӣ, кафолатӣ, лизингӣ ва сармоягузорӣ; зернизоми бозорӣ ба иттилооти талабот, шабакаҳои фурӯш, хариди давлатӣ, содирот ва хизматрасонии касбӣ тақсим мешавад. Бо вучуди ин, афзоиши шумораи гурӯҳҳо набояд робитаи низомиро пинҳон созад. Ҳадафи таснифот сохтани рӯйхати дароз набуда, муайян кардани монеае мебошад, ки ҳар зернизом бояд барои соҳибкор бартараф намояд.

Ғайр аз таснифоти объектӣ, унсурҳоро аз рӯйи сатҳи амал низ ҷудо кардан зарур аст. Дар сатҳи макро қонунгузорӣ, сиёсати пулӣ ва қарзӣ, низоми судӣ, шабакаҳои миллии нақлиёт, энергетика, алоқа ва стандартҳо қарор доранд. Дар мезосатҳ (соҳавӣ) муассисаҳои минтақавии рушд, марказҳои логистикӣ, донишгоҳҳо, паркҳои саноатӣ, марказҳои содирот ва сохторҳои соҳавӣ фаъолият мекунанд. Дар микросатҳ хизматрасонии бевоситаи банк, суғурта, аудит, машварат, сертификатсия, таълим ва платформа ба корхона расонида мешавад. Норасоии робитаи байни ин сатҳҳо метавонад сиёсати дурустро дар марҳилаи иҷро бесамар гардонад.

Таснифоти функционалии М.Г. Ламанский, «яъне таъминкунанда, дастгиркунанда ва назораткунанда метавонад ба ҳамаи ҳафт зернизом татбиқ гардад» [35]. Масалан, дар зернизоми молиявӣ бонк маблағро таъмин, фонди кафолатӣ дастрасиро дастгирӣ ва мақоми назоратӣ устувории молиявиро назорат мекунад. Дар зернизоми инноватсионӣ донишгоҳ донишро таъмин, маркази интиқоли технология тичоратикунониро дастгирӣ ва идораи моликияти зеҳнӣ ҳифзи ҳуқуқро таъмин менамояд. Ин усул имкон медиҳад, ки вазифаҳои такроршаванда ва холигии институтсионалӣ ошкор карда шаванд.

Унсурҳо инчунин аз рӯйи марҳилаи фаъолияти корхона аҳаммияти гуногун доранд. Дар марҳилаи омодаسازی маълумоти бозорӣ, бақайдгирӣ, машварат ва маблағгузори аввалия муҳим аст. Дар марҳилаи оғози фаъолият ҷойи истеҳсол, таҷҳизот, сармояи гардон, муҳосибӣ ва каналҳои фурӯш аҳаммият пайдо мекунанд. Барои васеъшавӣ маблағгузори дарозмуддат, кадри соҳибхтисос, стандарт, логистика ва содирот зарур мешавад. Дар марҳилаи навсозӣ бошад, интиқоли технология, таҳқиқот, ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва сармояи хавфпазир муҳим мегарданд. Пас, инфрасохтори муассир бояд пайдарпайии хизматрасониро дар тамоми давраи фаъолияти корхона таъмин намояд.

Самаранокии инфрасохторро танҳо бо шумораи бонк, марказ, парк, портал ё барнома чен кардан мумкин нест. Барои арзёбии дақиқ чор гурӯҳи меъёр пешниҳод мегардад. Якум, дастрасӣ: фарогирии ҳудудӣ, нарх, талаботи қабул ва имконияти истифода барои корхонаҳои соҳаҳои гуногун. Дуюм, сифат: касбият, эътимодноӣ, суръат ва мутобиқати хизматрасонӣ ба талаботи соҳибкор. Сеюм, ҳамоҳангӣ: мубодилаи маълумот, пайдарпайии хизмат ва мавҷуд набудани такрори расмиёт. Чорум, натиҷа: коҳиши хароҷот ва вақт, афзоиши маблағгузорӣ, фурӯш, маҳсулноӣ, навоарӣ ва устувории корхона. Меъёри охирин барои фарқ кардани фаъолияти расмӣ аз таъсири воқеӣ ҳалкунанда аст.

Робитаи байни унсурҳо хусусияти ивазкунанда не, балки пурракунанда дорад. Маблағгузорӣ бе бозор хавфи қарзро зиёд мекунад; бозор бе стандарт ва логистика дастнорас мемонад; технология бе кадр ва маблағ татбиқ намешавад; портали рақамӣ бе маълумоти дуруст ва расмиёти содда танҳо шакли электроники бюрократияро ба вуҷуд меорад. Аз ҳамин сабаб, барномаи рушди як унсур бояд таъсири онро ба дигар зернизоми пешакӣ ба назар гирад. Лоихаи маркази логистикӣ, масалан, бояд бо роҳ, гумрук, сертификатсия, маблағгузори гардишӣ, маълумоти бозор ва фармоишгар пайваст бошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таснифоти мазкур пеш аз ҳама ҳамчун воситаи ташҳиси инфрасохтор аҳаммият дорад. Дар қадами аввал зарур аст, ки на танҳо номгӯи ташкилотҳо, балки хизматрасонӣ, гурӯҳи истифодабарандагон, ҳудуди фарогирӣ, арзиш, муҳлат ва натиҷаи фаъолияти онҳо ба қайд гирифта шаванд. Харитаи чунин унсурҳо имкон медиҳад, ки минтақаҳои дорои камбудии логистика, маблағгузорӣ, иттилоот, машварат, сертификатсия ё кадр муайян карда шаванд. Ҳамзамон, бояд тақрори вазифаи якчанд сохтор ва ҳолатҳое, ки соҳибкор байни ташкилотҳо бе натиҷаи ниҳой равона карда мешавад, ошкор гарданд.

Самти дуҷум гузариш аз маблағгузори ташкилот ба маблағгузори натиҷаи инфрасохторӣ мебошад. Барои маркази машваратӣ шумораи машваратҳо, барои фонди молиявӣ ҳаҷми маблағ, барои маркази таълимӣ шумораи шунавандагон нишондиҳандаи фаъолияти дохилӣ мебошанд. Натиҷаи воқеӣ бошад, дар бақайдгирии корхона, гирифтани маблағ, ворид шудан ба бозор, афзоиши фурӯш, татбиқи стандарт, коҳиши хароҷот ё ҷорӣ шудани технология ифода меёбад. Пайвастанӣ маблағгузорӣ ба чунин натиҷаҳо масъулияти ташкилотҳои инфрасохториро зиёд карда, онҳоро ба талаботи соҳибкор наздик месозад.

Самти сеюм тақвияти инфрасохтори интиқоли дониш ва технология мебошад. Натиҷаҳои муқоисавии байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки ин унсур ҳатто дар бисёр кишварҳо нисбатан суст инкишоф ёфтааст. Барои Тоҷикистон

робитаи устувори донишгоҳ, муассисаи илмӣ ва корхона метавонад тавассути фармоиши муштарак, озмоишгоҳ ва марказҳои муҳандисӣ, таҷрибаомӯзии донишҷӯён ва дастгирии тичоратикунони натиҷаҳо тақвият дода шавад. Дар ин ҷо нусхабардории номи парки технологӣ кофӣ нест ва бояд механизми интихоби лоиҳа, ҳифзи ҳуқуқ, маблағгузорӣ ва баромадан ба бозор кор кунад.

Самти чорум пайвастании инфрасохтори рақамӣ бо зернизоми анъанавӣ мебошад. Хизматрасонии электронӣ бояд шумораи амалиёт ва вақти корбарро воқеан кам кунад. Барои ин мубодилаи маълумот байни мақомоти давлатӣ, ягонагии идентификация, пардохти электронӣ, ҳуҷҷати рақамӣ ва масъулияти равшан барои ҳамаи низом зарур аст. Дар бахши хусусӣ «платформаҳои савдо, логистика ва хизматрасонии молиявӣ бояд ба стандартҳои амният, ҳифзи маълумот ва рақобати одилона ҷавоб гӯянд. Рақамикунонӣ ҳангоми ҳамроҳ шудан бо малака, захира ва таҷдиди равандҳо самара медиҳад» [44].

Самти панҷум рушди инфрасохтори бозорию касбӣ дар минтақаҳо мебошад. Барои бисёр субъектҳои соҳибкорӣ монеаи асосӣ на бақайдгирӣ, балки пайдо кардани харидор, мутобик шудан ба стандарт, тартиб додани ҳуҷҷати содиротӣ, идора кардани ҳисобдорӣ ва бастании шартномаи бозорӣ мебошад. Марказҳои минтақавӣ бояд кумакҳои мутобик ба сохтори иқтисодии минтақа пешниҳод кунанд. Дар минтақаи кишоварзӣ озмоишгоҳ, сертификатсия; дар минтақаи саноатӣ муҳандисӣ, стандарт, таъминоти энергия ва кооператсия; дар соҳаи хизматрасонӣ малакаи рақамӣ, маркетинг ва пардохти электронӣ аҳамияти бештар доранд.

Дар маҷмӯъ, сиёсати инфрасохторӣ бояд аз мантиқи «ташкilot таъсис додан» ба мантиқи «монеаи соҳибкорро бартараф намудан» гузарад. Барои ҳар унсур бояд масъала, гурӯҳи истифодабаранда, хизматрасонӣ, нишондиҳандаи дастрасӣ ва натиҷаи интизоршаванда пешакӣ муайян гардад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки афзалиятҳои сармоягузорӣ байни роҳ, энергия, маблағгузорӣ, кадр, иттилоот, технология ва бозор бо далел асоснок карда шаванд. Он инчунин «барои ҳамроҳсозии сиёсати миллӣ, барномаҳои

минтақавӣ ва фаъолияти ташкилотҳои бевосита хизматрасон замина фароҳам меорад» [21].

Ҳамин тариқ, таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон дод, ки инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ маҷмӯи объектҳои ҷудогона набуда, зернизомҳои ба ҳам вобаста мебошад. А. ван де Вен таркиби онро тавассути механизмҳои институтсионалӣ, захираҳои ҷамъиятӣ ва вазифаҳои хусусии тичоратӣ шарҳ медиҳад; Ҷ. Вулли раванди ҳамтаҳаввулӣ ва пайваستшавии унсурҳоро нишон медиҳад; Д. Одретч ва ҳаммуаллифон фарқи таъсири инфрасохтори рақамӣ ва нақлиётро асоснок мекунанд; Ю.С. Пинковская шаш унсuri муқоисашавандаро пешниҳод менамояд; М.Г. Ламанский вазифаҳои таъмин, дастгирӣ ва назоратро ҷудо мекунанд; И.А. Морозова ва ҳаммуаллифон нақши захира ва рақамикунониро равшан месозанд.

Дар асоси ҷамъбасти мавқеъҳои мазкур аз ҷониби мо ҳафт зернизомии асосӣ – институтсионалию ҳуқуқӣ, истеҳсолию логистикӣ, молиявию сармоягузорӣ, бозорию тичоратию касбӣ, иттилоотию рақамӣ, инноватсионӣ ва интиқоли дониш, кадрӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ пешниҳод гардид. Ин зернизомҳо дар сатҳҳои макро, мезо ва микро амал намуда, дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти корхона аҳаммияти нобаробар доранд. Меъёри асосии мукаммалии онҳо дастрасӣ, сифат, ҳамоҳангӣ ва таъсир ба натиҷаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Аз нигоҳи мо, инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ низомии муташаккили ниҳодҳо, объектҳо, захираҳо ва хизматрасониҳои ба ҳам алоқамандест, ки дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва субъектӣ дастрасии соҳибкоронро ба ҳуқуқ, сармоя, истеҳсолот, бозор, иттилоот, технология ва сармояи инсонӣ таъмин намуда, хароҷот, хавф ва вақти муомилотро коҳиш медиҳад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи он метавонад ба муайян намудани ҳолигии инфрасохторӣ, бартараф кардани тақрори вазифаҳо, тақвияти робитаи илм бо истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намояд.

1.3. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Дар шароити амиқ гардидани тақсимои байналмилалӣ меҳнат, рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ ва афзоиши рақобат дар бозорҳои дохилию хориҷӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ бештар ба сифати инфрасохтори таъминкунандаи он вобаста мегардад. Агар дар марҳилаҳои аввали ташаккули иқтисоди бозорӣ инфрасохтор асосан ҳамчун маҷмӯи роҳҳо, шабакаҳои энергетикӣ, алоқа, анборҳо ва муассисаҳои молиявӣ фаҳмида мешуд, дар шароити муосир мазмунӣ он доираи васеи ниҳодҳо, хизматрасониҳо ва механизмҳои ҳамкориро фаро мегирад. Ба он ҳифзи ҳуқуқи моликият, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, ҳуқуқӣ, муҳосибӣ ва машваратӣ, интиқоли дониш ва технология, омодагории кадрҳо, дастгирии воридшавӣ ба бозор, таъминоти иттилоотӣ, робитаҳои кооператсионӣ ва инфрасохтори рақамӣ дохил мешаванд.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар ин самт танҳо барои муайян намудани барномаи муваффақи алоҳида анҷом дода намешавад. Аҳамияти асосии он дар ошкор намудани қонуниятҳои ташаккули низоми инфрасохторӣ, таносуби байни унсурҳои он ва мутобиқати механизмҳои дастгирӣ ба сатҳи рушди иқтисодӣ ифода меёбад. Таҷриба нишон медиҳад, ки нусхабардории мустақими модели як кишвар, бе дарназардошти сохтори иқтисод, имконияти молиявии давлат, маҷеи корхонаҳои калон, сатҳи рушди бозор ва хусусиятҳои институтсионалӣ, натиҷаи устувор намедиҳад. Аз ин рӯ, таҳлили муқоисавӣ бояд на аз рӯи шумораи паркҳои технологӣ, марказҳои машваратӣ ё барномаҳои қарздиҳӣ, балки аз рӯи қобилияти воқеии онҳо барои коҳиш додани хароҷоту хавфи соҳибкорон ва осон намудани дастрасӣ ба захираҳо анҷом дода шавад.

Бояд зикр намуд, ки муҳаққиқони хориҷӣ Ш. Син ва Т. Парк «бо истифода аз маълумоти 33 кишвар дар давраи солҳои 2001-2015 таъсири

корхонаҳои калон ва ниҳодҳоро ба намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ омӯхтаанд. Дар таҳқиқоти онҳо на танҳо сатҳи умумии фаъолияти соҳибкории ибтидоӣ, балки соҳибкории ба имконият ва зарурат асосёфта, инчунин ҳиссаи фурӯши 30 корхонаи калонтарини ғайримолиявӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳисоб гирифта шудааст» [133, с. 1-6]. У. Фатима, У. Башир ва С. Соҳайл «дар мисоли 10 кишвари Осиё таъсири сиёсати давлатӣ, инфрасохтори тичоратию касбӣ ва инфрасохтори хизматрасониро ба чор марҳилаи фаъолияти соҳибкорӣ арзёбӣ намудаанд» [110, с. 5-9]. Ю.С. Пинковская «дар асоси андешаи коршиносони 54 кишвар самаранокии шаш унсури инфрасохтори рушди соҳибкориро муқоиса кардааст» [56]. В.И. Кожан бошад, «хусусиятҳои ташкил ва фаъолияти инфрасохтори соҳибкориро дар Россия ва Беларус дар доираи ҳамгироии иқтисодии Авруосиё баррасӣ намудааст» [23].

Чамъбасти равишҳои мазкур нишон медиҳад, ки инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи милли аз якҷанд зернизомии ба ҳам вобаста ташаккул меёбад. Ба зернизомии институтсионалӣ сиёсати давлатӣ, қоидаҳои андозбандӣ, расмиёти маъмурӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва озодии воридшавӣ ба бозор дохил мешаванд. Зернизомии захиравӣ дастрасӣ ба сармоя, замин, бино, технология, кадр ва иттилоотро таъмин менамояд. Зернизомии хизматрасонӣ фаъолияти бонкҳо, ташкилотҳои суғуртавӣ, ширкатҳои ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, аудиторӣ, машваратӣ, логистикӣ ва сертификатсияро фаро мегирад. Ба андешаи Дробишева В.Г., «зернизомии инноватсионӣ бошад, интиқоли натиҷаҳои таҳқиқот ва коркардҳо, робитаи донишгоҳу истеҳсолот, дастрасӣ ба технология ва тичоратикунонии донишро таъмин мекунад» [21]. Ниҳоят, зернизомии бозорӣ дастрасӣ ба харидор, таъминкунанда, фармоиши давлатӣ, шабакаҳои фурӯш ва робитаҳои кооператсиониро дар бар мегирад.

Дар таҳқиқоти Ш. Син ва Т. Парк муҳити институтсионалии соҳибкорӣ тавассути дуvozдаҳ нишондиҳанда арзёбӣ шудааст: «маблағгузориҳои соҳибкорӣ; дастгирӣ ва аҳаммияти сиёсати давлатӣ; андоз; барномаҳои давлатии соҳибкорӣ; таҳсилоти соҳибкорӣ дар мактаб ва баъд аз мактаб; интиқоли

тахқиқот ва коркардҳо; инфрасохтори тичоратӣ ва ҳуқуқӣ; динамикаи бозори дохилӣ; монеаҳои воридшавӣ ба бозор; инфрасохтори ҷисмонӣ; меъёрҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ» [133]. Бартариҳои чунин муносибат дар он аст, ки инфрасохтор ҳамчун маҷмӯи шароити ба ҳам пайваست баррасӣ мешавад. Дар ин ҳолат, мавҷудияти роҳи алоқа бе хизматрасонии ҳуқуқӣ ва молиявӣ, ё мавҷудияти маблағ ба бозор ва технология, барои рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ кофӣ нест.

Натиҷаҳои арзёбии коршиносони 54 кишвар низ «зарурати муносибати низомиро тасдиқ мекунанд. Аз ҷиҳати ҷидаи таҳлил нишондиҳандаи баландтарин ба инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ рост омада, ба ҳисоби миёна 7,04 ҳолро ташкил додааст. Баръакс, инфрасохтори интиқоли дониш ва технология 4,39 ҳол ва институтҳои осонкунандаи дастрасӣ ба бозор 4,71 ҳол гирифтаанд. Яъне, дар аксари кишварҳо сохтани заминаи моддию иттилоотӣ нисбат ба ташкили механизми муассири тичоратикунонии дониш ва воридшавии корхонаҳои нав ба бозор пештар сурат гирифтааст» [56].

Ҷадвали 1.3. – Сатҳи миёнаи рушди унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар 54 кишвар

Унсурҳои инфрасохтор	Баҳои миёна	Фосилаи ҳос барои аксари кишварҳо
Инфрасохтори интиқоли дониш ва технология	4,39	3,43-5,35
Инфрасохтори тичоратию касбӣ	5,46	4,68-6,24
Инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ	7,04	5,99-8,09
Инфрасохтори бозорӣ	5,77	4,73-6,81
Институтҳои осонкунандаи дастрасӣ ба бозор	4,71	3,89-5,53
Инфрасохтори иҷтимоию фарҳангӣ	5,39	4,26-6,52

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти сарчашмаи [56].

Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки ҳатто дар сатҳи байналмилалӣ рушди унсурҳои инфрасохторӣ номуносиб мебошад. Нишондиҳандаи нисбатан баланди инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ ҳанӯз маънои ташаккули низоми мукаммали дастгирии соҳибкориро надорад. «Агар интиқоли дониш, хизматрасонии касбӣ ва дастрасӣ ба бозор дар сатҳи паст

қарор дошта бошанд, имкониятҳои заминаи моддӣ пурра истифода намешаванд. Аз ин рӯ, дар сиёсати давлатӣ бояд на танҳо афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ба объектҳои инфрасохторӣ, балки пайвастании онҳо бо талаботи соҳибкорон, муассисаҳои илмӣ, молиявӣ ва бозор таъмин карда шавад» [21].

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи Аврупо бештар бо таносуби нисбатан мутавозини ниҳодҳо, инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ ва хизматрасониҳои касбӣ фарқ мекунад. Мувофиқи арзёбии коршиносон, Нидерланд, Швейтсария ва Люксембург ба гурӯҳи кишварҳои дорои нишондиҳандаи баланди интиқоли дониш ва технология дохил шудаанд. «Австрия, Олмон, Нидерланд ва Швейтсария аз рӯйи сатҳи инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ мавқеи баланд дошта, Юнон, Швейтсария, Австрия ва Нидерланд бо рушди инфрасохтори тичоратию касбӣ фарқ мекунанд» [56]. Ин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки дар модели аврупоӣ рушди соҳибкорӣ маҳз ба дастгирии молиявӣ таъна накарда, тавассути ҳамроҳии хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, бонкӣ, технология, иттилоот ва дастрасӣ ба бозор таъмин карда мешавад.

«Дар маълумоти муқоисавии 33 кишвар низ Швейтсария ва Нидерланд аз рӯйи нишондиҳандаи маҷмӯии рушди институтсионалӣ дар гурӯҳи пешсаф қарор доранд. Нишондиҳандаи мазкур барои Швейтсария 3,5, Нидерланд 3,4 ва Дания 3,2 ҳолро ташкил додааст» [133]. Ҳамзамон, байни кишварҳои Аврупо фарқиятҳои назаррас мушоҳида мешаванд. Масалан, дар баъзе давлатҳо сатҳи баланди инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ бо нишондиҳандаи нисбатан пасти фаъолияти соҳибкории ибтидоӣ ҳамроҳ аст. Ин ҳолат бори дигар тасдиқ мекунад, ки афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ аз сифати муносибати байни инфрасохтор, ҳавасмандии аҳоли, сохтори бозор ва сиёсати давлатӣ вобаста мебошад.

Хусусияти дигари таҷрибаи Аврупои пешрафта дар он аст, ки таъсири корхонаҳои калон ба соҳибкорӣ вобаста ба марҳилаи рушди иқтисодӣ тағйир меёбад. Натиҷаҳои таҳлили панелӣ нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои дорои даромади баланд афзоиши мавқеи корхонаҳои калон метавонад ба соҳибкории

ба имконият асосёфта таъсири мусбат расонад. «Корхонаҳои калон як қисми корҳои таҳқиқотӣ, истеҳсоли ва хизматрасониро ба таъминкунандагони беруна месупоранд, барои пайдоиши корхонаҳои нави махсусгардонидашуда талабот ба вучуд меоранд ва паҳншавии дониш, технология ва кадрҳоро таъмин мекунанд» [133]. Аз ин лиҳоз, дар инфрасохтори кишварҳои пешрафта корхонаҳои калон на ҳамчун рақибҳои субъектҳои нав, балки фармоишгар, шарикҳои технологӣ ва манбаи имкониятҳои нави соҳибкорӣ мебошанд.

Бо вучуди ин, «таъсири корхонаҳои калон ҳамеша мусбат нест. Дар маҷмӯи ҳамаи кишварҳо, бе ҷудо намудани марҳилаи рушди иқтисодӣ, афзоиши ҳиссаи корхонаҳои калон бо коҳиши фаъолияти умумии соҳибкорӣ алоқаманд гардидааст» [21]. Танҳо баъд аз ворид намудани сатҳи рушди иқтисодӣ ба таҳлил маълум шудааст, ки «дар кишварҳои даромадашон баланд таъсири мусбат ба соҳибкории ба имконият асосёфта ба вучуд меояд, дар кишварҳои дорои даромади миёна бошад, бартари аз ҳад зиёди корхонаҳои калон метавонад имконияти воридшавии субъектҳои навро маҳдуд намояд» [133]. Бинобар ин, таҷрибаи Аврупо зарурати нигоҳ доштани тавозун байни дастгирии ширкатҳои калон, ҳифзи рақобат ва ташкили шабакаҳои таъминкунандагони мустақилро нишон медиҳад.

Дар «ИМА ва Канада модели бештар бозорӣ ва хизматрасонӣ ташаккул ёфтааст. Аз рӯйи арзёбии коршиносони байналмилалӣ, ҳар ду кишвар дар гурӯҳи дорои сатҳи баланди инфрасохтори тиҷоратӣ касбӣ қарор доштаанд. Ин намуди инфрасохтор мавҷудият ва дастрасии таъминкунандагон, мушовирон, хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, муҳосибӣ ва бонкиро дар бар мегирад. ИМА ҳамзамон аз рӯйи инфрасохтори иҷтимоӣ фарҳангии соҳибкорӣ ба гурӯҳи кишварҳои дорои нишондиҳандаи баланд дохил шудааст» [56]. Яъне, «дар баробари хизматрасонии касбӣ, муносибати мусбати ҷомеа ба ташаббус, муваффақияти шахсӣ, навоарӣ ва қабули хавф низ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат мекунад» [103].

Аз таҷрибаи ИМА ва Канада бармеояд, ки самаранокии инфрасохтори соҳибкорӣ бештар ҳангоми пайвастанӣ се шартӣ асосӣ таъмин мешавад: бозори рақобатпазир, шабакаи васеи хизматрасониҳои касбӣ ва қабули иҷтимоии фаъолияти соҳибкорӣ. Дар чунин низом давлат бештар қоидаҳои устувор, ҳифзи рақобат ва инфрасохтори умумиро таъмин намуда, қисми зиёди хизматрасониҳои махсусгардонидашуда аз ҷониби бахши хусусӣ пешниҳод карда мешавад. Ин муносибат хароҷоти буҷетиро коҳиш дода, ҳамзамон сифати хизматрасониҳо тавассути рақобати байни ташкилотҳои хизматрасон баланд мебардорад.

Дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ ҳолати дигар мушоҳида мешавад. «Чили ва Колумбия аз рӯйи инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ ба гурӯҳи кишварҳои дорои нишондиҳандаи баланд дохил шудаанд, вале сатҳи рушди инфрасохтори тиҷоратӣ касбӣ дар Чили нисбатан паст арзёбӣ гардидааст» [56]. Дар маълумоти таҳлили панелӣ Чили бо 25,9 % сатҳи баланди фаъолияти соҳибкорӣ ибтидоӣ доштааст. Ин муқоиса нишон медиҳад, ки сатҳи баланди фаъолияти соҳибкорӣ метавонад натиҷаи инфрасохтори мукамал, бозори зиёд будани соҳибкорӣ ба зарурат асосёфта низ бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми арзёбии таҷрибаи хориҷӣ шумораи соҳибкоронро аз сифати соҳибкорӣ, устувории корхонаҳо, қобилияти навоарӣ ва иқтисодии рушди онҳо ҷудо намудан зарур аст.

Таҷрибаи Чин аҳамияти ҳамроҳангсозии сиёсати давлатӣ бо рушди инфрасохтори тиҷоратӣ касбӣ ва тағйироти сохтори иқтисодиро нишон медиҳад. «Дар таҳлили 33 кишвар сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ ибтидоӣ дар Чин 12,8 %, нишондиҳандаи институтсионалӣ 3,0 ҳол ва ҳиссаи фурӯши 30 корхонаи калони ғайримолиявӣ 15,5 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил додааст» [133]. Нишондиҳандаи нисбатан пастӣ тамаркузи корхонаҳои калон маънои онро дорад, ки дар баробари ширкатҳои бузург барои фаъолияти корхонаҳои нав ва афзоянда низ фазои муайян мавҷуд мебошад.

Мувофиқи арзёбии коршиносони 54 кишвар, Чин ба гурӯҳи дорои сатҳи баланди инфрасохтори тичоратию касбӣ ва инфрасохтори иҷтимоию фарҳангии соҳибкорӣ дохил шудааст. Ин ду унсур ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Аз як тараф, «соҳибкор барои оғоз ва рушди фаъолият ба бонк, мушовир, муҳосиб, ҳуқуқшинос, таъминкунанда ва шабакаи фурӯш эҳтиёҷ дорад. Аз ҷониби дигар, истифодаи самараноки чунин хизматрасониҳо дар шароите имконпазир аст, ки ташаббуси соҳибкорӣ дар ҷомеа дастгирӣ шуда, муваффақият, навоарӣ ва қабули хавфи асоснок ҳамчун рафтори мусбат пазируфта шавад» [54].

Натиҷаҳои таҳқиқоти 10 кишвари Осиё, ки Чинро низ фаро мегирад, нишон медиҳанд, ки «инфрасохтори тичоратию касбӣ ба ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, яъне соҳибқориҳои навташқил, соҳибони соҳибқориҳои нав, фаъолияти умумии соҳибқориҳои ибтидоӣ ва соҳибони соҳибқориҳои устувор таъсири мусбат дорад» [110]. Ин хулоса барои муайян намудани самти сиёсати инфрасохторӣ муҳим аст. Сохтмони объектҳои ҷисмонӣ шартӣ зарурӣ мебошад, вале барои табдил додани он ба натиҷаи соҳибкорӣ хизматрасониҳои касбӣ, дастрасии молиявӣ, иттилооти бозор ва тартиботи мусоиди маъмурӣ заруранд.

Дар таҳқиқоти мазкур таъсири инфрасохтори ҷисмонӣ хизматрасонӣ ба баъзе марҳилаҳои фаъолияти соҳибкорӣ аҳаммияти омории устувор нишон намода, дар мавриди фаъолияти умумии соҳибқориҳои ибтидоӣ ҳатто робитаи манфӣ ба қайд гирифта шудааст. Ин натиҷаро набояд ҳамчун камаҳаммият будани роҳ, алоқа, неру ва хизматрасониҳои коммуналӣ маънидод кард. Баръакс, он нишон медиҳад, ки дар кишварҳои дорои сатҳи гуногуни рушд мавҷудияти объект ҳанӯз дастрасӣ, сифат ва нархи қобили қабулро кафолат намедиҳад. Агар хизматрасонии инфрасохторӣ гарон, ноустувор ё аз ҷиҳати ҳудудӣ нобаробар бошад, таъсири мусбати он ба соҳибкорӣ маҳдуд мегардад.

Дар Чин нақши сиёсати давлатӣ дар ҳамоҳангсозии зерсохторҳои гуногун аҳаммияти махсус дорад. Таҷрибаи гурӯҳи кишварҳои Осиё нишон медиҳад, ки дастгирии давлатӣ ба соҳибқориҳои навташаккул ва фаъолияти тичорати

амалкунанда таъсири мусбат расонида, андоз ва расмиёти бюрократӣ бо гузариши корхона ба марҳилаи рушд метавонанд ба монеа табдил ёбанд. Аз ин рӯ, сиёсати давлатӣ бояд танҳо ба осон намудани бақайдгирии корхона маҳдуд нашуда, тамоми давраи фаъолияти онро, аз ташаккули ғоя то воридшавӣ ба бозор, васеъшавӣ ва навсозии технологӣ фаро гирад.

Дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ модели ягонаи инфрасохтори соҳибкорӣ вучуд надорад. Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия ва Филиппин аз рӯйи сохтори иқтисод, сатҳи даромад, нақши давлат, тамаркузи корхонаҳои калон ва сифати ниҳодҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан, «Сингапур дорои нишондиҳандаи баланди маҷмӯии институтсионалӣ – 3,5 ҳол буда, ҳиссаи фурӯши 30 корхонаи калонтарини ғайримолиявӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии он 75,3 %-ро ташкил додааст. Дар Малайзия нишондиҳандаи институтсионалӣ 3,3 ҳол ва сатҳи фаъолияти соҳибкории ибтидоӣ 2,9 %, дар Таиланд бошад, ин нишондиҳандаҳо мутаносибан 2,8 ҳол ва 13,7 %-ро ташкил додаанд» [133].

Муқоисаи мазкур нишон медиҳад, ки нишондиҳандаи баланди институтсионалӣ ҳатман бо шумораи зиёди соҳибкорони нав алоқаманд нест. Дар Сингапур сатҳи баланди тамаркузи корхонаҳои калон бо сифати баланди ниҳодҳо ва хизматрасонӣ ҳамроҳ буда, барои ташаккули соҳибкории ба имконият асосёфта замина фароҳам меорад. Дар Таиланд сатҳи баланди фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ҳам соҳибкории ба имконият ва ҳам ба зарурат асосёфтаре дар бар гирад. Дар Малайзия бошад, сатҳи нисбатан пасти фаъолияти соҳибкории ибтидоӣ, бо вучуди нишондиҳандаи хуби институтсионалӣ, зарурати дарназардошти сохтори шуғл, имконияти бозор ва ҳавасмандии аҳолиро нишон медиҳад.

Индонезия аз рӯйи якчанд унсури инфрасохторӣ мавқеи ҷолиб дорад. Коршиносони байналмилалӣ онро ба гурӯҳи кишварҳои дорои нишондиҳандаи баланд дар инфрасохтори интиқоли дониш ва технология, инфрасохтори тичоратию касбӣ, инфрасохтори бозорӣ ва институтҳои осонкунандаи

воридшавӣ ба бозор дохил намудаанд. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки ҳатто дар кишвари дорои сатҳи нисбатан пасттари даромад, тавассути интихоби дурусти афзалиятҳои институтсионалӣ ва рушди хизматрасониҳои зарурӣ шароити мусоидтар барои фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам овардан мумкин аст.

Хулосаи муҳими таҳқиқоти Ю.С. Пинковецкая аз он иборат аст, ки «байни сатҳи самаранокии шаш унсури инфрасохторӣ ва даромади аҳоли ё ҷойгиршавии ҷуғрофии кишвар робитаи мустақим ошкор нашудааст» [56]. Яъне, сатҳи баланди даромад худ аз худ рушди ҳамаи унсурҳои инфрасохтори соҳибкорию таъмин намекунад ва кишвари дорои даромади миёна ё паст низ метавонад дар самти муайян натиҷаи баланд ба даст орад. Ин ҳолат нақши интихоби сиёсати давлатӣ, сифати идоракунӣ, афзалиятгузорӣ ва ҳамоҳангсозии ниҳодҳоро таъвият медиҳад.

Таҷрибаи «Кореяи Ҷанубӣ» робитаи байни корхонаҳои калон, инфрасохтори бозорӣ ва соҳибкорию ба имконият асосёфтаи инъикос мекунад. Дар маълумоти муқоисавӣ сатҳи фаъолияти соҳибкорию ибтидоӣ дар Кореяи Ҷанубӣ 9,3 %, ҳиссаи фурӯши 30 корхонаи калони ғайримолиявӣ 67,4 % ва нишондиҳандаи институтсионалӣ 2,8 ҳолро ташкил додааст» [133]. Ҳиссаи баланди корхонаҳои калон нишон медиҳад, ки сохтори иқтисодӣ дорои тамаркузи назаррас мебошад. Аммо дар иқтисоди дорои даромади баланд чунин тамаркуз метавонад тавассути фармоиш, аутсорсинг, таҳвили технология, ҳаракати кадрҳо ва талабот ба хизматрасониҳои махсусгардонидашуда барои таъсиси корхонаҳои нав имконият фароҳам оварад.

Кореяи Ҷанубӣ «ҳамзамон ба гурӯҳи кишварҳои дорои нишондиҳандаи баланди инфрасохтори бозорӣ ва самаранокии барномаҳои давлатии рушди соҳибкорӣ дохил шудааст» [56]. Аз ин рӯ, модели Кореяро метавон на ҳамчун бартарии одии корхонаҳои калон, балки ҳамчун пайвастании имконияти корпоративӣ бо барномаҳои бозорӣ ва давлатии дастгирии соҳибкорӣ арзёбӣ намуд. Дар чунин низом вазифаи муҳим аз он иборат аст, ки робитаҳои

корхонаҳои калон бо субъектҳои нав ба муносибати яктарафаи вобастагӣ табдил наёфта, барои азхудкунии технология, баланд бардоштани сифат ва мустақилияти тичоратии онҳо мусоидат намояд.

Натиҷаҳои Ш. Син ва Т. Парк нишон медиҳанд, ки «дар кишварҳои дорои даромади баланд афзоиши мавқеи корхонаҳои калон ба соҳибкории ба имконият асосёфта таъсири мусбат мерасонад, вале ба соҳибкории ба зарурат асосёфта чунин таъсир мушоҳида намешавад. Дар кишварҳои дорои даромади миёна бошад, афзоиши ҳиссаи корхонаҳои калон метавонад ҳам соҳибкории ба имконият ва ҳам ба зарурат асосёфтаре маҳдуд намояд» [133]. Ин хулоса барои истифодаи таҷрибаи Корея дар дигар давлатҳо аҳаммияти методологӣ дорад: механизми корпоративии дастгирии соҳибкорӣ танҳо дар сурати мавҷудияти рақобат, ҳифзи ҳуқуқӣ, бозори рушдёфта ва қобилияти технологияи субъектҳои нав самаранок мебошад.

Таҷрибаи Россия ва Беларус хусусияти давраи гузариш ва ҳамгироии иқтисодиро дар ташаккули инфрасохтори соҳибкорӣ инъикос менамояд. Ба андешаи В.И. Кожан, «рушди соҳибкорӣ дар фазои пасошӯравӣ дар шароити ноустувории бисёр соҳаҳои идоракунии давлатӣ ва нокифоя будани инфрасохтор оғоз гардида, пайдоиши сохторҳои соҳибкорӣ дар Россия ва Беларус хусусияти бештар худкориро доштааст» [23]. Аз ин рӯ, дар ин кишварҳо ташаккули аввалияи субъектҳои соҳибкорӣ нисбат ба таъсиси низоми мукаммали хизматрасонӣ ва ҳамохангсозии институтсионалӣ пештар сурат гирифтааст.

Дар таҳқиқоти мазкур инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамчун низоми мураккаби ташкилию иқтисодии ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ маънидод гардида, чор унсури асосии он чунин карда шудааст: инфрасохтори ташкилию техникӣ ё истехсолӣ; инфрасохтори бозорӣ; инфрасохтори молиявӣ қарзӣ; инфрасохтори иттилоотӣ техникӣ. Чунин гурӯҳбандӣ барои иқтисоди давраи гузариш аҳаммияти амалӣ дорад, зеро он ҳам заминаи моддии

фаъолияти корхона ва ҳам хизматрасониҳои бозорӣ, молиявӣ ва иттилоотиро фаро мегирад.

Муқоисаи Россия ва Беларус нишон медиҳад, ки байни шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ фарқияти зиёд нест. Дар ҳар ду кишвар мафҳуми ҳуқуқии сохторҳои соҳибкорӣ аз соли 1991 ташаққул ёфта, пайдоиши онҳо ҳамчун раванди нисбатан худҷӯш арзёбӣ шудааст. Ҳамзамон, фарқият дар талабот ба сармояи оинномавӣ, шаклҳои алоҳидаи ташкилот ва тартиби танзими фаъолияти корхонаҳо нигоҳ дошта шудааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки ҳамгироии иқтисодӣ танҳо аз барҳам додани бочҳои гумрукӣ иборат набуда, ҷамоҳангсозии қоидаҳои бақайдгирӣ, пардохт, андозбандӣ, стандартизатсия ва хизматрасониҳои молиявиро низ талаб менамояд.

Ба ташаққул ва фаъолияти инфрасохтори соҳибкорӣ дар Россия ва Беларус омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва ҷуғрофӣ таъсир мерасонанд. «Дар Россия шароити иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун омилҳои асосӣ муайян гардида, тамаркузи чараёнҳои молиявӣ дар марказ имконияти ҷалб ва ҷойгиркунии саривақтии маблағро дар минтақаҳо маҳдуд месозад» [23]. Яъне, мавҷудияти институтҳои молиявӣ дар сатҳи милли ҳанӯз дастрасии баробари соҳибкорони минтақавиро ба сармоя кафолат намедиҳад. Барои самаранокии инфрасохтор ҷойгиршавии ҳудудӣ, ваколати сохторҳои минтақавӣ ва қобилияти онҳо барои мутобиқ намудани хизматрасонӣ ба талаботи маҳаллӣ аҳаммияти калон дорад.

Натиҷаҳои муқоисаи 54 кишвар низ номутаносибии инфрасохтори Россияро нишон медиҳанд. «Россия аз рӯйи инфрасохтори бозорӣ ва самаранокии барномаҳои давлатии рушди соҳибкорӣ ба гурӯҳи дорои нишондиҳандаи баланд дохил шудааст. Дар баробари ин, нишондиҳандаи инфрасохтори интиқоли дониш ва технология ва институтҳои осонкунандаи воридшавӣ ба бозор дар сатҳи паст қарор доштааст» [56]. «Дар таҳлили 33 кишвар бошад, сатҳи фаъолияти соҳибкории ибтидоӣ дар Россия 4,7 % ва нишондиҳандаи институтсионалӣ 2,7 ҳолро ташкил додааст» [133].

Ин натиҷаҳо аз мавҷудияти тафовути байни барномаҳои расмии дастгирӣ ва дастрасии воқеии соҳибкор ба дониш, технология ва бозор шаҳодат медиҳанд. Яъне, шумораи барномаҳо ё ташкилотҳои инфрасохторӣ метавонад зиёд бошад, вале агар робитаи онҳо бо корхона, донишгоҳ, сармоягузор ва бозори фурӯш заиф бошад, самаранокии умумӣ маҳдуд мемонад. Ба андешаи мо, ҳамин ҳолат яке аз хусусиятҳои асосии модели инфрасохтории иқтисоди давраи гузариш мебошад: унсурҳо мавҷуданд, аммо робитаи байни онҳо ва пайдарпайии дастгирӣ ҳанӯз ба сатҳи кофӣ нарасидааст.

Дар доираи ҳамгироии Россия ва Беларус мушкилоти пардохтҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ, номувофиқии баъзе низомҳои андозбандӣ, маҳдудияти ҳаракати самараноки қувваи корӣ ва истифода нашудани пурраи имконияти ҳамкории наздисарҳадӣ ба рушди инфрасохтори соҳибкорӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, таҷрибаи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё нишон медиҳад, ки барои рушди соҳибкорӣ дар фазои ҳамгирошуда инфрасохтори «байникишварӣ» низ зарур аст. Ба он низоми пардохт, эътирофи мутақобилаи стандартҳо ва сертификатҳо, мубодилаи иттилоот, логистика, ҳифзи шартномаҳо ва хизматрасонии рақамии фаромарзӣ дохил мешаванд.

Гурӯҳбандии пешниҳодшуда (ҷадвали 1.4.) нишон медиҳад, ки фарқияти моделҳо пеш аз ҳама аз тарзи пайвастании унсурҳои инфрасохторӣ бармеояд. Дар кишварҳои пешрафтаи Аврупо таваҷҷуҳ ба мувозинати ниҳодҳо, дониш, инфрасохтори моддӣ ва хизматрасонии касбӣ дода мешавад. Дар ИМА ва Канада бозор ва бахши хусусии хизматрасонӣ нақши асосӣ доранд. Дар Чин сиёсати давлатӣ бо инфрасохтори тижоратӣ касбӣ ва тағйироти сохтории иқтисод ҳамоҳанг мегардад. Дар Кореяи Ҷанубӣ робитаи корхонаҳои калон бо бозор ва барномаҳои давлатӣ аҳаммияти бештар дорад. «Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ гуногунии роҳҳои рушдро нишон медиҳанд, дар ҳоле ки Россия ва Беларус ҳанӯз масъалаҳои ҳамоҳангсозии унсурҳои пароканда ва ҳамгироии инфрасохториро ҳал менамоянд» [103].

Чадвали 1.4. – Гурӯҳбандии моделҳои хориҷии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Кишвар ё гурӯҳи кишварҳо	Хусусиятҳои асосии модели инфрасохторӣ	Самти қобили истифода барои Тоҷикистон
Кишварҳои пешрафтаи Аврупо	Мувозинати ниҳодҳо, интиқоли дониш, инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ ва хизматрасонии касбӣ; робитаи корхонаҳои калон бо таъминкунандагони нав.	Рушди ҳамгироии унсурҳо ва баҳодихии натиҷа дар сатҳи минтақаҳо.
ИМА ва Канада	Моделҳои бозорию хизматрасонӣ; бозори рақобатпазири хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, бонкӣ ва машваратӣ; фарҳанги мусбати соҳибкорӣ.	Ташкили бозори хусусии хизматрасонии касбӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз марказҳои танҳо давлатӣ.
Амрикоӣ Лотинӣ	Фаъолияти баланди соҳибкорӣ дар баробари нобаробарии рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва касбӣ; мавҷудияти соҳибкории ба зарурат асосёфта.	Арзёбии сифати соҳибкорӣ ва устувории корхонаҳо, на танҳо шумораи субъектҳо.
Чин	Ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ бо инфрасохтори тиҷоратӣ касбӣ, муносибати иҷтимоӣ ба соҳибкорӣ ва тағйироти сохтории иқтисод.	Дастгирии пайдарпайи тамоми давраи фаъолияти корхона — аз таъсис то тавсеа ва навсозии технологӣ.
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	Моделҳои гуногуншакл: институтҳои қавӣ ва тамаркузи корпоративӣ дар Сингапур; афзалияти дониш ва дастрасӣ ба бозор дар Индонезия; сатҳи баланди фаъолияти соҳибкорӣ дар Таиланд.	Интиҳоби воситаҳо бо назардошти хусусияти минтақа ва дастрасии воқеӣ ба хизматрасонӣ.
Кореяи Ҷанубӣ	Пайвастанӣ корхонаҳои калон, инфрасохтори бозорӣ ва барномаҳои давлатии рушди соҳибкорӣ.	Барномаҳои рушди таъминкунандагон, аутсорсинг, интиқоли технология ва фармоиши корпоративӣ.
Россия ва Беларус	Моделҳои давраи гузариш ва ҳамгироӣ; мавҷудияти унсурҳои истеҳсолӣ, бозорӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ дар баробари номукаммалӣ робитаҳои байни онҳо.	Пешгирии парокандагии инфрасохтор, ғайримарказонидани хизматрасонӣ ва ҳамоҳангсозии пардохт, стандарт ва иттилоот.

Сарчашма: гурӯҳбандии муаллиф дар асоси таҳлили арчашмаҳо [21, 23, 54, 56, 103, 110, 133].

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки як қатор қонуниятҳои умумии ташаккул ва инкишофи инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ муайян карда шаванд.

Якум, самаранокии инфрасохтор аз мувозинат ва ҳамоҳангии унсурҳо вобаста аст. Бунёди роҳ, минтақаи саноатӣ ё платформаи рақамӣ бе маблағгузорӣ, хизматрасонии касбӣ, кадр ва бозор натиҷаи пурра намедихад. Ба ҳамин монанд, пешниҳоди қарз бе лоиҳаи босифат, таъминоти технологӣ ва имконияти фурӯш хавфи қарзиро зиёд менамояд.

Дуюм, ҳангоми ташаккули инфрасохтор марҳилаи рушди иқтисодӣ бояд ба ҳисоб гирифта шавад. Таъсири корхонаҳои калон, сиёсати давлатӣ ва институтҳои алоҳида дар кишварҳои дорои даромади паст, миёна ва баланд якхела нест. «Дар марҳилаи аввали рушд дастгирии заминаи ҷисмонӣ, молиявӣ ва бақайдгирӣ метавонад афзалият дошта бошад. Бо гузариш ба марҳилаи баландтар, интиқоли дониш, навоарӣ, шабакаи таъминкунандагон, хизматрасонии касбӣ ва соҳибкории ба имконият асосёфта аҳаммияти бештар пайдо мекунанд» [133].

Сеюм, инфрасохтори тиҷоратию касбӣ яке аз унсурҳои нисбатан устувори таъсиррасон ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Таҳқиқоти кишварҳои Осиё нишон дод, ки ин «инфрасохтор ба ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мусбат мерасонад» [110]. Ин натиҷа бо таҷрибаи «ИМА, Канада, Нидерланд, Швейтсария, Австрия, Чин ва Индонезия низ мувофиқат мекунад, ки дар онҳо сатҳи баланди хизматрасониҳои тиҷоратию касбӣ ба қайд гирифта шудааст» [56].

Чорум, сиёсати инфрасохторӣ бояд аз ташкили соҳибкории ба зарурат асосёфта ба ташаккули соҳибкории ба имконият асосёфта гузарад. Соҳибкории ба зарурат асосёфта бештар аз норасоии ҷойи кор ва даромад пайдо мешавад ва на ҳамеша дорои иқтидори рушди баланд аст. Соҳибкории ба имконият асосёфта бошад, ба навоарӣ, истифодаи технология, талаботи нави бозор ва афзоиши маҳсулнокии таъсия мекунад. Натиҷаҳои таҳлили байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки сиёсати давлатии мусоид ва муносибати мусбати иҷтимоӣ пеш аз ҳама ба ҳамин навъи соҳибкорӣ таъсири назаррас доранд.

Панҷум, корхонаҳои калон бояд ҳамчун қисми инфрасохтори рушди соҳибкорӣ баррасӣ шаванд. Онҳо метавонанд тавассути аутсорсинг, фармоиши дарозмуддат, барномаҳои рушди таъминкунандагон, истифодаи муштаракӣ озмоишгоҳ ва технология, омодаسازی кадр ва сармоягузори корпоративӣ барои пайдоиши корхонаҳои нав шароит фароҳам оваранд. Аммо барои пешгирии маҳдуд шудани рақобат меъёрҳои шаффофи харид, ҳифзи шартнома, дастрасии баробар ба иттилоот ва имконияти фаъолияти мустақили таъминкунандагон зарур мебошанд.

Шашум, инфрасохтори соҳибкорӣ бояд хусусияти минтақавӣ дошта бошад. Марказонидани маблағгузорӣ, хизматрасонӣ ва иттилоот дар пойтахт ё марказҳои калон нобаробарии ҳудудиро зиёд менамояд. Таҷрибаи Россия нишон медиҳад, ки мавҷудияти захираҳои молиявӣ дар сатҳи милли ҳанӯз имконияти истифодаи ғаврии онҳоро аз ҷониби соҳибкорони минтақа таъмин намекунад. Аз ин рӯ, марказҳои минтақавии хизматрасонӣ бояд на танҳо намоёндагии сохторҳои марказӣ, балки дорои ваколат, мутахассис ва захираи воқеӣ бошанд.

Ҳафтум, барои кишварҳои иштирокчии ҳамгироии минтақавӣ рушди инфрасохтори фаромарзӣ аҳамияти махсус дорад. Низоми ягона ё ба ҳам мувофиқи пардохт, эътирофи сертификатҳо, мубодилаи маълумоти гумрукӣ, логистика, ҳифзи шартнома ва хизматрасонии рақамӣ хароҷоти воридшавии соҳибкоронро ба бозори кишварҳои шарик коҳиш медиҳад. «Таҷрибаи Россия ва Беларус нишон медиҳад, ки эълони озодии ҳаракати молу сармоя бе Ҳамоҳангсозии чунин унсурҳо самараи маҳдуд дорад» [23].

Бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ бояд аз арзёбии мукаммали вазъи ҳар як унсур оғоз гардад. Ба ин мақсад метавон шаш самти пешниҳоднамудаи таҳқиқоти байналмилалиро истифода намуд: интиқоли дониш ва технология; хизматрасонии тиҷоратӣ касбӣ; инфрасохтори истеҳсоли иттилоотӣ; инфрасохтори бозорӣ; институтҳои дастрасӣ ба бозор; инфрасохтори иҷтимоӣ

фарҳангӣ. Арзёбӣ бояд дар сатҳи ҷумҳурӣ, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо анҷом дода шуда, фарқи байни мавҷудияти расмӣ хизматрасонӣ ва дастрасии воқеии соҳибкорро нишон диҳад.

Дар шароити ҷумҳурӣ рушди инфрасохтори истеҳсолию иттилоотӣ бояд бо ташкили хизматрасониҳои муҳандисӣ, озмоишгоҳҳои санчишу сертификатсия, марказҳои логистикӣ, анборҳои муосир, платформаҳои иттилооти бозор ва дастрасии устувор ба неру ва интернет пайваст карда шавад. Бунёди минтақаҳои саноатӣ ё объектҳои истеҳсолӣ танҳо дар ҳолате самаранок мегардад, ки соҳибкор дар ҳамон ҳудуд ба бонк, суғурта, муҳосиб, ҳуқуқшинос, муҳандис, хадамоти сертификатсия ва шабакаи фурӯш дастрасӣ дошта бошад.

Самти дуум бояд тақвияти инфрасохтори интиқоли дониш ва технология бошад. Натиҷаҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки маҳз ҳамин унсур дар аксари кишварҳо нисбатан суст инкишоф ёфтааст. Барои Тоҷикистон зарур аст, ки ҳамкориҳои донишгоҳҳо, муассисаҳои илмӣ, корхонаҳои калон ва субъектҳои нави соҳибкорӣ дар доираи лоиҳаҳои муштаракӣ таҳқиқотӣ, марказҳои истифодаи дастҷамъонаи таҷҳизот, озмоишгоҳҳои соҳавӣ, фармоиши корпоративӣ ва тижоратикунонии натиҷаҳои илмӣ густариш дода шавад.

Самти сеюм ба рушди инфрасохтори тижоратию касбӣ вобаста мебошад. Таҷрибаи кишварҳои Осиё исбот менамояд, ки ин инфрасохтор ба фаъолияти ҳам соҳибкори нав ва ҳам бизнеси амалкунанда таъсири мусбат мерасонад. Аз ин рӯ, дар баробари қарздиҳӣ бояд дастрасӣ ба машварати ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, андоз, маркетинг, идоракунии сифат, содирот, рақамикунонӣ ва ҳифзи моликияти зеҳнӣ беҳтар карда шавад. Маблағгузориҳои давлатӣ метавонад на барои нигоҳдории доимии ташкилотҳои хизматрасон, балки барои хариди хизматрасонии зарурӣ аз ҷониби соҳибкор ва ташаккули бозори рақобатпазири чунин хизматрасониҳо истифода гардад.

Самти чорум ташкили робитаи низомнок байни корхонаҳои калон ва субъектҳои нави соҳибкорӣ мебошад. Дар доираи барномаҳои рушди

таъминкунандагон корхонаҳои калон метавонанд талаботи худро ба маҳсулот ва хизматрасонӣ пешакӣ эълон намуда, меъёрҳои сифат, ҳаҷм ва муҳлати таҳвилро муайян кунанд. Корхонаҳои нав, дар навбати худ, тавассути омӯзиш, дастгирии технологӣ ва шартномаи кафолатнок имконияти баланд бардоштани иқтидорро пайдо менамоянд. Таҷрибаи кишварҳои даромадашон баланд нишон медиҳад, ки чунин робита метавонад соҳибкории ба имконият асосёфта ро афзоиш диҳад.

Самти панҷум рақамикунонии инфрасохтори хизматрасонӣ мебошад. Платформаи ягонаи рақамӣ бояд бақайдгирӣ, иҷозатдиҳӣ, андоз, пардохт, хариди давлатӣ, маълумоти бозор, дархости маблағгузорӣ, машварат ва робита бо таъминкунандагонро ба ҳам пайваस्त намояд. Аммо рақамикунонӣ набояд танҳо ба интиқоли шакли коғазӣ ба шакли электронӣ маҳдуд шавад. Он бояд такрори маълумотро бартараф намуда, мубодилаи байниидоравии додаҳо ва пайгирии муҳлату сифати хизматрасонию таъмин кунад.

Самти шашум ташкили низоми баҳодиҳии натиҷаи инфрасохтор мебошад. Нишондиҳандаҳои анъанавӣ, аз қабili шумораи марказҳо, ҳаҷми қарз ё теъдоди иштирокчиёни омӯзиш, бояд бо нишондиҳандаҳои натиҷавӣ пурра карда шаванд. Ба онҳо муҳлати гирифтани хизматрасонӣ, арзиши дастрасӣ, ҳиссаи соҳибкорони қаноатманд, шумораи корхонаҳои устувор, ҳиссаи корхонаҳои воридшуда ба бозори нав, ҳаҷми фурӯш, ҷойҳои кори таъсисёфта, лоиҳаҳои тижоратикунонидашуда ва ҳиссаи соҳибкории ба имконият асосёфта дохил мешаванд.

Ба андешаи мо, таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки модели барои Тоҷикистон қобили қабул ҳамчун модели ҳамгирои институтсионалӣ, истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ муайян карда шавад. Дар сатҳи аввал қоидаҳои ҳуқуқӣ, суботи маъмурӣ, ҳифзи моликият ва рақобат ҷой мегиранд. Сатҳи дуюм инфрасохтори ҷисмонӣ, истеҳсолӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ ва рақамиро дар бар мегирад. Сатҳи сеюм аз маблағгузорӣ, хизматрасонии касбӣ, интиқоли дониш, омодаسازی кадр ва дастрасӣ ба бозор иборат мебошад. Робитаи байни ин

сатҳҳо тавассути ҳамкориҳои давлат, корхонаҳои калон, муассисаҳои молиявӣ, донишгоҳҳо, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ ва ширкатҳои хизматрасон таъмин мегардад.

Чунин модел бояд ба ду натиҷаи асосӣ равона карда шавад. Натиҷаи аввал коҳиш ёфтани хароҷот, хавф ва вақти соҳибкор барои таъсис ва пешбурди фаъолият мебошад. Натиҷаи дуюм гузариш аз афзоиши одии шумораи субъектҳо ба ташаккули соҳибкориҳои устувор, инноватсионӣ ва ба имконият асосёфта мебошад. Маҳз пайвастании инфрасохтор бо ин натиҷаҳо имкон медиҳад, ки самаранокии сиёсати давлатӣ объективона арзёбӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи Аврупо, ИМА ва Канада, Чин, Кореяи Ҷанубӣ, давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Россия ва Беларус нишон медиҳад, ки модели ягонаи универсалии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ вуҷуд надорад. Бо вуҷуди ин, барои ҳамаи моделҳои самаранок як қатор хусусиятҳои умумӣ хос мебошанд: суботи институтсионалӣ; дастрасии воқеӣ ба хизматрасониҳои тиҷоратӣ касбӣ; пайвастании инфрасохтори моддӣ бо дониш ва бозор; ҳамкориҳои корхонаҳои калон бо субъектҳои нав; фарқгузорӣ байни соҳибкориҳои ба имконият ва зарурат асосёфта; мутобиқсозии механизмҳо ба сатҳи рушди иқтисодӣ ва хусусиятҳои минтақаҳо.

Ба андешаи мо, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи хориҷӣ бояд на дар шакли нусхабардории барномаи алоҳида, балки тавассути мутобиқ намудани принципҳои низомнок амалӣ карда шавад. Афзалияти асосӣ бояд ба бартараф намудани тафовути байни мавҷудияти расмӣ инфрасохтор ва дастрасии воқеии соҳибкор, тақвияти интиқоли дониш ва технология, рушди хизматрасониҳои касбӣ ва ташкили робитаҳои кооператсионӣ дода шавад. Танҳо дар ин сурат инфрасохтор метавонад аз маҷмӯи объектҳо ва ташкилотҳои пароканда ба механизми воқеии таъсис, фаъолияти устувор ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ табдил ёбад.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили рушди соҳибкорӣ дар шароити муосири таъминоти инфрасохторӣ

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ соҳибкорӣ ва ташаккули муҳити мусоиди он яке аз омилҳои муҳимми таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. «Соҳибкорӣ ҳамчун нерӯи фаъоли иқтисодӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва ғанӣ гардидани бозори истеъмолӣ бо молу хизматрасониҳо мусоидат намуда, дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ низ нақши назаррас дорад. Фаъл гардидани шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ дар бахшҳои воқеии иқтисодиёт ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи даромади аҳоли замина фароҳам меорад» [6]. Дар шароити муносибатҳои бозорӣ фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун воситаи муҳимми ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, татбиқи ташаббусҳои инноватсионӣ ва истифодаи самараноки захираҳои аҳаммияти махсус пайдо менамояд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои зиёди инсонӣ ва табиӣ мебошад, рушди соҳибкорӣ метавонад ба тақвияти истеҳсолоти ватанӣ ва коҳиш додани вобастагии иқтисоди миллӣ аз воридоти маҳсулот мусоидат намояд.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди субъектҳои соҳибкорӣ, бахусус соҳибкориҳои хурду миёна, тамоюли устувор пайдо намуда, саҳми бахши хусусӣ дар истеҳсолот, таъмини шуғли аҳоли ва рушди минтақаҳо мунтазам меафзояд. Ин раванд натиҷаи тақмили заминаҳои институтсионалӣ, сода гардидани расмиёти бақайдгирӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Дар натиҷа, соҳибкорӣ тадриҷан ба яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли табдил меёбад.

Қобили қайд аст, ки «соҳибкорӣ ҳамчун ҳалқаи пайвасткунандаи бозори истеъмоли ва бозори меҳнат баромад менамояд. Соҳибкорон тавассути истеҳсол ва пешниҳоди молу хизматрасониҳои рақобатпазир талаботи аҳолиро қонеъ намуда, ба васеъ гардидани бозор ва беҳтар шудани сифати маҳсулот мусоидат мекунанд» [6]. Дар навбати худ, ҳаҷм ва сохтори талаботи истеъмоли самтҳои фаъолияти соҳибкориро муайян месозанд.

Рушди соҳибкорӣ ҳамзамон ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши шуғл ва коҳиш ёфтани сатҳи бекорӣ замина фароҳам меорад. Талаботи субъектҳои соҳибкорӣ ба нуруи кории тахассуснок ба рушди малакаҳои касбӣ ва мутобиқшавии бозори меҳнат ба ниёзҳои иқтисоди милли мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, таҳкими робитаи соҳибкорӣ бо бозорҳои истеъмоли ва меҳнат омили муҳими рушди истеҳсолот, устувории иҷтимоӣ иқтисодӣ ва баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Таҳаввулоти солҳои охир нишон медиҳад, ки мавқеи соҳибкорӣ дар сохтори иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан таҳким меёбад. Фароҳам гардидани фазои нисбатан мусоиди ҳукуқию иқтисодӣ ва осон шудани расмиёти маъмурӣ барои воридшавии субъектҳои нав ба бозор замина гузоштааст. Дар натиҷа, доираи фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан дар бахши соҳибкории хурду миёна, васеъ гардида, имкониятҳои он дар ташкили истеҳсолот ва таъмини шуғли аҳоли бештар шудаанд. Тағйирёбии шумораи субъектҳои хоҷагидор ва кормандони онҳо дар панҷ соли охир дар ҷадвали 2.1. инъикос гардидааст.

Чадвали 2.1. – Динамикаи тағйирёбӣ ва сохтори субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024

Сол	Ҳамагӣ, адад	Соҳибкорони инфиродӣ		Шахсони ҳуқуқӣ		Суръати афзоиши умумӣ ба соли гузашта, %
		адад	ҳисса, %	адад	ҳисса, %	
2020	335 306	304 041	90,7	31 265	9,3	–
2021	338 814	307 878	90,9	30 936	9,1	101,0
2022	340 115	307 262	90,3	32 853	9,7	100,4
2023	350 253	316 463	90,4	33 790	9,6	103,0
2024	358 608	324 186	90,4	34 422	9,6	102,4
Тағйирот 2024/2020	23 302 (6,9%)	20 145 (6,6%)	-0,3 банди фоизӣ	3 157 (10,1%)	0,3 банди фоизӣ	106,9

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 232]

Таҳлили маълумоти чадвали 2.1. нишон медиҳад, ки дар солҳои 2020-2024 шумораи субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли умумии афзоиш доштааст. Дар ин давра шумораи онҳо аз 335 306 то 358 608 адад расида, ба 23 302 адад ё 6,9 % зиёд гардидааст. Бо вучуди ин, афзоиш дар тамоми давра як хел нест: суръати он дар соли 2021 ба 101,0 % ва соли 2022 ба 100,4 % баробар шуда, дар солҳои 2023 ва 2024 мутаносибан то 103,0 ва 102,4 % баланд гардидааст. Аз ин бармеояд, ки густариши шумораи субъектҳои хоҷагидор асосан дар ду соли охири давраи таҳлилшаванда фаъолтар гардидааст.

Дар таркиби субъектҳои хоҷагидор мавқеи асосиро соҳибкорони инфиродӣ ишғол менамоянд. Шумораи онҳо дар давраи таҳлил аз 304 041 то 324 186 адад афзуда, зиёдшавии мутлақ 20 145 адад ё 6,6 %-ро ташкил додааст. Ҳиссаи соҳибкорони инфиродӣ дар шумораи умумии субъектҳо дар сатҳи 90,3-90,9 % қарор дошта, дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 ба андозаи 0,3 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, дар соли 2022 шумораи онҳо нисбат ба соли қаблӣ 616 адад кам гардидааст. Чунин сохтор нишон медиҳад, ки заминаи миқдории соҳибкорӣ дар мамлакат ҳанӯз ҳам асосан аз фаъолияти инфиродӣ ташаккул меёбад.

Шумораи шахсони ҳуқуқӣ аз 31 265 адади соли 2020 ба 34 422 адад дар соли 2024 расида, 3 157 адад ё 10,1 % зиёд шудааст. Ҳарчанд дар соли 2021 шумораи онҳо 329 адад коҳиш ёфтааст, аз соли 2022 барқароршавии афзоиш мушоҳида мегардад. Суръати зиёдшавии шахсони ҳуқуқӣ нисбат ба соҳибкорони инфиродӣ 3,5 банди фоизӣ баланд буда, ҳиссаи онҳо дар сохтори умумӣ аз 9,3 то 9,6 % боло рафтааст. Ин тағйиротро метавон ҳамчун аломати тадриҷии васеъ гардидани шаклҳои муташаккили фаъолияти соҳибкорӣ арзёбӣ намуд. Аммо афзоиши 0,3 банди фоизӣ барои ҳулосаи қатъӣ оид ба гузариши соҳибкорони инфиродӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ҳанӯз кофӣ нест.

Ҳамин тариқ, дар давраи таҳлилшаванда рушди миқдории субъектҳои хоҷагидор таъмин гардида бошад ҳам, сохтори онҳо тағйироти ҷиддӣ надидааст. Бартарики зиёда аз 90 фоизи соҳибкорони инфиродӣ аз хусусияти миқёси хурд доштани фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 2.2. – Вазъи тағйирёбӣ ва сохтори соҳибкорони инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024

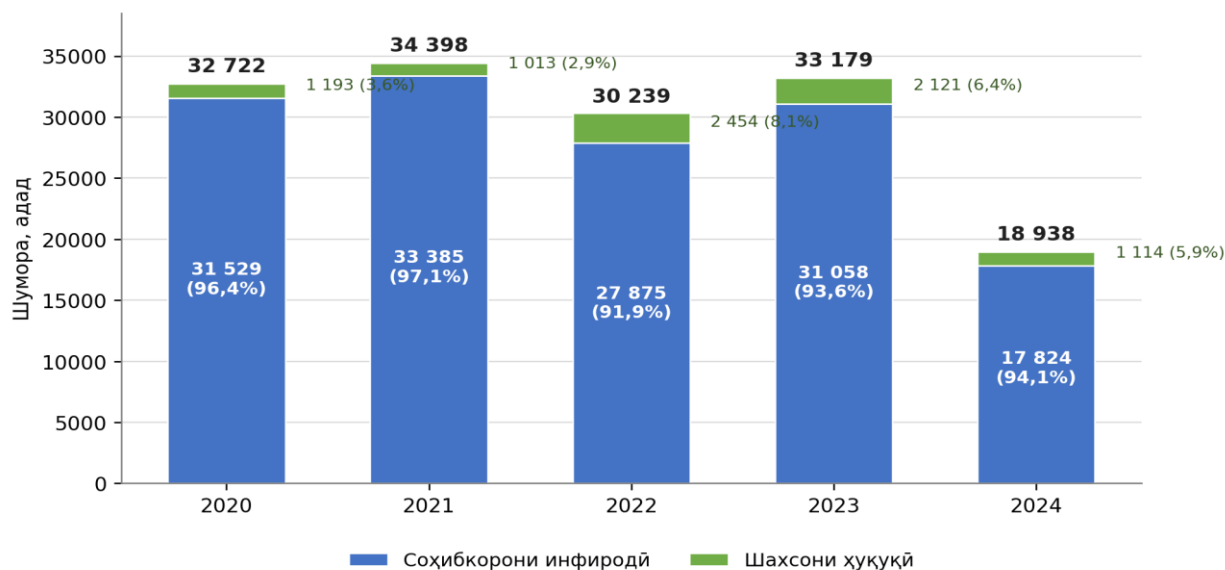
Сол	Ҳамагӣ, адад	Шаҳодатнома бо шартҳои махсус (адад / ҳисса, %)	Шаҳодатнома (адад / ҳисса, %)	Патент (адад / ҳисса, %)	Хоҷагиҳои деҳқонӣ (адад / ҳисса, %)
2020	304 041	-	37 264 / 12,3	105 401 / 34,7	161 376 / 53,1
2021	307 878	-	36 637 / 11,9	104 241 / 33,9	167 000 / 54,2
2022	307 262	52 291 / 16,3	35 474 / 10,5	74 194 / 17,6	172 108 / 56,0
2023	316 463	57 304 / 18,1	35 669 / 11,3	46 966 / 14,8	176 524 / 55,8
2024	324 186	52 527 / 16,2	36 866 / 11,4	49 173 / 15,2	178 620 / 55,1
Тағйирот 2024/2020	20 145 (106,6%)	-	- 398 (98,9%)	- 56 228 (46,7%)	17 244 (110,7%)

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 232]

Маълумоти ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 304 041 адади соли 2020 ба 324 186 адад дар соли 2024 расида, 20 145 адад ё 6,6 % зиёд гардидааст. Ҳамзамон, дар сохтори онҳо тағйироти назаррас ба амал омадааст.

Яке аз тамоюлҳои асосӣ коҳиш ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси патент мебошад. Шумораи соҳибкорони патентӣ дар давраи таҳлил аз 105 401 то 49 173 адад кам гардида, ҳиссаи онҳо аз 34,7 то 15,2 % поён рафтааст. Дар баробари ин, аз соли 2022 фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус ҷорӣ гардида, ҳиссаи он дар соли 2024 ба 16,2 % расидааст. Шумораи соҳибкорони тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда бошад, тағйироти ҷиддӣ надошта, дар ҳудуди 35-37 ҳазор адад қарор гирифтааст.

Дар сохтори соҳибкории инфиродӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ мавқеи асосиро нигоҳ доштаанд. Шумораи онҳо аз 161 376 то 178 620 адад ё 10,7 % зиёд гардида, ҳиссаашон дар соли 2024 ба 55,1 % баробар шудааст. Ин нишон медиҳад, ки рушди соҳибкории инфиродӣ дар мамлакат то ҳол бештар ба фаъолияти бахши аграрӣ вобаста мебошад.

Диаграммаи 2.1. – Шумора ва сохтори субъектҳои хоҷагидори таъсисёфта дар солҳои 2020-2024

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 232]

Тавре аз диаграммаи 2.1. бармеояд, шумораи субъектҳои хоҷагидори таъсисёфта дар солҳои 2020-2024 тамоюли яхела надоштааст. Агар соли 2020 шумораи онҳо 32 722 ададро ташкил дода бошад, соли 2021 ин нишондиҳанда ба 34 398 адад расидааст. Соли 2022 шумораи субъектҳои навтасис то 30 239

адад коҳиш ёфта, соли 2023 боз ба 33 179 адад афзоиш ёфтааст. Аммо соли 2024 нишондиҳандаи мазкур ба 18 938 адад поён рафтааст, ки нисбат ба соли 2023 ба андозаи 14 241 адад ё 42,9 % кам мебошад.

Дар таркиби субъектҳои хоҷагидори таъсисёфта мавқеи асосиро соҳибкорони инфиродӣ ишғол менамоянд. Ҳиссаи онҳо дар давраи таҳлил аз 91,9 то 97,1 % тағйир ёфта, дар соли 2024 ба 94,1 % баробар шудааст. Ҳиссаи шахсони ҳуқуқӣ бошад, нисбатан маҳдуд буда, нишондиҳандаи баландтарини он дар соли 2022 - 8,1 % ба қайд гирифта шудааст.

Ҳамин тариқ, динамикаи таъсиси субъектҳои хоҷагидор ноустувор буда, коҳиши назарраси соли 2024 зарурати омӯзиши омилҳои таъсиррасонро ба миён меорад. Ҳамзамон, бартарии соҳибкорони инфиродӣ нишон медиҳад, ки ташаккули субъектҳои нави соҳибкорӣ асосан аз ҳисоби шаклҳои хурд ва инфиродии фаъолият таъмин мегардад.

Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодии амалигардида сохтори корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи шаклҳои моликият тадриҷан тағйир ёфтааст. Агар соли 2020 ба корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ 76,5 фоизи шумораи умумии корхонаҳо рост омада бошад, соли 2024 ҳиссаи онҳо ба 79,0 % расидааст. Динамикаи нишондиҳандаҳои мазкур дар ҷадвали 2.3. пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.3. – Динамика ва таркиби корхонаҳо аз рӯйи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024

Сол	Ҳамагӣ, адад	Давлатӣ (адад / ҳисса, %)	Хусусӣ ва коллективӣ (адад / ҳисса, %)	Дигар шаклҳо (адад / ҳисса, %)
2020	47 639	10 150 / 21,3	36 434 / 76,5	1 052 / 2,2
2021	48 625	10 197 / 21,0	37 265 / 76,6	1 163 / 2,4
2022	52 134	10 541 / 20,2	40 371 / 77,4	1 222 / 2,4
2023	55 636	10 686 / 19,2	43 579 / 78,3	1 371 / 2,5
2024	57 841	10 618 / 18,4	45 708 / 79,0	1 515 / 2,6
Тағйирот 2024/2020	10 202 (+21,4%)	468 (+4,6%) -2,9 б.ф.	9 274 (+25,5%) +2,5 б.ф.	463 (+44,0%) +0,4 б.ф.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 227]

Маълумоти ҷадвали 2.3. нишон медиҳад, ки шумораи умумии корхонаҳо ва ташкилотҳо дар давраи таҳлил аз 47 639 то 57 841 адад ё 21,4 % зиёд гардидааст. Танҳо дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 афзоиши нишондиҳандаи

мазкур 4,0 %-ро ташкил додааст. Ин тағйирот аз васеъ гардидани доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар мамлакат шаҳодат медиҳад.

Дар таркиби корхонаҳо мавқеи асосиро шаклҳои хусусӣ ва коллективии моликият ишғол менамоянд. Шумораи онҳо аз 36 434 адади соли 2020 ба 45 708 адад дар соли 2024 расида, 9 274 адад ё 25,5 % афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи ин гурӯҳ низ аз 76,5 то 79,0 %, яъне 2,5 банди фоизӣ баланд гардидааст. Аз ин бармеояд, ки афзоиши умумии шумораи корхонаҳо бештар аз ҳисоби тавсеаи бахши хусусӣ таъмин шудааст.

Шумораи корхонаҳои давлатӣ дар ҳамин давра аз 10 150 то 10 618 адад ё 4,6 % зиёд гардидааст. Аммо суръати афзоиши онҳо нисбат ба дигар шаклҳои моликият пасттар буда, ҳиссашон дар сохтори умумӣ аз 21,3 то 18,4 % коҳиш ёфтааст. Бинобар ин, пастшавии ҳиссаи бахши давлатӣ на аз камшавии назарраси шумораи корхонаҳои он, балки асосан аз афзоиши босуръати корхонаҳои ғайридавлатӣ ба вучуд омадааст.

Ҳамин тариқ, тағйироти асосии солҳои 2020-2024 бо таҳкими мавқеи бахши хусусӣ ва коҳиш ёфтани саҳми нисбии корхонаҳои давлатӣ тавсиф меёбад. Бо вучуди тамоюли мусбати миқдорӣ, рушди минбаъдаи бахши хусусӣ аз сифати ниҳодҳои дастгирӣ, дастрасӣ ба сармоягузорӣ, ҳолати инфрасохтори соҳибкорӣ ва имкониятҳои татбиқи инноватсияҳо вобастагии зиёд дорад.

Афзоиши миқдори субъектҳои соҳибкорӣ яке аз аломатҳои тағйирёбии муҳити иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар солҳои 2016-2024 шумораи умумии онҳо аз 446 695 то 778 557 адад расида, 331 862 адад ё 74,3 % зиёд гардидааст. Аммо барои арзёбии воқеии ин раванд танҳо афзоиши шумораи умумӣ кофӣ нест; таркиби субъектҳо, вазъи фаъолияти онҳо, андозаи корхонаҳо ва самтҳои соҳавии густариш низ бояд ҳамзамон таҳлил карда шаванд (ҷадвали 2.4.).

Чадвали 2.4. – Динамика ва таркиби субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2024 (ба аввали сол)

Сол	Ҳамагӣ, адад	Шахсони ҳуқуқӣ (адад / ҳисса, %)	Филиалҳо ва намоёндагҳои хориҷӣ (адад / ҳисса, %)	Соҳибкорони инфиродӣ (адад / ҳисса, %)
2016	446 695	42 358 / 9,5	494 / 0,1	403 843 / 90,4
2021	641 041	47 639 / 7,4	608 / 0,1	592 794 / 92,5
2022	676 438	48 625 / 7,2	640 / 0,1	627 173 / 92,7
2023	707 813	52 134 / 7,4	708 / 0,1	654 971 / 92,5
2024	778 557	57 841 / 7,4	676 / 0,1	720 716 / 92,6
Тағйирот 2024/2016	331 862 (74,3%)	15 483 (36,6%) - 2,1 б.ф.	182 (36,8%) бетағйир	316 873 (78,5%) 2,2 б.ф.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 223]

Маълумоти чадвали 2.4. нишон медиҳад, ки афзоиши умумӣ асосан аз ҳисоби соҳибкорони инфиродӣ таъмин гардидааст. Шумораи онҳо 78,5 % зиёд шуда, ҳиссашон дар сохтори умумӣ аз 90,4 то 92,6 % боло рафтааст. Шумораи шахсони ҳуқуқӣ бошад, 36,6 % афзудааст, вале ҳиссаи онҳо аз 9,5 то 7,4 % коҳиш ёфтааст. Ин фарқият нишон медиҳад, ки густариши миқдории соҳибкорӣ бештар ба шакли инфиродӣ таъя мекунад ва раванди табдилёбии ташаббусҳои хурд ба корхонаҳои дорои шахсияти ҳуқуқӣ ҳанӯз суғур мебошад.

Аз нуқтаи назари рушди сохторӣ, масъала на танҳо зиёд намудани шумораи шахсони ҳуқуқӣ, балки баланд бардоштани қобилияти онҳо барои ташкили ҷойҳои кории устувор, ҷалби сармоя, ворид намудани технология ва иштирок дар занҷираҳои арзиши иловагӣ мебошад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, нишондиҳандаи «ҳиссаи соҳибкорони инфиродӣ, ки ба шахси ҳуқуқӣ табдил ёфтаанд» метавонад ҳамчун меъёри иловагии арзёбии сифати рушди соҳибкорӣ истифода шавад.

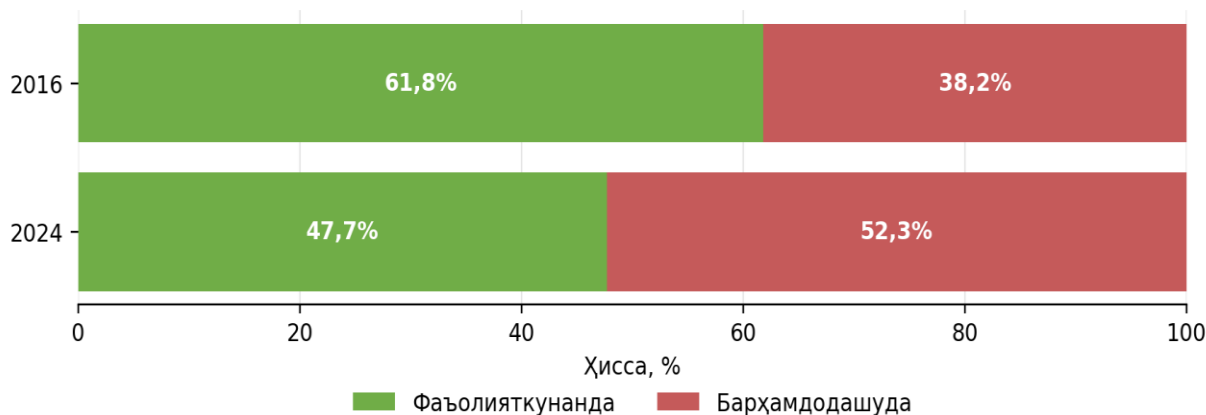
Дар баробари афзоиши шумораи бақайдгирфташуда, таносуби субъектҳои фаъолияткунанда ва барҳамдодашуда масъалаи муҳим боқӣ мемонад. Муқоисаи ин ду гурӯҳ имконият медиҳад, ки то кадом андоза афзоиши фехристӣ ба фаъолияти воқеии иқтисодӣ табдил меёбад, муайян карда шавад (чадвали 2.5.).

Чадвали 2.5. – Муқоисаи субъектҳои хоҷагидори фаъолияткунанда ва барҳамдодашуда аз рӯи шакли фаъолият дар солҳои 2016 ва 2024

Намуди субъект	Фаъл 2016	Фаъл 2024	Барҳам- додашуда 2016	Барҳам- додашуда 2024	Афзоиши фаъл, %	Афзоиши барҳам, мар.
Ҳамагӣ	275 995	371 452	165 020	407 872	134,6	2,5 мар.
Шахсони ҳуқуқӣ	31 798	40 760	4 897	17 081	128,2	3,5 мар.
Филиалҳо ва намояндагиҳои хориҷӣ	391	418	86	349	106,9	4,1 мар.
Соҳибкорони инфироӣ	243 806	330 274	160 037	390 442	135,5	2,4 мар.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 223]

Дар давраи баррасишаванда шумораи субъектҳои фаъл аз 275 995 то 371 452 адад ё 34,6 % афзудааст. Дар ҳамин ҳол, нишондиҳандаи субъектҳои барҳамдодашуда нисбатан босуръат зиёд гардидааст. Дар сохтори умумӣ ҳиссаи субъектҳои фаъл аз 61,8 фоизи соли 2016 то 47,7 % дар соли 2024 коҳиш ёфта, ҳиссаи сабтҳои барҳамдодашуда аз 38,2 то 52,3 % боло рафтааст (диаграммаи 2.2.).

Диаграммаи 2.2. – Таносуби субъектҳои фаъолияткунанда ва барҳамдодашуда дар солҳои 2016 ва 2024, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти омории пешниҳодшуда.

Бо вуҷуди ин, афзоиши субъектҳои барҳамдодашуда набояд ба таври худкор ҳамчун афзоиши ноқомии соҳибкорӣ маънидод карда шавад. Барои чунин хулоса маълумоти ҷараёнӣ зарур аст: шумораи субъектҳои дар ҳар сол таъсисёфта, барҳамдодашуда, аз нав фаълшуда ва давомнокии миёнаи

фаъолияти онҳо. Ба андешаи мо, дар мониторинги давлатии соҳибкорӣ қорӣ намудани зариби бақои 3-сола ва 5-солаи корхонаҳо, инчунин таносуби бақайдгирии нав ба барҳамдиҳии солони, арзёбии воқеии устувори бахшро таъмин менамояд.

Қанбаи дигари сифати рушди соҳибкорӣ андозаи корхонаҳои фаъол мебошад. Тақсимои шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи шумораи кормандон нишон медиҳад, ки то кадом андоза субъектҳои хурд имконияти васеъшавӣ ва гузариш ба гурӯҳҳои миёнаву калонро пайдо мекунамд (ҷадвали 2.6.).

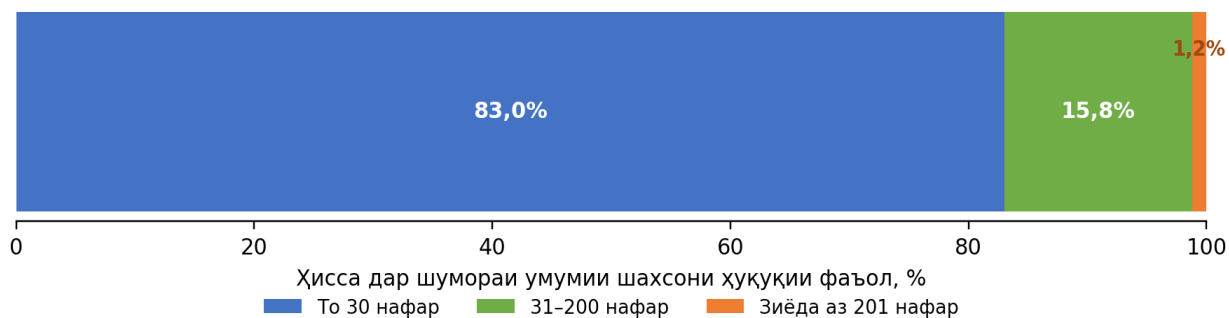
Ҷадвали 2.6. – Динамика ва таркиби шахсони ҳуқуқии фаъол аз рӯи андоза дар солҳои 2016-2024 (ба аввали сол)

Сол	Ҳамагӣ, адад	То 30 нафар (адад / ҳисса, %)	31–200 нафар (адад / ҳисса, %)	Зиёда аз 201 нафар (адад / ҳисса, %)
2016	39 401	33 256 / 84,4	5 651 / 14,3	494 / 1,3
2021	28 056	22 508 / 80,2	5 142 / 18,3	406 / 1,4
2022	29 967	24 350 / 81,3	5 205 / 17,4	410 / 1,4
2023	31 840	26 209 / 82,3	5 210 / 16,4	421 / 1,3
2024	34 242	28 429 / 83,0	5 398 / 15,8	415 / 1,2
Тағйирот 2024/2016	–5 159 (–13,1%)	–4 827 (–14,5%)	–253 (–4,5%)	–79 (–16,0%)

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 228]

Таҳлил нишон медиҳад, ки соли 2024 корхонаҳои дорои то 30 корманд 83,0 фоизи шахсони ҳуқуқии фаъолро ташкил додаанд. Ҳиссаи корхонаҳои миёна 15,8 % ва корхонаҳои калон ҳамагӣ 1,2 % мебошад. Дар муқоиса бо соли 2016 шумораи умумии шахсони ҳуқуқии дар ин гурӯҳбандӣ фарогирифташуда 13,1 % кам шудааст. Қоҳиш дар ҳамаи гурӯҳҳо мушоҳида мешавад, вале шумораи корхонаҳои калон ҳамоно дар сатҳи ҳеле маҳдуд қарор дорад.

Бартариҳои корхонаҳои хурд манфӣ нест, аммо гузариши онҳо ба гурӯҳи миёна суст мебошад. Аз ин рӯ, дастгирӣ бояд ба афзоиши фурӯш ва шуғли расмӣ пайваст қарда шавад.

Диаграммаи 2.3. – Сохтори шахсони ҳуқуқии фаъол аз рӯи андоза дар соли 2024, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.6.

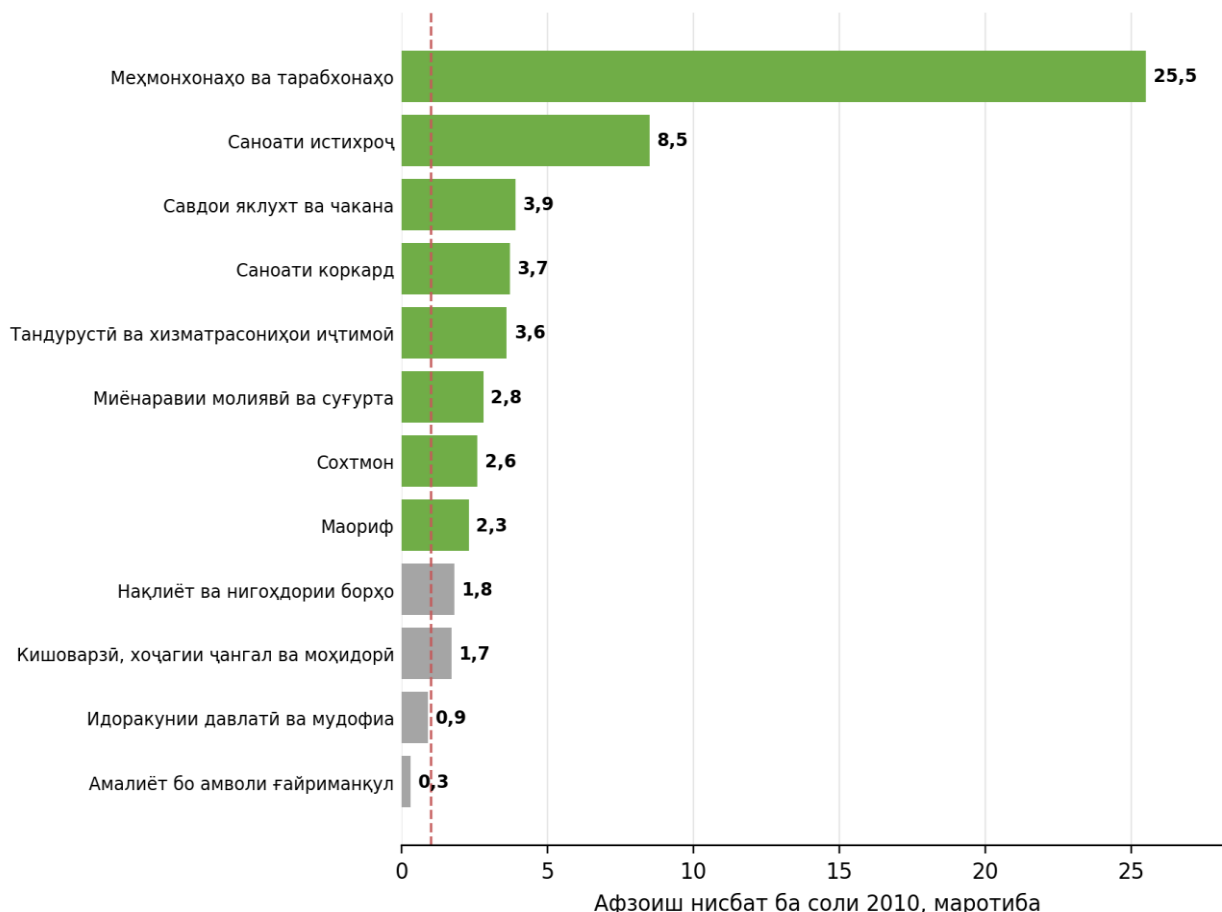
Таркиби соҳавии корхонаҳо низ тағйироти яхела надорад. Густариши шумораи субъектҳо дар баъзе бахшҳо босуръат буда, дар бахшҳои дигар коҳиш ё ноустуворӣ мушоҳида мешавад. Ин фарқият самти воқеии диверсификатсияи иқтисод ва нуқтаҳои осебпазири муҳити соҳибкориро инъикос менамояд (ҷадвали 2.7.).

Ҷадвали 2.7. – Динамикаи корхонаю ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2010-2024, адад

Намуди фаъолият	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2024 / 2010, мар.	2024 / 2023, %
Ҳамагӣ	25 083	42 358	47 639	48 625	52 134	55 636	57 841	2,3	104,0
Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ	6 183	8 989	10 194	10 252	10 461	11 192	10 707	1,7	95,7
Саноати истихроҷ	90	335	537	569	608	727	766	8,5	105,4
Саноати коркард	1 519	2 711	3 586	3 658	4 648	5 058	5 739	3,7	113,5
Сохтмон	1 626	2 781	3 463	3 523	3 833	4 314	4 355	2,6	101,0
Савдои яклухт ва ҷаҳона	2 710	7 831	9 255	9 345	9 721	10 001	10 777	3,9	107,8
Нақлиёт ва нигоҳдории борҳо	693	1 180	1 012	1 087	1 780	1 778	1 297	1,8	72,9
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	89	848	1 299	1 377	1 135	1 565	2 273	25,5	145,2
Миёнаравии молиявӣ ва суғурта	409	283	378	450	692	956	1 162	2,8	121,5
Амалиёт бо амволи ғайриманкул	2 178	3 496	698	727	765	730	852	0,3	116,7
Идоракунии давлатӣ ва мудофия	2 041	2 493	2 412	2 415	2 156	2 483	1 855	0,9	74,7
Маориф	2 551	4 398	5 364	5 424	5 682	5 709	5 954	2,3	104,3
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	522	1 120	1 277	1 356	1 554	1 574	1 926	3,6	122,4

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 224-225]

Дар солҳои 2010-2024 шумораи умумии корхонаю ташкилотҳо 2,3 маротиба афзудааст. Баландтарин суръати афзоиш ба фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо рост меояд: шумораи субъектҳо аз 89 то 2 273 адад ё 25,5 маротиба зиёд шудааст. Саноати истихроҷ 8,5 маротиба, савдои яклухт ва чакана 3,9 маротиба, саноати коркард 3,7 маротиба ва тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ 3,6 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Диаграммаи 2.4. – Суръати афзоиши шумораи корхонаҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2010-2024, маротиба

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.7.

Нишондиҳандаҳои соли 2024 нисбат ба соли 2023 низ фарқияти назаррас доранд. Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо 45,2 %, тандурустӣ 22,4 %, миёнаравии молиявӣ ва суғурта 21,5 % ва саноати коркард 13,5 % афзоиш ёфтаанд. Баръакс, фаъолияти нақлиётӣ ва нигоҳдории борҳо 27,1 %, идоракунии давлатӣ ва мудофия 25,3 % ва кишоварзӣ 4,3 % коҳиш ёфтаанд. Ин тағйирот аз як тараф

густариши бахшҳои хизматрасонӣ ва коркардро нишон диҳад, аз тарафи дигар зарурати омӯзиши сабабҳои коҳиш дар нақлиёт ва соҳаҳои алоҳидаро ба миён меорад.

Дар ин замина, ба андешаи мо, такмили сиёсати сохтории соҳибкорӣ бояд дар чор самт амалӣ гардад: ташкили механизми «рушд аз хурд ба миёна»; дастгирии сармоягузории технологӣ дар саноати коркард; барқарор намудани иқтидори соҳибкории нақлиётӣ ва логистикӣ тавассути рақамикунонӣ ва инфрасохтори муосир; инчунин пайвастанӣ имтиёзҳо ба натиҷаҳои андозашаванда, аз ҷумла шуғли расмӣ, содирот, маҳсулноки ва устувории фаъолияти корхона.

Ҳамин тариқ, рушди миқдории субъектҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон бо се маҳдудияти сохторӣ ҳамроҳ аст: бартариҳои шакли инфиродӣ, паст будани ҳиссаи корхонаҳои миёнаву калон ва номувозинатии динамикаи соҳавӣ. Бартараф намудани ин маҳдудиятҳо тақозо менамояд, ки инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ ба таъсиси субъектҳои нав, васеъшавӣ, навоарӣ ва гузариши онҳо ба сатҳи баландтари ташкилию иқтисодӣ равона карда шавад.

Дар марҳилаи ҷамъбастиҳои арзёбии вазъии соҳибкорӣ таваҷҷуҳ ба соҳибкории инфиродӣ муҳим мебошад, зеро маҳз ин шакл қисми асосии субъектҳои хоҷагидорро дар кишвар фаро мегирад. Маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки афзоиши шумораи бақайдгирифташудагон бо тағйироти ҷиддии дохилисохторӣ ва масъалаи устувории фаъолияти онҳо ҳамзамон сурат гирифтааст (ҷадвали 2.8.).

Шумораи умумии соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда аз 343 649 адад дар соли 2016 то 720 716 адад дар соли 2024 расида, 2,1 маротиба зиёд шудааст. Дар ҳамин давра теъдоди соҳибкорони дорои шаҳодатнома 78,2 %, хоҷагиҳои деҳқонӣ тақрибан 2 маротиба ва дорандагони патент 80,6 % афзудааст. Аммо нишондиҳандаи бақайдгирӣ худ ба худ устувории иқтисодии субъектҳоро ифода намекунад, зеро қисми онҳо дар феҳраст ҳамчун барҳамдодашуда сабт гардидааст.

Чадвали 2.8. – Динамикаи соҳибкорони инфиродӣ аз рӯи шакли фаъолият ва ҳолати бақайдгирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2016–2024, адад

Сол	Шаҳодатнома	Хочагиҳои деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ
А. Ҳамаи бақайдгирифташуда				
2016	56 206	98 368	189 075	343 649
2020	82 388	171 691	338 715	592 794
2021	86 994	179 413	360 766	627 173
2022	91 045	186 286	377 640	654 971
2023	95 177	192 412	328 357	686 046
2024	100 161	197 605	341 469	720 716
2024/2016	178,2%	2,1 мар.	180,6%	2,1 мар.
Б. Аз онҳо фаъолияткунанда				
2016	31 352	97 122	82 784	211 348
2020	37 264	161 370	105 401	304 041
2021	36 637	167 000	104 241	307 878
2022	35 749	172 108	99 405	307 262
2023	35 669	176 524	46 966	316 463
2024	37 225	179 858	51 697	330 274
2024/2016	118,7%	185,2%	62,4%	156,3%
В. Аз онҳо барҳамдодашуда				
2016	24 854	1 246	106 201	132 301
2020	45 124	10 315	233 314	288 753
2021	50 357	12 413	256 525	319 295
2022	55 298	14 178	278 233	347 709
2023	59 508	15 888	281 190	369 583
2024	62 936	17 747	289 772	390 442
2024/2016	2,5 мар.	14,2 мар.	2,7 мар.	2,9 мар.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 224-225]

Теъдоди соҳибкорони воқеан фаъол аз 211 348 то 330 274 адад, ё 56,3 % афзудааст. Рушди аз ҳама назаррас ба хочагиҳои деҳқонӣ рост меояд: шумораи онҳо 85,2 % зиёд шудааст. Баръакс, шумораи соҳибкорони фаъоли патентӣ аз 82 784 то 51 697 адад коҳиш ёфта, соли 2024 ҳамагӣ 62,4 фоизи сатҳи соли 2016-ро ташкил додааст. Ин тағйирот бештар аз ҷойивазшавии сохторӣ ва гузариш ба шаклҳои дигари бақайдгирӣ дарак медиҳад, на аз коҳиши умумии ташаббусҳои соҳибкорӣ.

Ҳамзамон, шумораи дар феҳраст барҳамдодашуда аз 132 301 то 390 442 адад, яъне қариб 3 маротиба зиёд гардидааст. Афзоиши 14,2-маротибаи хочагиҳои деҳқонии барҳамдодашуда зарурати омӯзиши ҷудогонаи сабабҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва бақайдгирии дубораро ба миён мегузорад. Ин

нишондиҳанда чамъшавандаи феҳристӣ буда, онро бидуни маълумоти солонаи таъсис ва барҳамдиҳӣ ҳамчун сатҳи мустақими нокомии соҳибкорӣ маънидод кардан дуруст нест.

Барои арзёбии саҳми иқтисодии соҳибкорӣ танҳо шумораи субъектҳо кофӣ нест. Натиҷаи фаъолияти онҳо бояд бо тағйирёбии сохтори истеҳсол, хизматрасонӣ, шуғл ва арзиши иловашуда пайваست карда шавад. Аз ин нуқтаи назар, сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ тасаввуроти мукамалтар медиҳад (ҷадвали 2.9.).

Ҷадвали 2.9. – Динамикаи сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2024, %

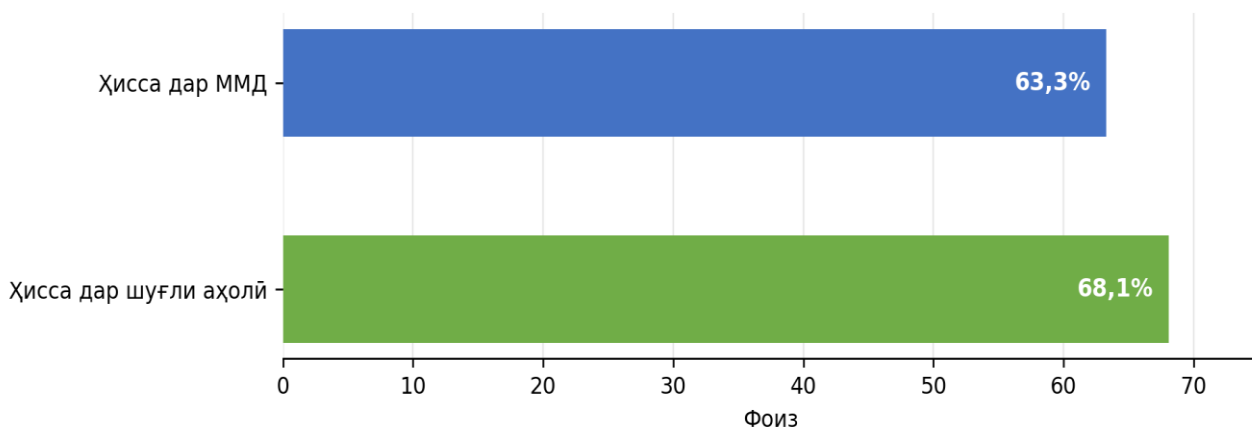
Сол	ММД, ҳамагӣ	Истеҳсоли молҳо	Хизматрасонӣ	Андози ҳолис аз маҳсулот
2015	100,0	51,8	37,7	10,5
2018	100,0	54,2	36,0	9,8
2019	100,0	53,8	36,5	9,7
2020	100,0	56,4	34,6	9,0
2021	100,0	57,5	32,9	9,6
2022	100,0	57,6	33,3	9,1
2023	100,0	56,6	33,5	9,9
2024	100,0	47,8	42,8	9,4
2024/2015, б.ф.	–	- 4,0	5,1	- 1,1

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 218]

Дар давраи баррасишаванда ҳиссаи истеҳсоли молҳо то соли 2022 аз 51,8 то 57,6 % боло рафта, сипас дар соли 2024 ба 47,8 % коҳиш ёфтааст. Баръакс, ҳиссаи хизматрасонӣ, ки соли 2021 то 32,9 % паст шуда буд, дар соли 2024 ба 42,8 % расид. Танҳо дар муқоиса бо соли 2023 истеҳсоли молҳо 8,8 банди фоизӣ кам ва хизматрасонӣ 9,3 банди фоизӣ зиёд шудааст. Ҳиссаи андозҳои ҳолис нисбатан устувор буда, дар доираи 9,0-10,5 % тағйир ёфтааст.

Тағйироти мазкур ба таҳкими мавқеи хизматрасонӣ дар сохтори иқтисоди миллии ишора мекунад. Вале онро натиҷаи мустақими фаъолияти соҳибкорӣ шуморидан барвақт аст: барои чунин хулоса зарур аст, ки арзиши иловашуда, маҳсулнокии меҳнат ва ҳиссаи бахши хусусӣ дар ҳар соҳа ба таври ҷудогона ҳисоб карда шавад.

Тибқи маълумоти пешниҳодшуда, соли 2024 ҳиссаи соҳаҳои соҳибкорӣ дар ММД 63,3 % ва дар шуғли аҳоли 68,1 %-ро ташкил додааст. Фарқи 4,8 банди фоизӣ ба манфиати шуғл, бо шартӣ муқоисашаванда будани усули ҳисоб, аз меҳнатталаб будани қисми зиёди фаъолияти соҳибкорӣ ва мавҷудияти захираи баланд бардоштани маҳсулноки дарак медиҳад.

Диаграммаи 2.5. – Саҳми соҳаҳои соҳибкорӣ дар ММД ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.9.

Аҳаммияти шуғли соҳибкорӣ барои минтақаҳои деҳот бештар мебошад. Тибқи маълумоти овардашуда, 71,2 фоизи аҳоли дар деҳот зиндагӣ карда, дар соли 2023 соҳаи кишоварзӣ 1 618,7 ҳазор нафар ё 56,1 фоизи аҳолии машғулро бо кор фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, устувории хоҷагиҳои деҳқонӣ, рушди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, логистика ва дастрасӣ ба бозор бояд ҳамчун як занҷири ягонаи сиёсати соҳибкорӣ баррасӣ карда шавад.

Бо мақсади баланд бардоштани сифати рушди соҳибкорӣ татбиқи самтҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- дар феҳристи ягона ҷудо намудани субъектҳои фаъол, муваққатан ғайрифавол ва воқеан барҳамдодашуда, инчунин тоза кардани сабтҳои такрорӣ;
- ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои фаъолияти субъектҳои наватасис баъд аз 1, 3 ва 5 сол ва истифодаи онҳо ҳангоми арзёбии барномаҳои давлатӣ;

- ташкили механизми гузариши тадриҷӣ аз патент ба шаҳодатнома ва аз соҳибкории инфиродӣ ба шахси ҳуқуқӣ бо дастгирии машваратӣ, рақамӣ ва молиявӣ;
- пайвастанӣ дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ ба кооператсия, коркарди маҳсулот, анбору логистика ва шартномаҳои устувори фурӯш;
- вобаста намудани имтиёзҳо ва маблағгузори давлатӣ ба натиҷаҳои ченшаванда, аз ҷумла афзоиши фурӯш, таъсиси шӯғли расмӣ, риояи интизоми андоз ва идомаи фаъолият.

Ҳамин тариқ, рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати шумора ва саҳм дар иқтисоди миллӣ мавқеи муҳим касб кардааст. Бо вучуди ин, коҳиш ёфтани ҳиссаи субъектҳои фаъол, афзоиши сабтҳои барҳамдиҳӣ, бартарии шаклҳои хурду инфиродӣ ва суст будани гузариш ба корхонаҳои устувортар маҳдудиятҳои асосии марҳилаи кунунӣ мебошанд.

Ба андешаи мо, дар марҳилаи минбаъда меёри асосии самаранокии сиёсати соҳибкорӣ бояд на танҳо шумораи бақайдгирифташудагон, балки давомнокии фаъолият, қобилияти васеъшавӣ, маҳсулнокии меҳнат, ташкили арзиши иловашуда ва саҳм дар шӯғли расмӣ бошад. Гузариш ба чунин низоми арзёбӣ имкон медиҳад, ки рушди миқдории соҳибкорӣ ба рушди босифат ва устувори иқтисоди миллӣ табдил дода шавад.

2.2. Баҳодихии имкониятҳои инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити тағйироти сохтори иқтисоди миллӣ баҳодихии имкониятҳои инфрасохтори соҳибкорӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд. Самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ аз иқтидори дохилии онҳо, аз сатҳи дастрасӣ ба нерӯи барқ, роҳу нақлиёт, хизматрасониҳои молиявӣ, логистикӣ, иттилоотӣ ва рақамӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, вазъи инфрасохтор ба хароҷоти истехсолӣ, суръати гардиши сармоя ва имконияти васеъшавии фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мустақим мерасонад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисоди он дар раванди саноатикунонӣ, диверсификатсия ва рақамикунонӣ қарор дорад, ташаккули инфрасохтори муносири соҳибкорӣ яке аз шартҳои муҳимми рушди бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад. Захираҳои энергетикӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, имкониятҳои транзитӣ ва густариши технологияҳои рақамӣ барои рушди соҳибкорӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд. Дар баробари ин, истифодаи самараноки имкониятҳои мазкур ҳамоҳангии унсурҳои инфрасохтор, дастрасии баробари минтақавӣ ва тақмили механизмҳои институтсионалиро талаб менамояд.

Баҳодиҳии инфрасохтори соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки на танҳо вазъи кунунии он муайян карда шавад, балки дараҷаи мутобиқати хизматрасониҳои мавҷуда ба талаботи воқеии соҳибкорон низ ошкор гардад. Дар ин замина муайян намудани маҳдудиятҳои энергетикӣ, нақлиётӣ, молиявӣ ва рақамӣ, инчунин ошкор сохтани захираҳои истифоданашуда аҳамияти муҳим дорад.

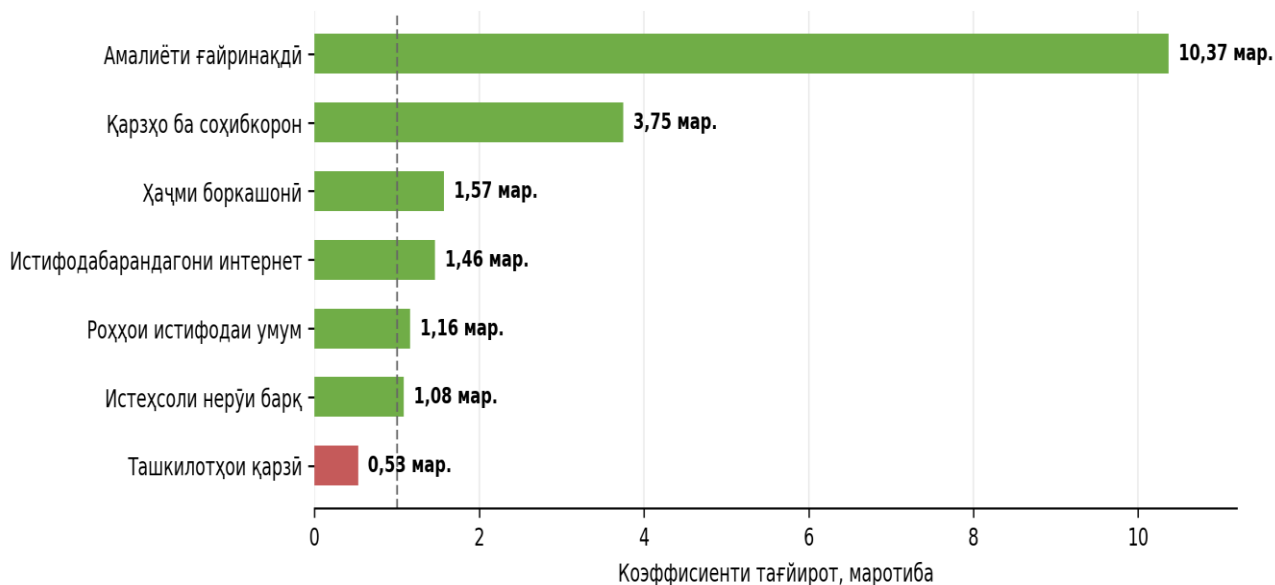
Мақсади таҳлили мазкур арзёбии динамикаи унсурҳои асосии инфрасохтори соҳибкорӣ, муайян намудани имкониятҳои мавҷуда ва асоснок кардани самтҳои афзалиятноки рушди онҳо мебошад. Бо ин мақсад тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар солҳои 2019-2024 мавриди таҳлил қарор дода мешавад.

Маълумоти ҷадвали 2.10. нишон медиҳад, ки дар солҳои 2019-2024 имкониятҳои инфрасохтори соҳибкорӣ дар маҷмӯъ васеъ гардидаанд, вале суръат ва сифати рушди унсурҳои алоҳида яқсон нест. Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ 8,5 % афзудааст. Ин раванд барои рушди истеҳсолот заминаи мусбат фароҳам меорад, аммо барои соҳибкорон на танҳо ҳаҷми умумии истеҳсол, балки эътимоднокии таъминот, устувории мавсимӣ ва дастрасии минтақавӣ аҳамияти мустақим доранд.

Чадвали 2.10. – Динамикаи нишондиҳандаҳои таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019- 2024

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирот 2024 нисбат ба 2019 (%)
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ (млрд кВт/соат)	20676	19771	20624	21400	21861	22428	108,5
Дарозии роҳҳои истифодаи умум (км)	90	91	91	94	100	104,6	116,2
Ҳаҷми боркашонӣ (ҳазор тонна)	85394,6	85381,9	94611,8	113941,4	120576,1	134408,1	157,4
Шумораи истифодабарандагони интернет (млн нафар)	3215207	3345115	3409949	3726764	4072171	4702484	146,3
Шумораи ташкилотҳои қарзӣ (адад)	123	69	62	64	64	65	52,8
Ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон додашуда (млн сомонӣ)	4186,2	6370,5	8089,5	9795,7	12084,0	15696,8	3,8 мар.
Шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ (ҳазор амалиёт)	15695	48864	59372	716396	12 764	162 785	10,3 мар.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58, с. 27, 85]

Диаграммаи 2.6. – Коэффисиенти тағйирёбии нишондиҳандаҳои таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 2019, маротиба

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти чадвали 2.10.

Нишондиҳандаи роҳҳои истифодаи умум 16,2 % ва ҳаҷми боркашонӣ 57,4 % зиёд шудааст. Афзоиши боркашонӣ аз ҷаҳл гардидани мубодилаи молӣ ва талабот ба хизматрасониҳои логистикӣ дарак медиҳад. Бо вуҷуди ин, зиёд шудани ҳаҷми бор худ аз худ баланд шудани самаранокии логистикиро исбот намекунад. Барои баҳодиҳии пурра арзиши ҳамаи нақл, муҳлати расонидани бор, сифати роҳҳо ва дастрасӣ ба анбору марказҳои логистикӣ низ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар баҳши рақамӣ шумораи истифодабарандагони интернет аз 3,22 млн нафар дар соли 2019 то 4,70 млн нафар дар соли 2024 расида, 46,3 % афзудааст. Ҳамзамон, шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳои аввал ва охири давра 10,3 маротиба зиёд гардидааст. Ин тағйирот имконияти васеъшавии тиҷорати электронӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ ва пардохтҳои рақамиро нишон медиҳад. Самараи воқеии он, дар навбати худ, аз суръат ва арзиши интернет, амнияти пардохтҳо, ҳамгироии платформаҳо ва саводнокии рақамии соҳибкорон вобаста менамояд.

Дар инфрасохтори молиявӣ ду тамоюли муқобил ба назар мерасад. Аз як тараф, ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон додасуда аз 4 186,2 млн сомонӣ то 15 696,8 млн сомонӣ афзуда, тақрибан 3,8 маротиба зиёд шудааст. Аз тарафи дигар, шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 123 то 65 адад коҳиш ёфтааст. Коҳиши шумораи ташкилотҳо набояд ҳамчун маҳдуд шудани рақобат маънидод гардад, зеро дар ҳамин давра метавонад муттаҳидшавӣ, азнавташкилдихӣ ва васеъшавии шабакаи воҳидҳои хизматрасонӣ ба амал омада бошад. Аз ин рӯ, дастрасии молиявӣ бояд бо шумораи филиалу марказҳои хизматрасонӣ, меъёри %, муҳлати қарз ва фарогирии минтақаҳо арзёбӣ карда шавад.

Бояд ба инобат гирифт, ки афзоиши ҳаҷми қарзҳо бо нархҳои ҷорӣ ҳисоб шудааст. Барои муайян намудани беҳбудии воқеии маблағгузори соҳибкорӣ зарур аст, ки динамикаи қарзҳо бо назардошти таваррум, афзоиши ММД, шумораи субъектҳои ҷаҳл ва талаботи соҳибкории хурду миёна муқоиса карда

шавад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки афзоиши номиналии қарз аз васеъшавии воқеии дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ чундо карда шавад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки имкониятҳои инфрасохтори Тоҷикистон бештар дар самтҳои рақамикунонӣ, афзоиши боркашонӣ ва васеъшавии ҳаҷми маблағгузорӣ ташаккул ёфтаанд. Дар айнӣ замон нобаробарии минтақавии дастрасӣ, сифати хизматрасонӣ ва пайвастигии нокифояи зернизомҳои энергетикӣ, нақлиётӣ, молиявӣ ва рақамӣ самаранокии умумиро маҳдуд месозанд.

Ба андешаи мо, барои истифодаи пурраи имкониятҳои мавҷуда татбиқи самтҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- қорӣ намудани низоми ягонаи баҳодиҳии инфрасохтор аз рӯйи дастрасӣ, сифат, арзиш ва эътимоднокии хизматрасониҳо;
- таҳияи харитаи рақамии инфрасохтори соҳибкорӣ дар сатҳи минтақаҳо барои муайян намудани маҳдудиятҳои энергетикӣ, логистикӣ, молиявӣ ва рақамӣ;
- рушди воситаҳои маблағгузори дорозмуддат, аз ҷумла кафолатҳои қарзӣ, лизинг, факторинг ва маблағгузори занҷираи таъминот;
- пайвасти марказҳои логистикӣ, минтақаҳои саноатӣ ва бозорҳои минтақавӣ ба шабакаҳои устувори энергетикӣ ва рақамӣ;
- густариши платформаҳои рақамии хизматрасонии давлатӣ ва молиявӣ бо таъмини ҳамгирӣ, амнияти иттилоотӣ ва дастрасии соҳибкорони минтақаҳо.

Дар маҷмӯъ, инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорони имкониятҳои назарраси рушд мебошад, вале самараи он аз тавозуни байни васеъшавии миқдорӣ ва беҳтаршавии сифати хизматрасониҳо вобаста аст. Махсусан, инфрасохтори молиявӣ ба имконияти табдил додани ташаббуси соҳибкорӣ ба лоиҳаи амалкунанда таъсири бевосита мерасонад. Бинобар ин, дар идома вазъи низоми бонкӣ, дастрасии соҳибкорон ба қарз ва имкониятҳои

истифодаи механизмҳои алтернативии маблағгузорӣ мавриди таҳлили муфассал қарор дода мешавад.

Бо назардошти ҳолатҳои зикршуда, арзёбии амиқ ва ҳамаҷонибаи суботи молиявии низоми бонкӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд. Таҳлили маҷмӯии нишондиҳандаҳои мазкур имкон медиҳад, ки на танҳо сатҳи устувории низоми бонкӣ муайян гардад, балки қобилияти он дар маблағгузорию фаъолияти соҳибкорӣ ва дастгирии рушди устувори иқтисоди миллӣ низ баҳогузорӣ карда шавад (ҷадвали 2.11.).

Маълумоти ҷадвали 2.11. имкон медиҳад, ки тағйироти муҳити макроиқтисодӣ ва молиявӣ аз рӯйи афзоиши номиналии нишондиҳандаҳо ва алки аз мавқеи онҳо дар раванди маблағгузорию иқтисодиёт арзёбӣ карда шавад. Дар давраи баррасишуда ҳаҷми аксари нишондиҳандаҳои истехсолӣ, буҷетӣ ва пулӣ боло рафтааст. Бо вучуди ин, афзоиши миқдорӣ ҳанӯз маънои беҳтар шудани дастрасӣ ва самаранокии миёнаравии молиявиро надорад.

Ҳаҷми ММД аз 50 977,8 млн сомонӣ дар соли 2015 то 153 402,2 млн сомонӣ дар соли 2024 расида, тақрибан се маротиба зиёд гардидааст. Дар ҳамин фосила дороиҳои низоми молиявӣ 2,7 маротиба афзуда, ба 52 526,2 млн сомонӣ баробар шудаанд. Аммо суръати афзоиши дороиҳои молиявӣ аз динамикаи ММД ақиб мондааст: ҳиссаи онҳо дар ММД аз 37,7 то 34,2 % коҳиш ёфтааст. Ҳарчанд ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2023 ба андозаи 2,9 банди фоизӣ беҳтар гардидааст, сатҳи соли 2015 ҳанӯз барқарор нашудааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки васеъшавии номиналии бахши молиявӣ бо амиқшавии ҳамсони миёнаравии молиявӣ ҳамроҳ набудааст.

Дар бахши буҷетию андозӣ даромад ва хароҷоти давлатӣ мутаносибан афзудаанд. Дар соли 2024 даромади буҷет аз хароҷот тақрибан 1,5 млрд сомонӣ бештар буд, ки аз нигоҳ доштани тавозуни нисбии молияи давлатӣ дарак медиҳад. Барои соҳибкорӣ муҳим он аст, ки имкониятҳои иловагии буҷетӣ то кадом андоза ба беҳтар шудани инфрасохтори истехсолӣ ва хизматрасонӣ табдил меёбанд.

Чадвали 2.11. – Динамикаи нишондиҳандаҳои устувории макроиқтисодӣ ва молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2024

А. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва фискалӣ

Сол	ММД, млн сомонӣ	Дороиҳои низоми молиявӣ, млн сомонӣ	Дороиҳо/ ММД, %	Даромади буҷет, млн сомонӣ	Даромадҳои андозӣ, млн сомонӣ	Харочоти буҷет, млн сомонӣ	Пулҳои захиравӣ, млн сомонӣ
2015	50 977,8	19 240,7	37,7	16 586,5	10 613,4	16 277,4	7 040
2020	83 958,3	28 452,5	33,9	25 065,0	15 366,5	24 812,5	22 534
2021	101 076,3	24 914,6	24,6	30 053,8	19 669,6	29 342,7	25 138
2022	118 181,7	32 623,8	27,6	36 056,8	21 824,2	35 338,9	38 447
2023	130 791,5	40 981,9	31,3	43 903,4	25 769,1	43 034,8	36 287
2024	153 402,2	52 526,2	34,2	46 978,3	29 124,7	45 473,0	46 068
2024/2015	3,0 мар.	2,7 мар.	-3,5 б.ф.	2,8 мар.	2,7 мар.	2,8 мар.	6,5 мар.

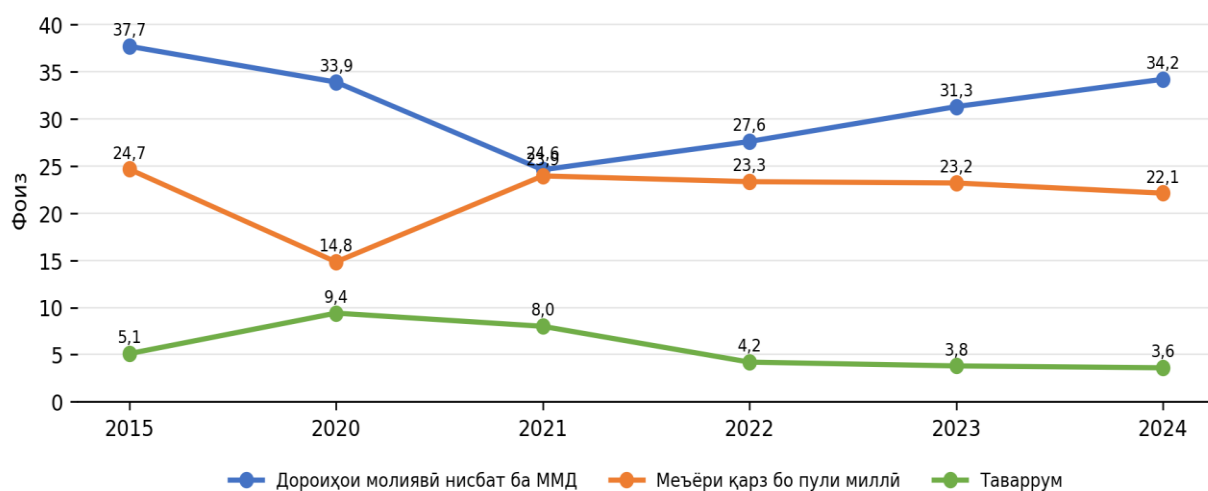
Б. Нишондиҳандаҳои арзиши захираҳои молиявӣ ва суботи пулӣ, %

Сол	Қарзҳо бо пули миллӣ	Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	Пасандозҳо бо пули миллӣ	Пасандозҳо бо асъори хориҷӣ	Меъёри бозтамвил	Таваррум
2015	24,66	21,23	0,48	1,00	8,00	5,1
2020	14,83	13,17	0,50	0,11	10,75	9,4
2021	23,95	12,94	0,54	0,12	13,25	8,0
2022	23,34	11,97	0,44	0,11	13,00	4,2
2023	23,20	11,81	0,35	0,09	10,00	3,8
2024	22,12	11,74	0,36	0,09	9,00	3,6
2024/2015	- 2,54 б.ф.	- 9,49 б.ф.	- 0,12 б.ф.	- 0,91 б.ф.	1,0 б.ф.	- 1,5 б.ф.

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Пулҳои захиравӣ дар солҳои 2015-2024 аз 7 040 то 46 068 млн сомонӣ расида, 6,5 маротиба зиёд шудаанд. Ин суръат аз афзоиши номиналии ММД баландтар мебошад ва аз васеъ гардидани заминаи пулии иқтисодиёт шаҳодат медиҳад. Вале зиёд шудани захираҳои пулӣ худкор ба афзоиши қарзҳои дастрас барои соҳибкорон оварда намерасонад. Натиҷаи ниҳой аз самаранокии механизми интиқоли сиёсати пулию қарзӣ ва қобилияти ташкилотҳои қарзӣ барои равона намудани захираҳо ба бахшҳои истеҳсоли вобаста аст.

Меъёри миёнавазни қарзҳо бо пули милли аз 24,66 то 22,12 % коҳиш ёфтааст. Пастшавии 2,54 банди фоизӣ тамоюли мусбат мебошад, вале сатҳи мавҷуда барои татбиқи лоиҳаҳои дарозмуддат ҳамоно баланд боқӣ мемонад. Меъёри қарзҳо бо асъори хориҷӣ то 11,74 % паст шудааст, аммо истифодаи он соҳибкорро ба хавфи қурбӣ дучор месозад. Аз ин рӯ, арзонтар будани қарзи асъорӣ на ҳамеша маънои камхарҷ будани онро дорад.

Диаграммаи 2.7. – Тағйирёбии амиқии молиявӣ, меъёри қарз ва таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015-2024, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.11.

Фарқи назаррас байни меъёрҳои қарзӣ ва пасандозӣ ба баланд будани хароҷоти миёнаравӣ, мукофоти хавф ва маҳдудияти рақобати самаранок ишора мекунад. Коҳиш ёфтани таваррум то 3,6 % ва паст шудани меъёри бозтамвил то 9 % барои муътадил гардидани муҳити пулӣ замина гузоштааст, вале таъсири он ба арзиши қарзҳои тичоратӣ ҳанӯз маҳдуд мебошад. Ин вазъ нишон

медихад, ки гаронии қарз танҳо аз сиёсати Бонки милли вобаста нест; сифати сандуқи қарзӣ, хароҷоти амалиётӣ ва кам будани захираҳои дарозмуддат низ нақши муҳим доранд.

Маълумоти диаграммаи 2.7. нишон медиҳад, ки коҳиши арзиши қарз нисбат ба пастшавии таваррум сустрат гирифта, амиқии молиявӣ баъд аз коҳиши солҳои 2021-2022 танҳо қисман барқарор шудааст. Аз ин рӯ, масъалаи асосӣ на танҳо нигоҳ доштани суботи макроиктисодӣ, балки табдил додани он ба қарзҳои дастрас, хизматрасониҳои фарогир ва воситаҳои молиявии мувофиқ ба талаботи соҳибкорӣ мебошад.

Барои муайян намудани дараҷаи воқеии чунин табдилот зарур аст, ки нишондиҳандаҳои шабакаи институтсионалӣ, воситаҳои пардохт, қарздиҳӣ ва ҷалби пасандозҳо дар маҷмӯъ арзёбӣ карда шаванд. Динамикаи ин гурӯҳи нишондиҳандаҳо дар ҷадвали 2.12. оварда шудааст.

Маълумоти ҷадвали 2.12. нишон медиҳад, ки инфрасохтори молиявӣ дар давраи таҳлилшаванда тағйироти ҷиддии сохториро аз сар гузаронидааст. Шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 123 то 65 адад ва филиалҳо аз 433 то 229 адад коҳиш ёфтаанд. Ин раванд бештар аз ҳисоби ташкилотҳои молиявии хурд ба вучуд омадааст. Коҳиши шабака метавонад натиҷаи муттаҳидшавӣ, бозхонди иҷозатномаҳои ташкилотҳои ноустувор ва тақвияти талаботи танзимӣ бошад, аммо аз рӯйи ин нишондиҳандаҳо дар бораи беҳтар ё бадтар шудани дастрасии молиявӣ хулосаи қатъӣ баровардан мумкин нест.

Бояд таъakkур дод, ки «дар муқобили коҳиши инфрасохтори анъанавӣ шабакаҳои рақамии хизматрасонӣ бо суръати баланд васеъ шудаанд. Шумораи терминалҳо 12,5 маротиба, банкоматҳо 3,9 маротиба ва суратҳисобҳо 4,9 маротиба зиёд гардидаанд. Қариб ҳамаи афзоиши суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ рост меояд. Миқдори кортҳои пардохтӣ ва дорандагони онҳо низ мутаносибан 5,8 ва 5,7 маротиба афзудааст. Ин тағйирот аз гузариши тадричии низоми молиявӣ аз модели филиалмехвар ба модели бисёршабакавӣ ва рақамӣ дарак медиҳад» [6].

Ҷадвали 2.12. – Тағйирёбии сохтор ва фарогирии инфрасохтори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2024

А. Шабакаи институтсионалии низоми қарзӣ

Сол	Ташкилотҳои қарзӣ	Бонкҳо	Ташкилотҳои молиявии хурд	Филиалҳо
2015	123	17	106	433
2020	69	18	50	335
2021	62	14	48	278
2022	64	15	48	207
2023	64	15	47	224
2024	65	16	48	229
2024/2015	-58	-1	-58	-204

Б. Воситаҳои дастрасӣ ва фарогирии рақамии молиявӣ, адад

Сол	Терминалҳо	Банко-матҳо	Сурат-ҳисобҳо	Ҳисобҳои шахсони воқеӣ	Кортҳои пардохтӣ	Дорандагони корт
2015	650	762	2 904 511	2 821 023	1 446 138	1 427 221
2020	3 642	1 287	5 006 082	4 900 882	3 247 851	3 016 946
2021	3 030	1 412	6 083 412	5 977 784	4 031 279	3 371 317
2022	3 872	1 724	8 444 573	8 321 666	5 060 793	4 662 545
2023	6 939	2 240	11 236 588	11 109 753	6 711 241	6 524 142
2024	8 138	3 005	14 145 819	14 003 422	8 436 750	8 093 948
2024/2015	12,5 мар.	3,9 мар.	4,9 мар.	5,0 мар.	5,8 мар.	5,7 мар.

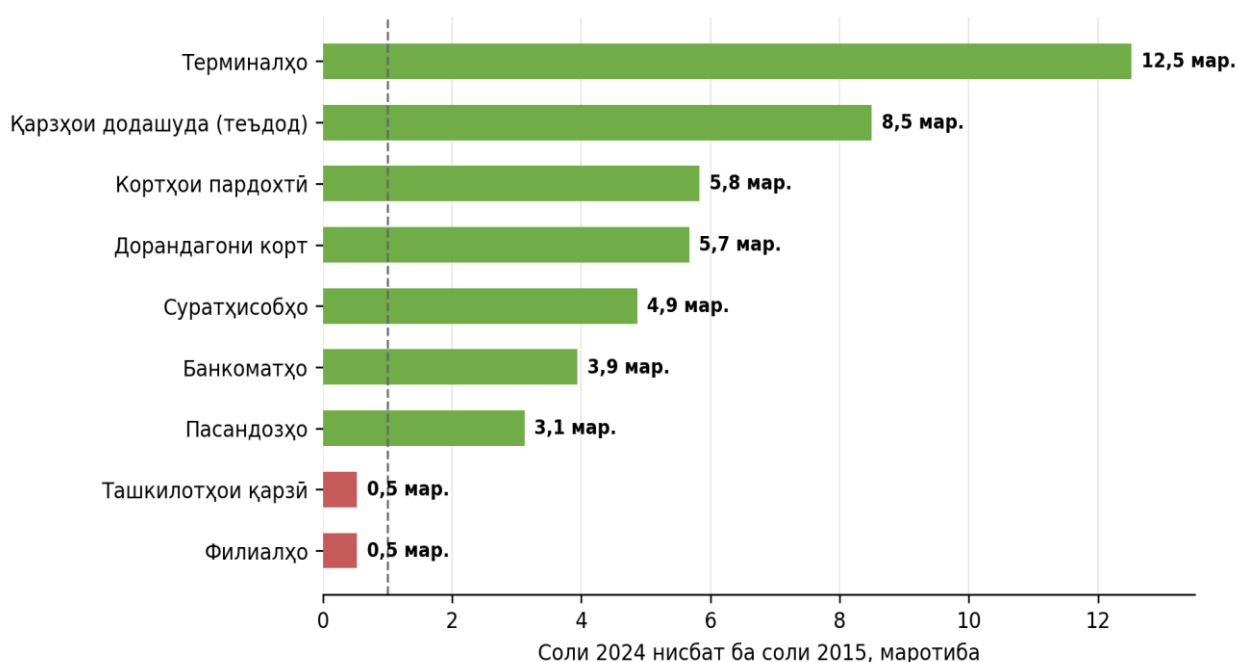
В. Фаъолияти пардохтӣ

Сол	Амалиёт бо кортҳо, ҳазор адад	Ҳаҷми амалиёт бо кортҳо, млн сомонӣ	Шумораи пардохтҳо, ҳазор адад	Ҳаҷми пардохтҳо, млн сомонӣ
2015	15 695	6 249	60 850	530 745
2020	48 864	27 758	170 202	1 225 511,2
2021	59 372	36 048	204 612	1 229 767
2022	716 396	4 028	29 753	175 680
2023	12 764	8 534	47 788	199 326
2024	162 785	112 945	71 288	288 095
2024/2015	10,4 мар.	18,1 мар.	1,2 мар.	54,3%

Г. Қарздиҳӣ ва ташаккули захираҳои пасандозӣ

Сол	Қарзҳои додашуда, адад	Маблағгузори қарзӣ бо пули миллӣ, млн сомонӣ	Пасандозҳо, ҳамагӣ, млн сомонӣ	Пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ, млн сомонӣ	Пасандозҳои шахсони воқеӣ, млн сомонӣ
2015	480 492	4 186,2	8 172,4	3 060,8	5 111,6
2020	1 603 349	6 370,5	11 414,3	6 076,1	5 338,2
2021	2 330 778	8 089,5	10 159,3	4 792,4	5 369,9
2022	2 465 649	9 795,7	15 507,8	7 426,8	8 081,0
2023	2 913 632	12 084,0	19 462,6	8 917,1	10 545,5
2024	4 083 611	15 696,8	25 529,9	11 142,6	14 387,3
2024/2015	8,5 мар.	3,8 мар.	3,1 мар.	3,6 мар.	2,8 мар.

Бо вучуди ин, мавҷудияти корт ё суратҳисоб ҳанӯз истифодаи фаъол ва самараноки хизматрасониҳои молиявиро кафолат намедихад. Барои арзёбии фарогирии воқеӣ зарур аст, ки ҳиссаи ҳисобҳои фаъол, басомади амалиёт, миқдори соҳибкорони истифодабарандаи интернет-банкинг ва фарқияти минтақавии дастрасӣ муайян карда шавад. Илова бар ин, тағйироти якбораи нишондиҳандаҳои амалиёти пардохтӣ дар солҳои 2022-2023 эҳтимоли тағйири методология ё хатои сабтро ба миён меорад. Аз ин рӯ, хулоса дар бораи динамикаи пардохтҳо бояд пас аз санҷиши манбаи аввалия пешниҳод гардад.

Диаграммаи 2.8. – Коэффисиенти тағйирёбии нишондиҳандаҳои интихобшудаи инфрасохтори молиявӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 2015, маротиба

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.12.

Теъдоди қарзҳои додасуда дар соли 2024 нисбат ба соли 2015 8,5 маротиба афзудааст, дар ҳоле ки ҳаҷми маблағгузориҳои қарзӣ бо пули миллий 3,8 маротиба зиёд шудааст. Агар ҳар ду нишондиҳанда аз рӯи методологияи ягона ҳисоб шуда бошанд, афзоиши босуръати теъдод нисбат ба ҳаҷм аз паҳн шудани қарзҳои хурдтар дарак медиҳад. Ин раванд фарогирии қарзиро беҳтар мекунад,

вале қобилияти маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузории миёна ва дарозмуддатро ҳатман зиёд намесозад.

Бақияи пасандозҳо аз 8 172,4 то 25 529,9 млн сомони расида, 3,1 маротиба афзудааст. Пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ нисбат ба пасандозҳои аҳоли босуръаттар зиёд шудаанд. Ин ҳолат имконияти ташаккули захираҳои дохилии низоми бонкиро васеъ мекунад. Вале барои табдил додани пасандозҳои кӯтоҳмуддат ба қарзҳои дарозмуддат механизмҳои идоракунии хавф, кафолатҳои қарзӣ ва воситаҳои бозори сармоя зарур мебошанд.

Маълумоти диаграммаи 2.8. нобаробарии самтҳои рушди инфрасохтори молиявиро равшан нишон медиҳад. Агар каналҳои рақамӣ ва теъдоди қарзҳо чандин маротиба афзуда бошанд, шабакаи ташкилотҳо ва филиалҳо қариб нисф коҳиш ёфтааст. Ин таносуб аҳамияти модели омехтаи хизматрасониро тасдиқ менамояд: рақамикунонӣ бояд бо нигоҳ доштани нуқтаҳои зарурии хизматрасонии ҳузури дар минтақаҳо ҳамоханг карда шавад.

Ба андешаи мо, барои ба манбаи воқеии рушди соҳибкорӣ табдил додани инфрасохтори молиявӣ татбиқи самтҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- қорӣ намудани низоми баҳодихии фарогирии молиявӣ аз рӯи чор меъёр: дастрасӣ, истифода, арзиш ва сифати хизматрасонӣ;
- таҳияи харитаи минтақавии филиалҳо, терминалҳо ва каналҳои рақамӣ барои ошкор намудани минтақаҳои камфарогир;
- рушди кафолатҳои қарзӣ, лизинг, факторинг ва дигар воситаҳои маблағгузории дарозмуддати соҳибкории истеҳсолӣ;
- таъмини ҳамгироии платформаҳои пардохтӣ, ҳифзи маълумот ва баланд бардоштани саводнокии рақамию молиявӣ соҳибкорон;
- арзёбии натиҷаи қарздиҳӣ на танҳо аз рӯи теъдоди қарзҳо, балки аз рӯи ҳаҷми сармоягузорӣ, ҷойҳои қорӣ, гардиши фурӯш ва давомнокии фаъолияти субъектҳои маблағгузоришуда.

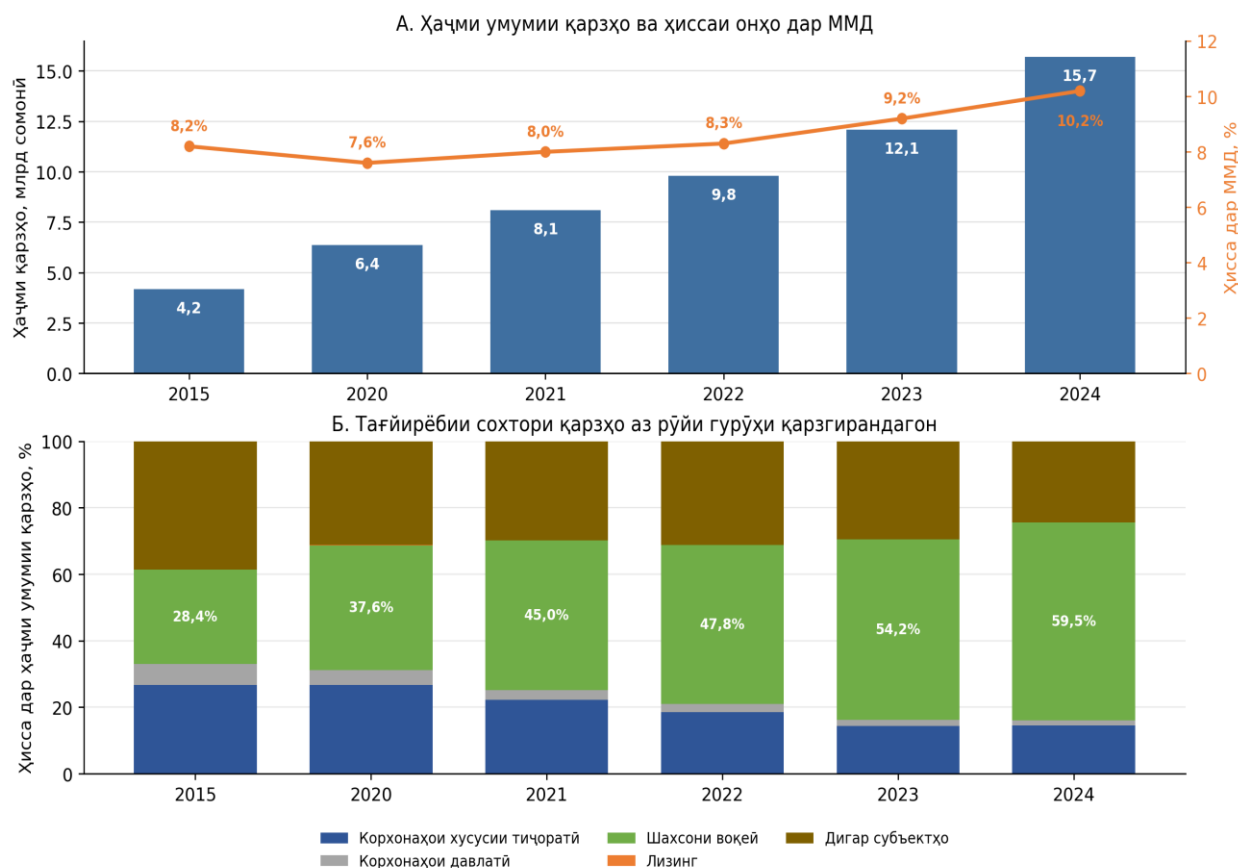
Ҳамин тариқ, густариши рақамикунонӣ, суратҳисобҳо, кортҳо, қарзҳо ва пасандозҳо имкониятҳои нави молиявиро ба вучуд овардааст, аммо гаронии

маблағгузорӣ, коҳиши шабакаи анъанавӣ ва номувозинатии минтақавӣ истифодаи пурраи онҳоро маҳдуд месозанд. Аз ин рӯ, стратегияи минбаъда бояд ба беҳтар кардани сифати миёнаравии молиявӣ ва афзоиши таъсири воқеии он ба рушди соҳибкорӣ равона карда шавад.

Дар арзёбии имкониятҳои молиявии инфрасохтори соҳибкорӣ ҳаҷм, арзиш ва самти тақсимои қарзҳои бонкӣ аҳаммияти махсус доранд. Ин нишондиҳандаҳо на танҳо иқтисодии сафарбарсозии захираҳои низоми бонкиро инъикос мекунанд, балки дараҷаи дастрасии гурӯҳҳои гуногуни қарзгирандагонро ба маблағгузорӣ низ нишон медиҳанд. Аз ин рӯ, динамикаи қарздиҳӣ бояд ҳамзамон аз рӯйи ҳаҷми умумӣ, меъёри %, таносуб ба ММД ва сохтори қарзгирандагон арзёбӣ карда шавад (диаграммаи 2.9.).

Дар солҳои 2015-2024 ҳаҷми қарзҳои бо пули миллий додашуда аз 4,2 то 15,7 млрд сомонӣ афзуда, 3,8 маротиба зиёд шудааст. Суръати миёнаи солонаи афзоиш тақрибан 15,8 %-ро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, ҳиссаи қарзҳо дар ММД ҳамагӣ аз 8,2 то 10,2 % боло рафтааст. Яъне, афзоиши номиналии қарздиҳӣ назаррас бошад ҳам, амиқшавии воқеии миёнаравии молиявӣ нисбатан мӯътадил боқӣ мондааст.

Динамикаи меъёри фоизӣ якмаром нест. Пас аз коҳиши он то 14,83 % дар соли 2020, нишондиҳанда дар соли 2021 ба 23,95 % баргашта, сипас то 22,12 % паст шудааст. Аз ин рӯ, фарқи 2,54 банди фоизӣ нисбат ба соли 2015 ҳанӯз аз арзон шудани устувори захираҳои қарзӣ шаҳодат намедиҳад. Сатҳи мавҷуда барои лоиҳаҳои истехсолии дарозмуддат гарон буда, муҳлати бозгашти сармоя ва таваккали қарзгириро зиёд менамояд.

Диаграммаи 2.9. – Динамикаи ҳаҷм ва тағйирёбии сохтори маблағгузори қарзӣ бо пули миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015-2024

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Тағйироти асосӣ дар сохтори қарзҳо ба афзоиши ҳиссаи шахсони воқеӣ вобаста аст: ҳиссаи онҳо аз 28,41 то 59,52 % ё 31,11 банди фоизӣ зиёд шудааст. Дар айни замон, ҳаҷми қарзҳои корхонаҳои хусусии тиҷоратӣ ду баробар афзуда бошад ҳам, ҳиссаи онҳо аз 26,62 то 14,50 % коҳиш ёфтааст. Ҳиссаи умумии корхонаҳои хусусию давлатӣ аз 32,96 то 16,07 % поин рафтааст. Ин таносуб нишон медиҳад, ки афзоиши умумии қарздиҳӣ бештар дар сегменти шахсони воқеӣ мутамарказ гардида, ба маблағгузори корпоративии бахши воқеӣ ба ҳамон андоза табдил наёфтааст.

Ҳамзамон, гурӯҳи «шахсони воқеӣ» метавонад ҳам қарзҳои соҳибкории инфиродӣ ва ҳам қарзҳои истеъмолиро дар бар гирад. Бинобар ин, танҳо аз рӯи афзоиши ин гурӯҳ дар бораи беҳтар шудани маблағгузори соҳибкорӣ

хулосаи қатъӣ баровардан мумкин нест. Барои арзёбии дақиқ зарур аст, ки қарзҳои истеъмолий, соҳибкорӣ инфиродӣ, сармояи гардон ва сармоягузорӣ дарозмуддат дар ҳисоботи оморӣ алоҳида нишон дода шаванд.

Нақши лизинг дар тамоми давра ночиз боқӣ монда, дар соли 2024 ҳамагӣ 0,04 фоизи портфели қарзиро ташкил додааст. Ин ҳолат яке аз маҳдудиятҳои навсозии таҷҳизот ва технологияҳои корхонаҳоро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, густариши лизинг, кафолатҳои қарзӣ ва маблағгузорӣ мақсадноки лоиҳаҳои истеҳсолӣ метавонад мувозинати сохтори қарздиҳиро беҳтар намояд.

Ҳамин тавр, таҳлил тағйири сохториро равшан нишон медиҳад: дар баробари афзоиши ҳаҷми умумии қарзҳо мавқеи шахсони воқеӣ тақвият ёфта, ҳиссаи корхонаҳои хусусӣ, давлатӣ ва дигар субъектҳо коҳиш ёфтааст. Ба андешаи мо, самаранокии сиёсати қарзӣ бояд на танҳо бо ҳаҷми портфел, балки бо ҳиссаи қарзҳои дарозмуддати соҳибкорӣ, маблағи ба таҷдиди фондҳои асосӣ равонашуда, афзоиши истеҳсолот ва ҷойҳои кори таъсисёфта арзёбӣ гардад. Чудо кардани қарзҳои истеъмолий аз қарзҳои соҳибкорӣ, рушди кафолатҳои қарзӣ ва дастгирии лизинг имкон медиҳад, ки афзоиши миқдорӣ ба натиҷаи устувори иқтисодӣ табдил дода шавад.

Минтақаҳои озоди иқтисодӣ яке аз шаклҳои институтсионалию инфрасохтории ташкили соҳибкорӣ буда, барои ҷалби сармоя, ҷойгиркунии истеҳсолот ва густариши содирот шароити махсус фароҳам меоранд. Самаранокии онҳо на танҳо аз нақшаҳои соҳибкорӣ резидентҳо, балки аз таҳассуси минтақа, омодагии инфрасохтор, дастрасии логистикӣ, сифати идоракунӣ ва маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузорӣ вобаста мебошад. Натиҷаҳои фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии кишвар дар ҷадвали 2.13. ҷамъбаст шудаанд.

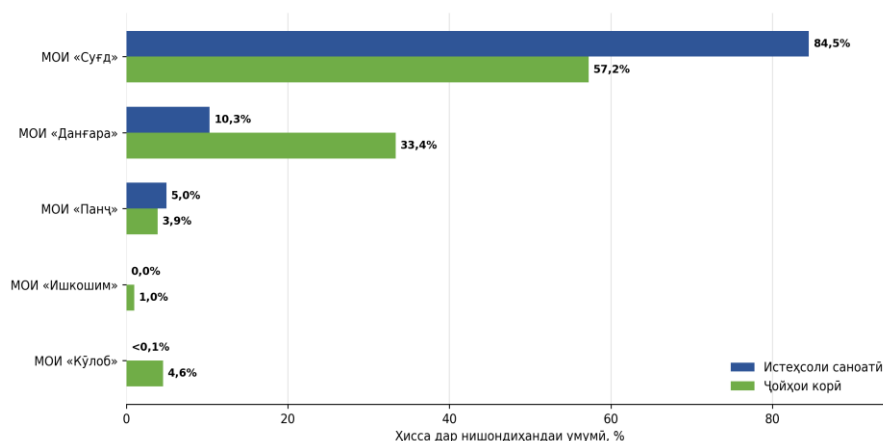
Чадвали 2.13. – Нишондиҳандаҳои миқёс ва натиҷанокии минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Минтақаи озои иқтисодӣ	Масоҳат, га	Субъектҳо, ҳамагӣ / нав	Сармоягузорӣ, млн сомонӣ	Истеҳсоли саноатӣ, млн сомонӣ	Бочҳои гумрукӣ ва андозҳо, млн сомонӣ	Андоз аз даромад ва иҷтимоӣ, млн сомонӣ	Ҷойҳои корӣ, нафар
МОИ «Суғд»	320,0	41 / 7	47,0	442,0	42,3	8,0	930
МОИ «Данғара»	541,3	36 / 9	34,0	54,0	5,7	3,0	542
МОИ «Панҷ»	401,6	17 / 6	3,0	26,0	0,17	0,50	63
МОИ «Ишкошим»	200,0	4 / 0	0,0	0	0	0	16
МОИ «Кӯлоб»	309,0	9 / 2	60,0	0,20	0,009	1,0	74
Ҳамагӣ	1 771,9	107 / 24	144,0	523,0	48,0	13,0	1 625

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар соли 2024 дар панҷ МОИ 107 субъект, аз ҷумла 24 субъекти нав, фаъолият кардаанд. Сармоягузорӣ 144,0 млн сомонӣ, истеҳсоли саноатӣ 523,0 млн сомонӣ ва ҷойҳои корӣ 1 625 нафарро ташкил дода, нобаробар тақсим шудаанд.

МОИ «Суғд» бо 84,5 фоизи истеҳсоли саноатӣ, 88,1 фоизи пардохтҳои гумрукию андозӣ ва 57,2 фоизи ҷойҳои корӣ пешсаф буда, МОИ «Данғара» мақоми дуюмро дорад. Дар МОИ «Кӯлоб» 41,7 фоизи сармоягузорӣ мутамарказ аст, вале истеҳсол ҳанӯз ночиз мебошад. МОИ «Панҷ» ва махсусан «Ишкошим» низ иқтидори худро суст истифода мебаранд.

Диаграммаи 2.10. – Ҳиссаи МОИ дар истеҳсоли саноатӣ ва ҷойҳои корӣ, соли 2024

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.13

Диаграмма натиҷаҳоро тасдиқ менамояд. Ба андешаи мо, барои ҳар МОИ бояд тахассуси соҳавӣ, портфели лоиҳаҳои омода ва нақшаи инфрасохторӣ муайян гардида, ба истифодаи сармояи мавҷуда ва афзоиши истеҳсоли содирот афзалият дода шавад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки инфрасохтори энергетикӣ кишвар дар солҳои охир тамоюли рушд дошта, имкониятҳои навро барои соҳибкорӣ фароҳам овардааст. Афзоиши истеҳсоли нерӯи барқ, зиёдшавии истеъмол дар бахшҳои иқтисодӣ ва густариши фаъолияти хизматрасонӣ нишон медиҳанд, ки энергетика метавонад ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсоли, хизматрасонӣ ва ҷалби сармоягузорӣ хизмат намояд. Барои истифодаи пурраи ин имкониятҳо зарур аст, ки таъминоти устувори барқ, самаранокии энергетикӣ ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия боз ҳам тақвият дода шаванд.

Дар давраи таҳлилшаванда нишондиҳандаҳои боркашонӣ ва мусофиркашонӣ афзоиш ёфта, дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ беҳтар гардидааст. Дар соли 2024 ҳаҷми боркашонӣ нисбат ба соли қаблӣ афзоиш ёфтааст, ки аз рушди инфрасохтори нақлиётӣ шаҳодат медиҳад (ҷадвали 2.14.).

Ҷадвали 2.14. - Тамоюли афзоиши ҳаҷми боркашонӣ бо ҳама намудҳои нақлиёт (ҳазор тонна)

Солҳо	Ҳама намудҳои нақлиёт	аз он ҷумла		
		Роҳи оҳан	Автомобилӣ	Ҳавой
2019	85394,6	5798,8	79594,7	1,1
2020	85381,9	6305,3	79075,8	0,7
2021	94611,8	5709,9	88900,9	0,9
2022	113941,4	6104,2	107836,3	0,8
2023	120576,1	6451,0	114124,1	1,0
2024	134408,1	6712,9	127693,8	1,4
Вазни ҳос, %				
2019	100,0	6,8	93,2	0,001
2020	100,0	7,4	92,6	0,001
2021	100,0	6,0	94,0	0,001
2022	100,0	5,4	94,6	0,001
2023	100,0	5,4	94,6	0,001
2024	100,0	5,0	95,0	0,001

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҳамлу нақли бор тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт дар солҳои 2019-2024 нишон медиҳад, ки инфрасохтори нақлиёти дар кишвар тамоюли устувори рушд дошта, барои густариши фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани гардиши иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Ҳаҷми умумии боркашонӣ аз 85 394,6 ҳазор тонна дар соли 2019 то 134 408,1 ҳазор тонна дар соли 2024 расида, 49 013,5 ҳазор тонна ё тақрибан 57,4 % афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳанда аз васеъ гардидани фаъолияти истеҳсолӣ, тичоратӣ ва логистикӣ дар кишвар шаҳодат медиҳад. Дар сохтори боркашонӣ нақлиёти автомобилӣ мавқеи асосиро ишғол намуда, ҳиссаи он аз 93,2 % дар соли 2019 то 95,0 % дар соли 2024 афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми интиқоли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ дар ин давра аз 79 594,7 ҳазор тонна то 127 693,8 ҳазор тонна расидааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ бештар ба дастрасӣ ва самаранокии шабакаҳои роҳҳои автомобилгард вобастагӣ дорад.

Нақлиёти роҳи оҳан низ рушди муайянро нишон дода, ҳаҷми боркашонӣ аз 5 798,8 ҳазор тонна дар соли 2019 то 6 712,9 ҳазор тонна дар соли 2024 афзоиш ёфтааст. Бо вучуди ин, ҳиссаи он дар сохтори умумии боркашонӣ аз 6,8

% то 5,0 % коҳиш ёфтааст, ки аз афзоиши босуръати нақлиёти автомобилӣ нисбат ба роҳи оҳан шаҳодат медиҳад. Нақлиёти ҳавоӣ дар интиқоли бор нақши хеле маҳдуд дошта, ҳиссаи он дар тамоми давра ҳамагӣ 0,001 %-ро ташкил медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки имкониятҳои нақлиёти ҳавоӣ барои интиқоли молҳои арзишнок ва зудвайроншаванда ҳанӯз пурра истифода нашудаанд. Аз нуқтаи назари рушди соҳибкорӣ, «афзоиши ҳаҷми боркашонӣ нишон медиҳад, ки инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии пайваستкунандаи истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон ва бозорҳои фурӯш хизмат намуда, шароити мусоидро барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва логистикӣ муҳайё кардааст» [21].

Нишондиҳандаҳои солҳои 2019-2024 собит менамоянд, ки инфрасохтори нақлиётӣ яке аз омилҳои калидии рушди соҳибкорӣ мебошад. Афзоиши зиёда аз 57-%аи ҳаҷми умумии боркашонӣ аз рушди фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши гардиши мол ва васеъ гардидани бозорҳои фурӯш шаҳодат медиҳад. Бо вучуди нақши пешбари нақлиёти автомобилӣ, барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ зарур аст, ки инфрасохтори роҳи оҳан, марказҳои логистикӣ ва хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ низ тақвият дода шаванд. Ин тадбирҳо ба паст шудани хароҷоти тиҷоратӣ, баланд шудани рақобатпазирии соҳибкорон ва ҷалби сармоягузори бештар мусоидат хоҳанд кард.

Пардохтҳои соҳибкорони инфиродӣ яке аз нишондиҳандаҳои иштироки онҳо дар ташаккули даромадҳои буҷет ва маблағгузориҳои ҷифзи иҷтимоӣ мебошанд. Барои арзёбии дуруст ҳаҷми пардохтҳо бояд дар робита бо шумораи субъектҳо, низоми бақайдгирӣ ва тағйироти солона таҳлил карда шавад. Натиҷаҳои солҳои 2020-2024, бе дарназардошти хоҷагиҳои деҳқонӣ, дар ҷадвали 2.15. оварда шудаанд.

Чадвали 2.15. – Шумора ва пардохтҳои бучетию иҷтимоии соҳибкорони инфиродӣ (бе хоҷагҳои деҳқонӣ), солҳои 2020-2024

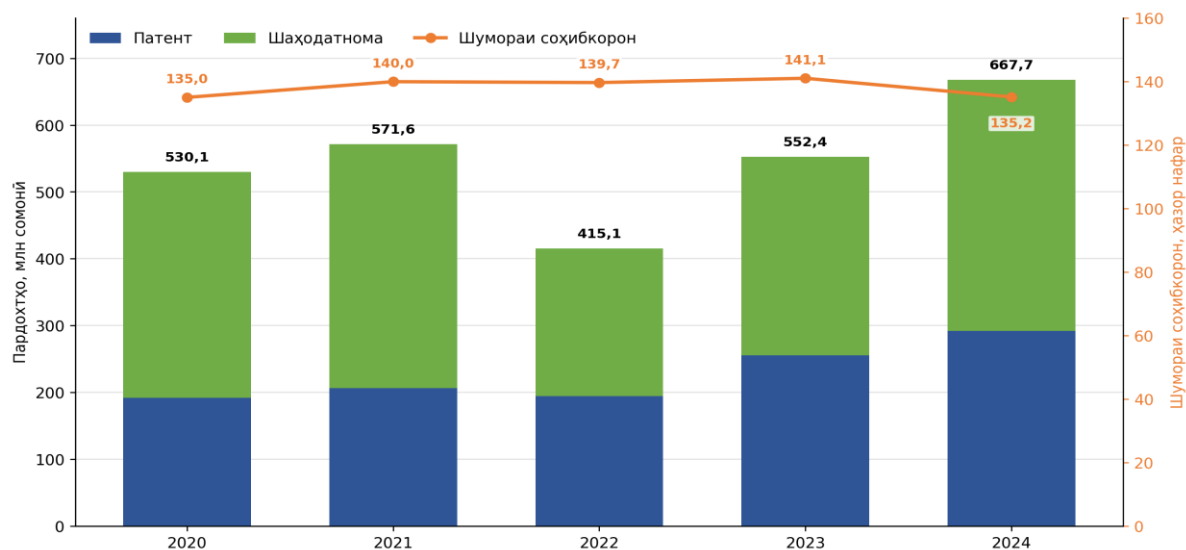
Нишондиҳанда	Воҳиди ченак	2020	2021	2022	2023	2024	Тағйироти мутлақ 2024/2020	2024 нисбат ба 2020, %
А. Фаъолият аз рӯи патент								
Шумора	нафар	101 447	105 371	104 560	104 389	99 405	-2 042	98,0
АТНС	ҳаз. сомонӣ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Андоз аз даромад	ҳаз. сомонӣ	134 448,7	144 843,4	135 963,9	179 511,0	204 623,0	70 174,3	152,2
Андози иҷтимоӣ	ҳаз. сомонӣ	57 351,9	61 477,8	58 116,2	75 824,8	87 369,4	30 017,5	152,3
Ҳамагӣ пардохтҳо	ҳаз. сомонӣ	191 800,6	206 321,2	194 080,1	255 335,8	291 992,4	100 191,8	152,2
Б. Фаъолият аз рӯи шаходатнома								
Шумора	нафар	33 586	34 606	35 136	36 663	35 749	2 163	106,4
АТНС	ҳаз. сомонӣ	200 296,4	208 762,8	129 565,6	181 104,5	234 709,7	34 413,3	117,2
Андоз аз даромад	ҳаз. сомонӣ	30 231,9	33 831,0	17 278,8	23 098,6	28 828,4	-1 403,5	95,4
Андози иҷтимоӣ	ҳаз. сомонӣ	107 734,9	122 661,0	70 224,1	92 866,4	112 154,9	4 420,0	104,1
Ҳамагӣ пардохтҳо	ҳаз. сомонӣ	338 263,2	365 254,8	221 068,4	297 069,5	375 693,0	37 429,8	111,1
В. Дар маҷмӯъ								
Шумора	нафар	135 033	139 977	139 696	141 052	135 154	121	100,1
АТНС	ҳаз. сомонӣ	200 296,4	208 762,8	129 565,6	181 104,5	234 709,7	34 413,3	117,2
Андоз аз даромад	ҳаз. сомонӣ	164 680,6	178 674,4	153 257,7	202 609,6	233 451,8	68 771,2	141,8
Андози иҷтимоӣ	ҳаз. сомонӣ	165 086,8	184 138,8	128 340,3	168 691,2	199 524,3	34 437,5	120,9
Ҳамагӣ пардохтҳо	ҳаз. сомонӣ	530 063,8	571 576,0	415 148,5	552 405,3	667 685,4	137 621,6	126,0

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси ҳисоботи даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Маълумоти ҷадвали 2.15. нишон медиҳад, ки шумораи умумии соҳибкорони инфиродӣ дар солҳои 2020-2024 амалан бетағйир мондааст: афзоиш ҳамагӣ 121 нафар ё 0,1 %ро ташкил медиҳад. Дар ҳамин давра пардохтҳои умумӣ аз 530,1 то 667,7 млн сомонӣ ё 26,0 % зиёд шудаанд. Пардохт ба ҳисоби миёна ба як соҳибкор аз 3,9 то 4,9 ҳазор сомонӣ расида, 25,9 % боло рафтааст.

Фарқи байни низомҳо назаррас аст. Дар гурӯҳи патент шумора 2,0 % кам шуда, пардохтҳо 52,2 % ва пардохт ба як субъект 55,4 % зиёд гардидаанд. Дар гурӯҳи шаҳодатнома шумора 6,4 %, пардохтҳои умумӣ 11,1 % ва пардохт ба як субъект ҳамагӣ 4,3 % афзудааст. Ин вазъ дигаргуншавии сарбории пардохтӣ ва заминаи андозро нишон медиҳад, аммо бе маълумот оид ба гардиш, меъёрҳои андоз ва таваррум онро мустақиман афзоиши даромадноки номидан дуруст нест.

Соли 2022 пардохтҳои умумӣ нисбат ба соли 2021 27,4 % коҳиш ёфта, баъд дар солҳои 2023-2024 барқарор шудаанд. Тағйироти якбора бештар дар гурӯҳи шаҳодатнома ба назар мерасад. Аз ин рӯ, барои шарҳи сабабҳо таъсири тағйироти низоми андоз, тартиби ҳисоб ва доираи андозсупорандагон бояд алоҳида санҷида шавад.

Диаграммаи 2.11. – Динамикаи шумораи соҳибкорони инфиродӣ ва пардохтҳои умумии онҳо, солҳои 2020-2024

Диаграммаи 2.11. фарқи байни рушди миқдорӣ ва молиявиро равшан месозад: шумораи субъектҳо қариб тағйир наёфтааст, аммо ҳаҷми пардохтҳо, махсусан аз рӯйи патент, афзоиш ёфтааст. Пас, тамоюли асосӣ на васеъшавии шумораи соҳибкорон, балки болоравии пардохт ба ҳар субъект мебошад.

Барои муайян намудани манбаъҳои соҳавии афзоиши пардохтҳо тақсимои онҳо аз рӯйи намудҳои асосии фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ таҳлил карда шуд (ҷадвали 2.16.).

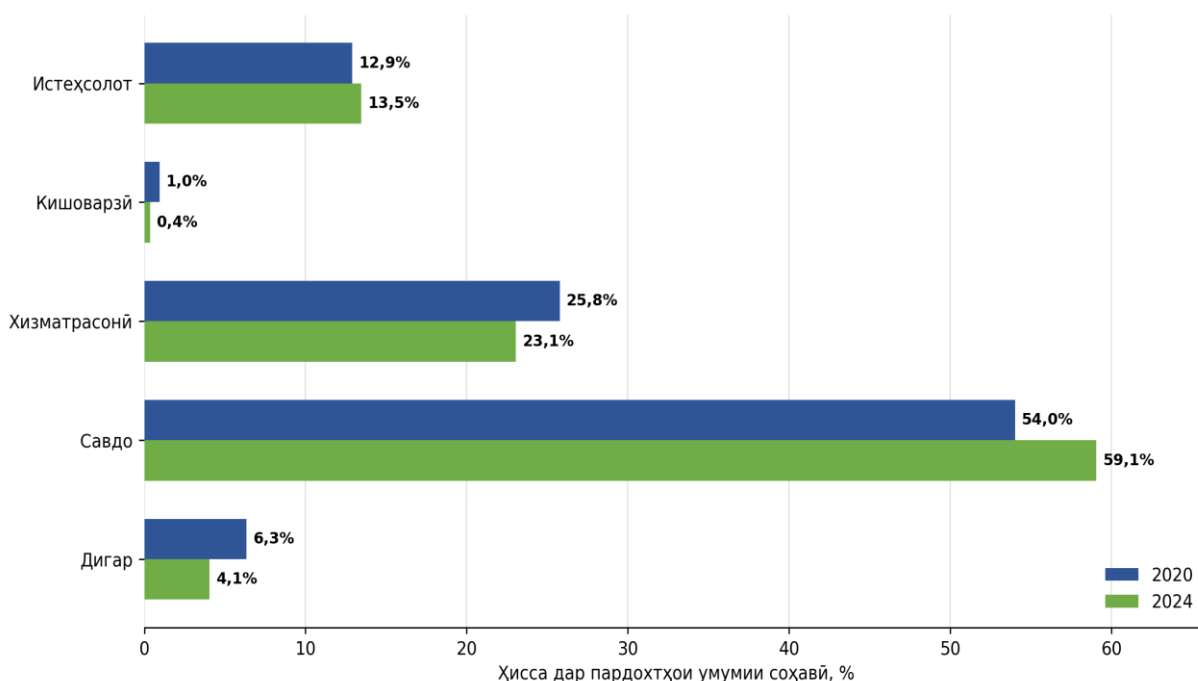
Ҷадвали 2.16. – Сохтор ва динамикаи пардохтҳои андозии соҳибкорони инфиродӣ аз рӯйи намудҳои фаъолият, солҳои 2020-2024 (ҳаз. сомонӣ)

Намуди фаъолият	2020	2021	2022	2023	2024	2024 нисбат ба 2020, %
А. Самтҳои асосии фаъолият						
Соҳаи истеҳсолот	19 843,5	26 877,0	32 430,0	35 983,7	47 553,6	239,6
Кишоварзӣ	1 464,4	1 870,3	1 290,6	1 504,0	1 298,8	88,7
Хизматрасонӣ	39 615,2	55 155,4	63 015,1	65 159,2	81 417,9	205,5
Савдои яклухт ва чакана	83 026,3	110 927,9	147 815,9	167 189,0	208 571,5	251,2
Дигар намудҳои фаъолият	9 729,0	13 759,7	6 620,8	8 412,1	14 304,4	147,0
Ҷамъ дар миқёси ҷумҳурӣ	153 678,4	208 590,3	251 172,5	278 248,0	353 146,3	229,8
Б. Самтҳои интиҳобшудаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ						
Истеҳсоли молҳои саноатӣ ва сохтмонӣ	4 510,1	6 307,7	8 622,5	9 641,5	12 513,8	277,5
Истеҳсоли молҳои ниёзи мардум (хӯрокворӣ)	10 293,0	13 273,1	15 431,6	16 755,8	22 371,5	217,3
Истеҳсоли дигар молҳо	5 040,5	7 296,3	8 375,9	9 586,4	12 668,3	251,3
Нақлиёт	2 085,4	2 951,3	4 495,4	4 051,0	4 856,6	232,9
Алоқа ва хизматрасонии дилерӣ	1 201,9	1 598,8	1 927,1	2 727,2	3 086,2	256,8
Ошхона, тарабхона ва қаҳвахона	24 959,6	36 065,8	39 926,0	39 609,6	49 443,4	198,1
Иҷрои кор ва хизматрасониҳо	11 368,3	14 539,5	16 666,6	18 771,4	24 031,7	211,4
Иҷора	1 811,7	2 089,8	3 840,8	4 123,8	4 746,7	262,0
Хизматрасонии тиббӣ	1 543,8	2 037,1	2 474,7	2 591,3	3 266,7	211,6

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси ҳисоботи Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.

Дар солҳои 2020-2024 ҳаҷми пардохтҳои андозӣ аз рӯи намудҳои фаъолият аз 153,7 то 353,1 млн сомони расида, 2,3 маротиба зиёд шудааст. Савдои яклухту чакана 62,9 фоизи афзоиши умумиро таъмин карда, ҳиссаи худро аз 54,0 то 59,1 % баланд намудааст.

Пардохтҳои соҳаи истеҳсолот 2,4 маротиба афзуда, ҳиссаи он аз 12,9 то 13,5 % боло рафтааст; дар хизматрасонӣ афзоиш 2,1 маротиба бошад ҳам, ҳисса аз 25,8 то 23,1 % коҳиш ёфтааст. Пардохтҳои кишоварзӣ 11,3 % кам шуда, ҳисса то 0,4 % поин рафтааст. Пас, сохтор ҳанӯз ба савдо ва хизматрасонӣ таъя мекунад.

Диаграммаи 2.12. – Тағйирёбии сохтори соҳавии пардохтҳои андозии соҳибкорони инфиродӣ, солҳои 2020 ва 2024

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.16.

Афзоиши пардохтҳои андозӣ нишондиҳандаи мусбат аст, вале он ба танҳои саҳм дар ММД ё беҳтар шудани самаранокиро исбот намекунад. Барои арзёбии маълумот оид ба арзиши иловашуда, шуғл, маҳсулноки, бақои субъектҳо ва сармоягузорӣ зарур буда, муқоисаи байналмилалӣ бояд бо методологияи ягона анҷом дода шавад.

Афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ аз тақвияти нақши низоми молиявӣ дар дастгирии фаъолияти иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Аммо баланд будани меъёри фоизӣ, нокифоя будани қарзҳои дарозмуддат, ҳиссаи пасти лизинг ва маҳдудияти воситаҳои алтернативии маблағгузорӣ имкониятҳои рушди соҳибкории истеҳсолиро коҳиш медиҳанд. Аз ин рӯ, сиёсати молиявӣ бояд бештар ба маблағгузорию истеҳсолот, коркард, содирот, фаъолияти инноватсионӣ ва лоиҳаҳои дорои арзиши иловашуда равона карда шавад.

Таҳлили фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ нишон дод, ки бо вучуди қариб бетағйир мондани шумораи онҳо, ҳаҷми пардохтҳои андозию иҷтимоӣ афзоиш ёфтааст. Ин раванд аз густариши гардиши расмӣ ва болоравии пардохт ба ҳар як субъект дарак медиҳад. Ҳамзамон, тамаркузи баланди фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ дар савдо ва хизматрасонӣ, саҳми маҳдуди истеҳсолот ва коҳиши мавқеи кишоварзӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки иқтидори сохтории ин шакли соҳибкорӣ ҳанӯз пурра истифода нашудааст.

Фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ низ аз маҳдудияти имкониятҳои назарраси ҷалби сармоя ва ташкили истеҳсолот шаҳодат медиҳад. Бо вучуди ин, фарқи калон дар сатҳи фаъолияти минтақаҳо зарурати такмили инфрасохтор, бештар намудани дастрасии нақлиётӣ, ҷорӣ кардани идоракунии натиҷамехвар ва пайвастании имтиёзҳо ба ҳаҷми сармоягузорӣ, истеҳсолот, содирот ва таъсиси ҷойҳои нави кориро ба миён меорад.

Дар маҷмӯъ, сиёсати дастгирии соҳибкорӣ бояд аз афзоиши одии шумораи субъектҳо ба таъмини устуворӣ, маҳсулноки ва рушди сифатии онҳо гузаронида шавад. Барои ин такмили кафолатҳои ҳукуки сармоягузорӣ, рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ, содагардонии андозбандӣ, рақамикунонии бақайдгирӣ ва иҷозатномадиҳӣ, татбиқи пурраи принсипи «равзанаи ягона», истифодаи санҷишҳои ба хавф асосёфта ва таҳкими ҳифзи ҳукуки соҳибкорон зарур мебошад. Амалисозии ҳамоҳанги ин тадбирҳо метавонад заминаи устувори рушди инфрасохтори соҳибкорӣ, баланд гардидани рақобатпазирии субъектҳо ва тақвияти саҳми онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ гардад.

2.3. Арзёбии самаранокии таъминоти инфрасохтории фаъолияти соҳибкорӣ

Дар низоми иқтисоди бозорӣ фаъолияти босуботи соҳибкорӣ бевосита ба дараҷаи рушд ва сифати хизматрасониҳои инфрасохторӣ алоқаманд мебошад. Самаранокии таъминоти инфрасохторӣ қобилияти унсурҳои мавҷудаи инфрасохторро дар қонеъ намудани талаботи субъектҳои соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои рушди истеҳсолот, хизматрасонӣ ва ҳаракати сармоя инъикос менамояд.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ, самаранокии инфрасохтор тавассути таъсири он ба коҳиши хароҷоти муомилот, беҳтар гардидани дастрасӣ ба бозор ва захираҳо, ҷалби сармоягузорӣ ва тақвияти рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидор муайян карда мешавад. Бинобар ин, мутобиқати инфрасохтор ба талаботи муносири иқтисодӣ на танҳо фаъолияти ҷории соҳибкоронро осон мегардонад, балки барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ ва истифодаи пурраи иқтисодии он замина фароҳам меорад.

Самаранокии инфрасохтор аз мавҷудияти объектҳои инфрасохторӣ, аз сифати хизматрасониҳо, сатҳи дастрасӣ, эътимоднокии ва қобилияти мутобиқшавии онҳо ба талаботи бозор вобаста мебошад. Аз ин рӯ, баҳодиҳии самаранокии таъминоти инфрасохторӣ яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

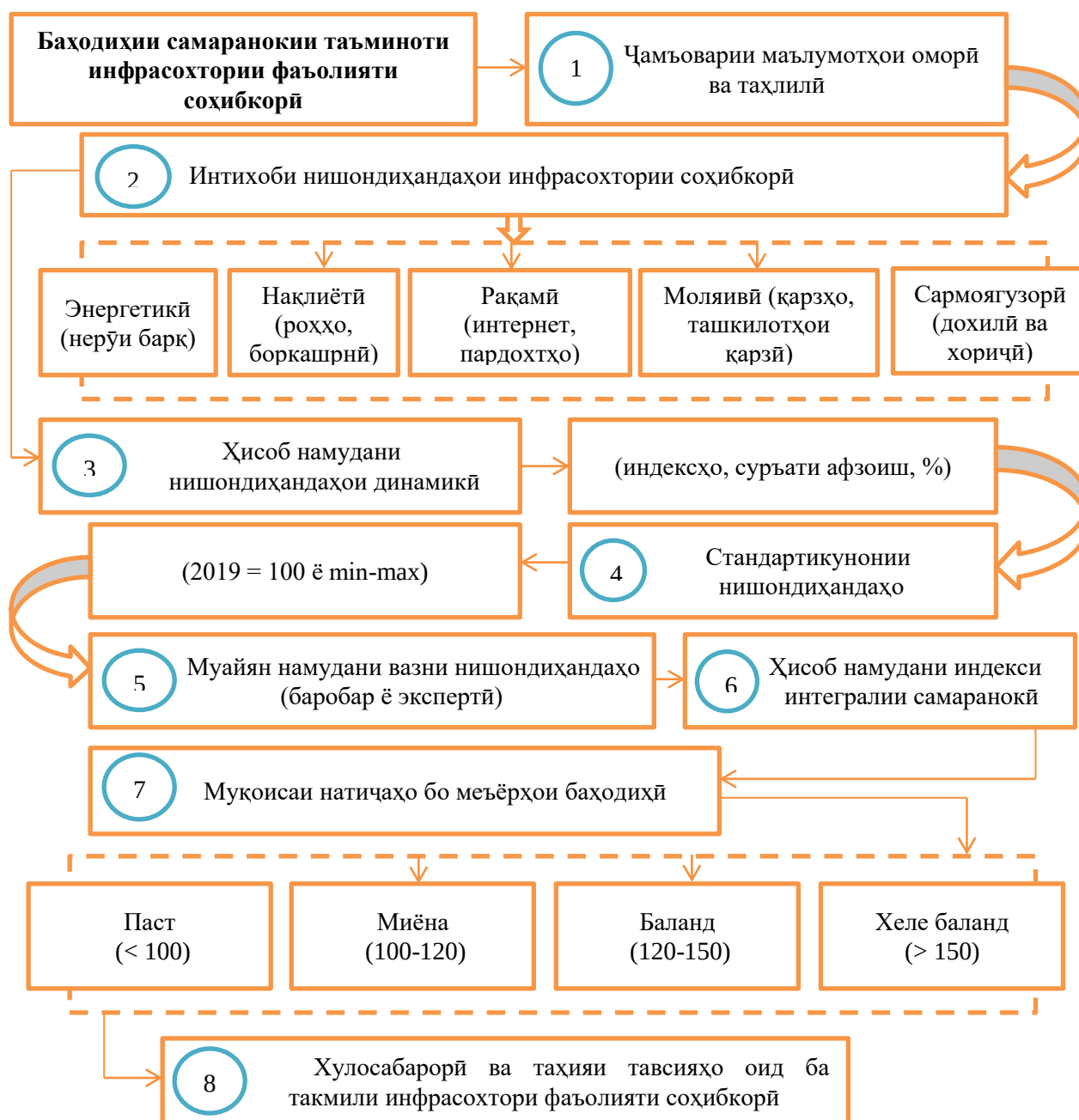
Барои муайян намудани сатҳи самаранокии таъминоти инфрасохтории фаъолияти соҳибкорӣ як қатор нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода мешаванд. Пеш аз ҳама, нишондиҳандаҳои марбут ба инфрасохтори энергетикӣ аҳамияти калон доранд. Дар ин самт ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ, сатҳи таъминот бо нерӯи барқ, давомнокии қатъшавии таъминот ва хароҷоти истифодаи энергия мавриди таҳлил қарор мегиранд. Таҳлили сатҳи таъминоти инфрасохторӣ имконият медиҳад, ки дараҷаи омодагии муҳити иқтисодӣ барои рушди соҳибкорӣ муайян карда шавад.

Дар солҳои охир нақши инфрасохтори рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар рушди соҳибкорӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Интернети босуръат, шабакаҳои алоқа ва хизматрасониҳои рақамӣ ба соҳибкорон имконият медиҳанд, ки фаъолияти худро самараноктар ташкил намуда, доираи мизочонро васеъ намоянд. Рақамикунонии равандҳои соҳибкорӣ ба кам гардидани хароҷоти амалиётӣ, баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва рушди тиҷорати электронӣ мусоидат мекунад.

Сатҳи кофӣ таъминоти инфрасохторӣ яке аз заминаҳои асосии фаъолияти устувори соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Мавҷудияти хизматрасониҳои дастрасу босифати энергетикӣ, нақлиётӣ, молиявӣ, рақамӣ ва иттилоотӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки ба тағйироти бозор мутобиқ гардида, хароҷоти худро коҳиш диҳанд, ҳаҷми истеҳсолро афзоиш диҳанд ва мавқеи рақобатии худро мустаҳкам намоянд.

Бояд зикр намуд, ки «барои муайян намудани сатҳи натиҷанокии унсурҳои инфрасохторӣ ва таъсири онҳо ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи механизми баҳодихии фарогир зарур мебошад» [54]. Механизми мазкур «бояд пайдарпайии ҷамъоварии маълумот, интиҳоби нишондиҳандаҳо, таҳлили омилҳои таъсиррасон, ҳисоб намудани меъёрҳои самаранокӣ ва таҳияи қарорҳои идоракуниро дар бар гирад» [21].

Арзёбии вазъи мавҷуда нишон медиҳад, ки аҳамияти инфрасохтори соҳибкорӣ танҳо бо фароҳам овардани шароити фаъолияти субъектҳои хоҷагидор маҳдуд намегардад. Рушди он ба коҳиши хароҷоти истеҳсолӣ ва муомилотӣ, баланд шудани ҳосилнокии меҳнат, беҳтар гардидани муҳити сармоягузорӣ ва тақвияти рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъсири мустақим мерасонад. Аз ин лиҳоз, рушди ҳамоханги инфрасохтори энергетикӣ, нақлиётӣ, молиявӣ ва рақамӣ бояд ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии дастгирии соҳибкорӣ баррасӣ карда шавад (расми 2.1.).

Расми 2.1. - Механизми баҳодиҳии самаранокии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар раванди баҳодиҳӣ на танҳо ҳаҷм ва сатҳи рушди унсурҳои инфрасохторӣ, балки натиҷаи воқеии истифодаи онҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ бояд муайян карда шавад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки таъсири инфрасохтор ба хароҷот, даромаднокӣ, дастрасӣ ба бозор, суръати гардиши сармоя ва устувории субъектҳои соҳибкорӣ арзёбӣ гардад. Дар асоси

натиҷаҳои баҳодихӣ метавон самтҳои нисбатан заифро муайян намуда, барои истифодаи самараноки захираҳо ва такмили сиёсати инфрасохторӣ қарорҳои асоснок пешниҳод кард.

Яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои самаранокӣ шумораи субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Афзоиши шумораи корхонаҳо ва соҳибкорони инфиродӣ нишон медиҳад, ки муҳити инфрасохторӣ барои воридшавии субъектҳои нав ба бозор мусоид мебошад. Вақте ки инфрасохтор рушд меёбад, монеаҳои воридшавӣ ба бозор кам мешаванд ва соҳибкорони нав имконияти бештар барои оғоз намудани фаъолияти иқтисодӣ пайдо мекунанд. Дар натиҷа, рақобат афзоиш ёфта, сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ беҳтар мегардад.

Нишондиҳандаи дигари муҳими самаранокӣ ҳаҷми истеҳсолот ва фурӯш мебошад. Ин нишондиҳандаҳо бевосита сатҳи истифодаи имкониятҳои инфрасохториро инъикос мекунанд. Беҳтар шудани таъминоти энергетикӣ, нақлиётӣ ва рақамӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва васеъшавии бозорҳои фурӯш мусоидат менамояд. Хусусан инфрасохтори нақлиётӣ бо коҳиш додани хароҷоти логистикӣ ва осон намудани дастрасӣ ба бозорҳо ба баланд шудани ҳаҷми фурӯш таъсири мусбат мерасонад. Ҳамин тариқ, афзоиши истеҳсолот ва фурӯш яке аз натиҷаҳои асосии самаранокии инфрасохтор ба шумор меравад.

Дар баробари ин, даромаднокӣ ва ғоидаи корхонаҳо низ ҳамчун нишондиҳандаи муҳими самаранокӣ баррасӣ мешаванд. Вақте ки инфрасохтор рушд мекунад, хароҷоти истеҳсолӣ коҳиш ёфта, самаранокии истифодаи захираҳо баланд мегардад. Ин омилҳо боиси афзоиши ғоидаи соф ва беҳтар шудани нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳо мегарданд. Инчунин, дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ ва қарзӣ ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки фаъолияти худро васеъ намуда, сатҳи даромаднокиро баланд бардоранд.

Афзоиши ҷойҳои корӣ низ яке аз нишондиҳандаҳои муҳими самаранокии инфрасохтор ба ҳисоб меравад. Рушди инфрасохтор ва густариши фаъолияти соҳибкорӣ боиси таъсиси корхонаҳои нав ва тавсеаи корхонаҳои мавҷуда мегардад, ки дар навбати худ ба афзоиши шуғл мусоидат мекунад. Ин раванд на

танҳо вазъи иқтисодии аҳолиро беҳтар менамояд, балки ба устувории иҷтимоӣ низ таъсири мусбат мерасонад.

Нишондиҳандаи дигар ҷалби сармоягузорӣ мебошад, ки сатҳи эътимоди сармоягузoronро ба муҳити иқтисодӣ инъикос мекунад. Инфрасохтори рушдёфта барои сармоягузoron муҳити беҳатар ва самаранок фароҳам оварда, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷиро осон менамояд. Хусусан мавҷудияти инфрасохтори муосири молиявӣ, нақлиётӣ ва рақамӣ дар ҷалби сармоягузориҳо нақши калидӣ мебозад.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки «таҳлили нишондиҳандаҳои самаранокии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи ин нишондиҳандаҳо бо ҳамдигар робитаи зич доранд. Афзоиши шумораи соҳибкорон, ҳаҷми истеҳсолот, даромаднокӣ, шуғл ва сармоягузорӣ натиҷаи мустақими рушди инфрасохтор мебошад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани самаранокии инфрасохтор яке аз омилҳои асосии рушди устувори соҳибкорӣ ва иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад» [6].

Маълумоти таҳлиле, ки дар зербобҳои қаблии диссертатсия анҷом дода шудааст, метавон барои баҳодиҳии самаранокии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон истифода кард.

Ҷадвали 2.17. – Арзёбии тағйирёбии нишондиҳандаҳои инфрасохторӣ (2019-2024)

Нишондиҳанда	Солҳо		Тағйирёбӣ (%)	Баҳодиҳӣ
	2019	2024		
Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ, млрд кВт/соат	20676	22428	108,5	Миёна
Дарозии роҳҳои истифодаи умум, км	90	104,6	116,2	Миёна
Ҳаҷми боркашонӣ (ҳазор тонна)	85394,6	134408,1	157,4	Хеле баланд
Шумораи истифодабарандагони интернет (нафар)	3215207	4702484	146,3	Баланд
Шумораи ташкилотҳои қарзӣ (адад)	123	65	52,8	Паст
Ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон додашуда (млн сомонӣ)	4186,2	15696,8	375,0	Хеле баланд
Шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ (ҳазор амалиёт)	15695	162785	1037,2	Хеле баланд
Сармоягузорӣ	644,5	5126,7	795,5	Хеле баланд

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Натиҷаҳои арзёбии тағйирёбии нишондиҳандаҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2024 нишон медиҳанд, ки дар умум рушди инфрасохтор тамоюли мусбат ва устувор дошта, барои беҳтар гардидани муҳити соҳибкорӣ заминаҳои мусоид фароҳам овардааст. Таҳлил собит менамояд, ки дар давраи мавриди омӯзиш аксари нишондиҳандаҳои калидии инфрасохторӣ афзоиши назаррасро таҷриба намудаанд, ки ин аз фаъолнокии сиёсати давлатӣ дар самти дастгирии соҳибкорӣ ва рушди инфрасохтори иқтисодӣ шаҳодат медиҳад.

Аз ҷумла, ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ 8,5 % ва дарозии роҳҳои истифодаи умум 16,2 % афзоиш ёфта, ба гурӯҳи рушди миёна дохил мешаванд. Ин нишон медиҳад, ки инфрасохтори энергетикӣ ва нақлиётӣ тадриҷан такмил ёфта, имкониятҳои истеҳсоли ва логистикӣ субъектҳои соҳибкоро ба беҳтар намудааст. Ҳаҷми боркашонӣ 57,4 % зиёд гардида, ба сатҳи «хеле баланд» расидааст, ки он аз баланд шудани гардиши молу маҳсулот ва фаъолнокии иқтисодӣ дар кишвар дарак медиҳад.

Дар самти рақамикунонӣ низ пешрафти назаррас ба назар мерасад. Шумораи истифодабарандагони интернет 46,3 % афзоиш ёфта, ба сатҳи «баланд» мувофиқат мекунад. Ҳамзамон, шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ беш аз 10 маротиба зиёд гардидааст, ки ин нишондиҳандаи рушди босуръати хизматрасониҳои рақамӣ, густариши технологияҳои молиявӣ ва афзоиши сатҳи рақамикунонии иқтисодӣ мебошад.

Дар баҳши молиявӣ, ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон пешниҳодшуда 3,75 маротиба афзоиш ёфтааст, ки аз беҳтар гардидани имкониятҳои маблағгузори фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамчунин, ҳаҷми сармоягузорӣ дар иқтисодиёт 7,95 маротиба зиёд гардида, ба гурӯҳи нишондиҳандаҳои дорои рушди хеле баланд дохил мешавад. Ин ҳолат аз беҳтар шудани фазаи сармоягузорӣ ва афзоиши ҷалби сармоя ба иқтисоди миллӣ дарак медиҳад. Бо вучуди ин, коҳиш ёфтани шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 123 то 65 адад, ё 47,2 %, ҳамчун тамоюли манфӣ арзёбӣ мегардад. Гарчанде ки ҳаҷми қарздиҳӣ

афзоиш ёфтааст, кам шудани шумораи институтҳои молиявӣ метавонад сатҳи рақобатро дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ коҳиш дода, дастрасии соҳибкорони хурду миёнаро ба захираҳои молиявӣ маҳдуд намояд.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2019-2024 рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ бештар аз ҳисоби густариши инфрасохтори рақамӣ, молиявӣ ва сармоягузорӣ таъмин гардидааст. Бо вучуди дастовардҳои назаррас, барои баланд бардоштани самаранокии минбаъдаи инфрасохтор зарур аст, ки ба рушди рақобати бозори молиявӣ, тақвияти инфрасохтори энергетикӣ ва такмили шабакаҳои нақлиётӣ диққати бештар дода шавад. Ин тадбирҳо метавонанд ба таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар мусоидат намоянд.

Ҷадвали 2.18. Баҳодиҳии самаранокии инфрасохтор аз рӯи дараҷаи рушд

Нишондиҳанда	Афзоиш (%)	Меъёри баҳодиҳии дараҷаи самаранокӣ
Шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ	1037,2	Хеле баланд
Сармоягузорӣ	795,5	
Ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон додашуда	375,0	
Ҳаҷми боркашонӣ	157,4	
Шумораи истифодабарандагони интернет	146,3	Баланд
Дарозии роҳҳои истифодаи умум	116,2	Миёна
Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ	108,5	
Шумораи ташкилотҳои қарзӣ	52,8	Паст

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Натиҷаҳои баҳодиҳӣ нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2019-2024 самаранокии инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли мусбати рушд доштааст. Сатҳи «хеле баланд» барои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ (1037,2 %), сармоягузорӣ (795,5 %), қарзҳои

ба соҳибкорон додашуда (375,0 %) ва ҳаҷми боркашонӣ (157,4 %) мушоҳида гардида, аз рушди босуръати инфрасохтори молиявӣ, рақамӣ ва нақлиётӣ шаҳодат медиҳад.

Шумораи истифодабарандагони интернет (146,3 %) ба сатҳи «баланд», дарозии роҳҳо (116,2 %) ва истеҳсоли нерӯи барқ (108,5 %) ба сатҳи «миёна» дохил мешаванд. Дар баробари ин, коҳиш ёфтани шумораи ташкилотҳои қарзӣ (52,8 %) ҳамчун нишондиҳандаи «паст» арзёбӣ мегардад.

Қобили қайд аст, ки рушди инфрасохтори соҳибкорӣ бештар аз ҳисоби пешрафти бахшҳои рақамӣ, молиявӣ ва сармоягузорӣ таъмин шуда, барои рушди устувори соҳибкорӣ тақвияти инфрасохтори энергетикӣ ва густариши шабакаи муассисаҳои молиявӣ муҳим арзёбӣ мешавад.

Бо истифода аз усули миёнаи арифметикийи индексҳо ҳисоби индекси интегралӣ самаранокӣ иҷро менамоям.

$$I_{\text{ис}} = \frac{\sum I}{n}$$

$$I_{\text{ис}} = \frac{108.5 + 116.2 + 157.4 + 146.3 + 52.8 + 375.0 + 1037.2 + 795.5}{8}$$

$$I_{\text{ис}} = 348.6$$

Индекси интегралӣ = 348,6, ки ба гурӯҳи «хеле баланд» мансуб мебошад.

Натиҷаҳои баҳодиҳӣ нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2019-2024 инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли устувори рушдро соҳиб гардидааст. Аз ҳама пешрафти назаррас дар самти рақамикунонии иқтисодиёт мушоҳида мешавад, зеро шумораи амалиётҳои ғайринақдӣ зиёда аз 10 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин ҳолат аз густариши хизматрасониҳои бонкӣ, рушди технологияҳои молиявӣ ва баланд шудани сатҳи истифодаи пардохтҳои электронӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон пешниҳодшуда 3,8 маротиба ва сармоягузорӣ қариб 8 маротиба зиёд гардида, барои беҳтар шудани муҳити соҳибкорӣ ва васеъшавии фаъолияти истеҳсолӣ замина фароҳам овардааст.

Ҳамзамон, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва рақамӣ дар афзоиши ҳаҷми боркашонӣ ва истифодаи интернет нақши муҳим бозидааст.

Бо вуҷуди ин, шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давраи таҳлилшаванда 47,2 % коҳиш ёфтааст, ки метавонад ба маҳдудшавии рақобат дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ ва паст шудани дастрасии соҳибкорони хурд ба маблағгузорӣ оварда расонад.

Умуман, индекси интегралӣ самаранокии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ба 348,6 баробар буда, сатҳи «хеле баланд»-и рушди инфрасохториро инъикос менамояд.

Барои боз беҳтар намудани инфрасохтори рушди соҳибкорӣ иҷрои корҳои зерин зарур мебошанд:

- тақвияти инфрасохтори энергетикӣ тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои сарфакоронаи энергетикӣ ва баланд бардоштани иқтидори истеҳсоли нерӯи барқ барои таъмини устувори фаъолияти соҳибкорӣ.
- рушди минбаъдаи инфрасохтори рақамӣ бо васеъ намудани дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат дар минтақаҳои деҳот ва ташкили платформаҳои рақамии хизматрасонӣ барои соҳибкорон.
- баланд бардоштани рақобат дар бозори молиявӣ тавассути дастгирии фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд ва ҷорӣ намудани механизмҳои нави маблағгузории соҳибкорӣ.
- тақвияти низоми маблағгузории соҳибкории истеҳсолӣ бо истифода аз воситаҳои лизинг, қарзҳои имтиёзнок ва фондҳои кафолатӣ.
- интегратсияи инфрасохторҳои нақлиётӣ, молиявӣ ва рақамӣ дар доираи экосистемаи соҳибкорӣ, ки метавонад хароҷоти муомилотиҳо коҳиш дода, рақобатпазирии соҳибкоронро баланд бардорад.
- татбиқи механизми мониторинги интегралӣ дар сатҳи минтақаҳо барои арзёбии мунтазами самаранокии инфрасохтори соҳибкорӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди он.

Ин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон заминаҳои инфрасохтори рушди соҳибкорӣ ба таври назаррас беҳтар гардидаанд, аммо барои таъмини рушди мутавозин тақвияти инфрасохтори молиявӣ ва энергетикӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

Ба андешаи мо, истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ барои арзёбии омилҳои ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсиррасон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Татбиқи ин усулҳо имкон медиҳад, ки хусусият ва дараҷаи таъсири омилҳои алоҳида муайян гардида, робитаҳои сабабию натиҷавӣ аз ҷиҳати миқдорӣ арзёбӣ карда шаванд.

Амсилаи иқтисодӣ-математикӣ ифодаи расмии раванди таҳқиқшаванда буда, тавассути муодилаҳо ва нишондиҳандаҳои миқдорӣ робитаи байни натиҷаи фаъолияти объект ва омилҳои дохилию берунии ба он таъсиррасонро инъикос менамояд. Дар марҳилаи аввали таҳияи амсила мазмуни иқтисодии раванди омӯхташаванда асоснок карда шуда, фарзияи таҳқиқотӣ, нишондиҳандаи натиҷавӣ ва омилҳои тавзеҳдиҳанда интихоб мегарданд. Баъдан, дар асоси маълумоти омӯрӣ шакл ва зичии робитаҳо муайян гардида, эътимоднокии натиҷаҳои бадастомада санҷида мешавад.

Бо ин мақсад дар таҳқиқот усули таҳлили коррелясионӣ-регрессионӣ истифода гардид. Ҳамчун нишондиҳандаи натиҷавӣ шумораи субъектҳои соҳибкории амалкунанда (Y) интихоб карда шуда, вобастагии он аз омилҳои зерин арзёбӣ карда мешавад: ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (X_1), млн сомонӣ; масоҳати заминҳои кишоварзии дар истифодаи соҳибкорон қарордошта (X_2), ҳазор гектар; ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ (X_3), млн сомонӣ; шумораи соҳибкорони инфиродӣ (X_4), нафар; гардиши савдои чакана (X_5) ҳазор сомонӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (X_6), млн сомонӣ. Маълумоти ибтидоии барои таҳияи амсила истифодашуда дар ҷадвали 2.19. пешниҳод гардидааст.

Чадвали 2.19. - Тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои самаранокӣи субъектҳои соҳибкорӣ дар асоси рушди инфрасохтор барои таҳияи амсилаи иқтисодӣ-математикӣ, солҳои 2019-2026

Нишондиҳандаҳо	Шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, ҳазор адад	Ҳаҷми истеҳсолоти соҳибкорӣ, млн. сомонӣ	Ҳаҷми фуруш, млн. сомонӣ	Фоидаи балансии корхонаҳо, ҳазор сомонӣ	Шумораи шугл дар соҳибкорӣ, ҳазор нафар	Ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодиёт, млн. сомонӣ	Ҳаҷми қарзҳои додашуда, млн. сомонӣ	Шумораи ташкилотҳои қарзӣ, адад	Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ, млрд кВт/соат	Дарозии роҳҳои истифодаи умумӣ, км	Ҳаҷми боркашонӣ, ҳазор тонна	Шумораи истифодабарандагони интернет, млн. нафар	Шумораи ҳисоббарбаркуниҳои ғайринақдӣ, ҳазор амалиёт
Солҳо	Y _i	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂
2019	324562	42663,3	24948,2	2896102,3	1752,4	644,5	4186,2	123	20676	90	85394,6	3215207	15695
2020	335306	47425,5	27024,8	-3326087,9	1762,4	607,1	6370,5	69	19771	91	85381,9	3345115	48864
2021	338814	58247,0	33259,5	7192147,4	1775,5	718,3	8089,5	62	20624	91	94611,8	3409949	59372
2022	340115	68116,9	39498,4	10947618,6	1784,9	2576,8	9795,7	64	21400	94	113941,4	3726764	76396
2023	350253	75018,8	48518,5	3893372,5	1857,7	2840,2	12084,0	64	21861	100	120576,1	4072171	127640
2024	358608	60875,8	55066,5	10403247,5	1944,4	51526,7	15696,8	65	22428	104,6	134408,1	4702484	162785
2025	359672	72658,2	62366,5	10685124,1	2086,7	52625,6	17145,6	65	23568	104,6	136589,2	4923563	185965
2026 нақша	361201	75589,2	65698,2	11121360,4	2112,2	52813,8	19365,2	67	24156	106,2	139254,1	5125632	192365

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Таҳлили нишондиҳандаҳои солҳои 2019 ва нақшаи соли 2026 нишон медиҳад, ки иқтисодиёт ва бахши соҳибкорӣ тамоюли устувори рушд доранд. Шумораи субъектҳои соҳибкорӣ аз 324,6 ҳазор адад дар соли 2019 то 359,7 ҳазор адад дар соли 2025 афзоиш ёфта, тибқи нақша дар соли 2026 ба 361,2 ҳазор адад мерасад. Ин аз бехтар шудани муҳити соҳибкорӣ ва зиёд гардидани ғаълонокии иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Ҳаҷми истеҳсолоти соҳибкорӣ дар давраи таҳлилшаванда қариб 1,8 баробар афзоиш ёфта, аз 42,7 млрд сомонӣ дар соли 2019 ба 75,6 млрд сомонӣ дар соли 2026 мерасад. Ҳаҷми фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳо низ тамоюли мусбат дошта, тибқи дурнамо дар соли 2026 ба 65,7 млрд сомонӣ хоҳад расид. Фоидаи балансии корхонаҳо баъд аз коҳиш дар соли 2020 ба сабаби таъсири омилҳои беруна, аз ҷумла пандемия, барқарор гардида, дар соли 2026 ба зиёда аз 11,1 млрд сомонӣ мерасад. Ин нишон медиҳад, ки самаранокии ғаълоияти корхонаҳо тадриҷан бехтар мешавад.

Шумораи шугъл дар соҳибкорӣ аз 1752,4 ҳазор нафар дар соли 2019 то 2112,2 ҳазор нафар дар соли 2026 зиёд гардида, саҳми соҳибкориро дар таъмини аҳоли бо ҷойи кор тақвият медиҳад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳим сармоягузорӣ ба иқтисодиёт мебошад. Ҳаҷми сармоягузорӣ аз 644,5 млн сомонӣ дар соли 2019 то 52,8 млрд сомонӣ дар соли 2026 афзоиш меёбад. Ин ба густариши иқтидорҳои истеҳсолӣ ва татбиқи лоиҳаҳои нави иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард. Ҳаҷми қарзҳои додашуда низ мунтазам зиёд шуда, аз 4,2 млрд сомонӣ дар соли 2019 ба 19,4 млрд сомонӣ дар соли 2026 мерасад. Ин нишон медиҳад, ки дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба маблағгузориҳои бонкӣ бехтар мегардад. Ҳамзамон, шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи нисбатан устувор нигоҳ дошта мешавад.

Дар умум, рушди соҳибкорӣ, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсолот ва фурӯш, бехтар гардидани вазъи молиявии корхонаҳо, афзоиши шугъл, тавсеаи сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ, инчунин рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва рақамӣ шаҳодат медиҳад. Ин омилҳо барои таъмин намудани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Ҷадвали 2.20. – Таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019- 2026

	Y_i	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}
Y_i	1												
X_1	0,810797	1											
X_2	0,970951	0,840197	1										
X_3	0,647934	0,666569	0,723167	1									
X_4	0,89821	0,693964	0,950996	0,626321	1								
X_5	0,863994	0,498932	0,883381	0,649797	0,929482	1							
X_6	0,979985	0,813768	0,993149	0,714693	0,950132	0,90085	1						
X_7	-0,6415	-0,66068	-0,49842	-0,34161	-0,34237	-0,28343	-0,54182	1					
X_8	0,880405	0,783809	0,96666	0,760428	0,960748	0,877297	0,949414	-0,30032	1				
X_9	0,966129	0,756414	0,979064	0,639681	0,928945	0,904994	0,973729	-0,43493	0,932403	1			
X_{10}	0,955564	0,845386	0,980899	0,776831	0,887139	0,854222	0,970493	-0,50643	0,937901	0,969504	1		
X_{11}	0,961048	0,751256	0,987815	0,689343	0,968808	0,939254	0,989514	-0,43605	0,961193	0,986123	0,964832	1	
X_{12}	0,98975	0,808759	0,991182	0,655754	0,943557	0,892941	0,99108	-0,54503	0,931035	0,98578	0,968439	0,986532	1

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки байни шумораи субъектҳои соҳибкорӣ (Y_i) ва аксари омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ робитаи мусбати хеле қавӣ мавҷуд аст. Ин натиҷаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо густариши сармоягузорӣ, рушди бозор, инфрасохтор ва рақамикунонии иқтисодиёт зич алоқаманд мебошад.

Аз рӯйи натиҷаҳои ҷадвал, баландтарин дараҷаи робита байни нишондиҳандаи натиҷавӣ (Y_i) ва шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ (X_{12}) мушоҳида мегардад ($R=0,9898$). Ин нишон медиҳад, ки рушди хизматрасониҳои рақамии молиявӣ ва васеъ гардидани истифодаи пардохтҳои электронӣ ба афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ таъсири назаррас мерасонанд. Дар дурнамо, густариши иқтисоди рақамӣ метавонад яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ гардад.

Инчунин, байни Y_i ва ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодиёт (X_6) робитаи хеле қавӣ вучуд дорад ($R=0,9800$). Ин далолат мекунад, ки ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ барои таъсис ва рушди субъектҳои нави соҳибкорӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Бинобар ин, нигоҳ доштани сатҳи баланди сармоягузорӣ метавонад рушди устувори соҳибкорию дар солҳои оянда таъмин намояд. Робитаи қавӣ байни Y_i ва ҳаҷми фурӯш (X_2) ($R = 0,9710$), ҳаҷми боркашонӣ (X_9) ($R = 0,9661$), шумораи истифодабарандагони интернет (X_{11}) ($R = 0,9610$) ва дарозии роҳҳои истифодаи умум (X_{10}) ($r = 0,9556$) нишон медиҳад, ки васеъшавии бозорҳои истеъмоли, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва рақамикунонӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Ҳамзамон, байни Y_i ва ғойдаи балансии корхонаҳо (X_4) робитаи мусбати қавӣ ($R = 0,8982$), шумораи шуғл дар соҳибкорӣ (X_5) ($R = 0,8640$), ҳаҷми истеҳсолоти соҳибкорӣ (X_1) ($R = 0,8108$) ва истеҳсоли нерӯи барқ (X_8) ($R = 0,8804$) мушоҳида мешавад. Ин нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ ба афзоиши истеҳсолот, баланд шудани даромаднокии корхонаҳо, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар гардидани таъминоти энергетикӣ мусоидат мекунад.

Ягона нишондиҳандае, ки бо Y_i робитаи манфӣ дорад, шумораи ташкилотҳои қарзӣ (X_7) мебошад ($R = -0,6415$). Ин ҳолат метавонад ба равандҳои мутамарказшавии низоми молиявӣ ва баланд шудани самаранокии фаъолияти ташкилотҳои амалкунанда вобаста бошад. Яъне, рушди соҳибкорӣ бештар аз ҳаҷми маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ вобаста аст, на аз шумораи ташкилотҳои қарзӣ.

Натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ нишон медиҳанд, ки дар солҳои оянда рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз омилҳои зерин вобаста хоҳад буд: афзоиши сармоягузорӣ ба иқтисодиёт; рушди хизматрасониҳои рақамӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринакдӣ; васеъ гардидани ҳаҷми фурӯш ва бозорҳои истеъмоли; рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ; зиёд шудани истифодабарандагони интернет; беҳтар гардидани дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ ва қарзӣ ва афзоиши истеҳсолот ва сатҳи даромаднокии корхонаҳо.

Бо назардошти он ки аксари коэффитсиентҳои коррелятсионӣ аз 0,8 баланд мебошанд, метавон хулоса кард, ки дурнамои рушди соҳибкорӣ дар кишвар мусбат буда, дар сурати нигоҳ доштани тамоюлҳои ҷорӣ шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ва саҳми онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ минбаъд низ афзоиш хоҳад ёфт. Ин раванд барои баланд бардоштани шуғли аҳоли, рақобатпазирии иқтисодиёт ва таъмини рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меорад.

Дар асоси амсилаи иқтисодӣ-риёзии таҳияшуда дурнамои тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии таъминоти инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ барои давраи то соли 2035 ҳисоб карда шуд. Натиҷаҳои баҳодихӣ нишон медиҳанд, ки коэффитсиенти детерминатсияи амсила 90,2 фоизро ташкил дода, қобилияти баланди онро дар шарҳи тағйирёбии нишондиҳандаҳои таҳқиқшаванда тасдиқ менамояд. Натиҷаҳои дурнамо дар ҷадвали 2.21. пешниҳод шудаанд.

Чадвали 2.21. – Ояндабинии нишондиҳандаҳои инфрасохторӣ ва вобастагии омилҳои ба фаъолияти соҳибқори таъсиррасон тибқи истифодаи муодилаи $y = ax + b$

Рақами катор	Солҳои дурнамо	Нишондиҳандаҳо												
		Yi	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂
	2019	324562	42663,3	24948,2	2896102,3	1752,4	644,5	4186,2	123	20676	90	85394,6	3215207	15695
	2024	335306	47425,5	27024,8	- 3326087,9	1762,4	607,1	6370,5	69	19771	91	85381,9	3345115	48864
9	2027	370056,8	82472,2	73283,3	12233496	2137,4	62220,5	21515,3	68	24447,4	109,9	154434,4	5330657	258388
10	2028	375388,1	86894,3	79669,3	13456846	2193,6	71482,2	23720,2	70	25033,3	112,6	163471,2	5543884	285575
11	2029	380719,2	91315,8	86054,7	14802531	2249,7	80743,5	25925,4	71	25619,2	115,3	172507,6	5765639	312762
12	2030	386050,4	95737,6	92440,4	13322278	2305,9	90005,1	28130,6	73	26205,2	118,1	181544,2	5996264	339949
13	2031	391381,6	100159,4	98826,1	14654505	2362,2	99266,5	30335,8	74	26791,1	120,7	190580,8	6236115	367136
14	2032	396712,8	104581,2	105211,8	16119956	2418,3	108528,4	32541,6	75	27377,1	123,5	199617,4	6485560	394323
15	2033	402044,2	109003,9	111597,5	17731952	2474,5	117789,5	34746,2	77	27962,9	126,2	208654,3	6744982	421510
16	2034	407375,2	113424,8	117983,2	19505147	2530,7	127051,6	36951,4	79	28548,8	128,9	217690,6	7014781	448697
17	2035	412706,4	117846,6	124368,9	21455661	2586,8	136312,5	39156,6	80	29134,8	131,6	226727,2	7295373	475884
Суръати рушд соли 2035 нисбат ба: маротиба	2019	1,3	2,8	4,9	7,4	1,5	211,5	9,3	0,6	1,4	1,5	2,6	2,3	30,3
	2024	1,2	2,5	4,6	6,4	1,5	224,5	6,1	1,2	1,5	1,4	2,6	2,2	9,7
Муодила		$y = 5331,2x + 322076$	$y = 4421,8x + 42676$	$y = 6385,7x + 15812$	$y = 2E+06x - 249028$	$y = 56,186x + 1631,7$	$y = 9261,5x - 21133$	$y = 2205,2x + 1668,2$	$y = -4,7976x + 93,964$	$y = 585,93x + 19174$	$y = 2,7167x + 85,45$	$y = 9036,6x + 73105$	$y = 303431x + 3E+06$	$y = 27187x - 13705$
Эътимоднокии натиҷаҳои ҳосилшуда мувофиқи коэфф. дитерминтасия		R ² = 0,95	R ² = 0,74	R ² = 0,98	R ² = 0,53	R ² = 0,87	R ² = 0,74	R ² = 0,99	R ² = 0,32	R ² = 0,90	R ² = 0,92	R ² = 0,94	R ² = 0,95	R ² = 0,97

Сарчашма: таҳия ва ҳисобҳои муаллиф дар асоси сарчашмаи [58]

Натиҷаҳои ояндабинии нишондиҳандаҳои инфрасохторӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ барои солҳои 2027-2035 нишон медиҳанд, ки дар ҷумхурии тамоюли устувори рушди соҳибкорӣ нигоҳ дошта мешавад. Мувофиқи натиҷаҳои ҳисоббарорӣ, нишондиҳандаи натиҷавии фаъолияти соҳибкорӣ (Y_i) аз 324562 адад дар соли 2019, 335306 адад дар соли 2024 то ба 412706,4 адад дар соли 2035 расида, мутаносибан 1,3 ва 1,2 маротиба зиёд мегардад. Қимати баланди коэффисиенти детерминатсия ($R^2=0,95$) аз эътимоднокии баланди модели пешгӯишаванда шаҳодат медиҳад.

Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои инфрасохторӣ нишон медиҳад, ки бештари омилҳои таҳқиқшуда дар давраи дурнамо суръати баланди афзоишро соҳиб мебошанд. Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои X_5 , X_3 ва X_{12} бо суръати мутаносибан 211,5; 7,4 ва 30,3 маротиба нисбат ба соли 2019 афзоиш ёфта, аз густариши назарраси имкониятҳои иқтисодӣ ва инфрасохтори кишвар шаҳодат медиҳанд. Ҳамзамон, нишондиҳандаҳои X_1 , X_2 , X_4 , X_6 , X_9 , X_{10} ва X_{11} низ тамоюли мусбати рушд дошта, заминаи мусоидро барои фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам месозанд.

Аз нуқтаи назари илмӣ, байни рушди соҳибкорӣ ва инфрасохторҳои таҳлилшуда вобастагии мустақим ва мусбат мавҷуд аст. Пеш аз ҳама, рушди инфрасохтори молиявӣ (X_1 , X_2 , X_{10} ва X_{11}), ки сармоягузорӣ, қарздиҳӣ, хизматрасониҳои молиявӣ ва гардиши маблағҳо дар бар мегирад, дастрасии соҳибкоронро ба захираҳои молиявӣ беҳтар намуда, имконияти таъсис ва густариши фаъолияти соҳибкориро афзоиш медиҳад. Ин ҳолат дар назарияи рушди соҳибкорӣ ҳамчун таъсири сармояи молиявӣ ба рушди фаъолияти иқтисодӣ эътироф шудааст.

Инфрасохтори истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ (X_3 , X_5 , X_6 ва X_{12}) низ ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири назаррас мерасонад. Афзоиши ин нишондиҳандаҳо ба беҳтар гардидани шароити истеҳсолот, рушди бозори хизматрасонӣ, камшавии хароҷоти муомилот ва баланд гардидани самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат менамояд. Коэффисиентҳои

баланди детерминатсия барои X_3 ($R^2=0,98$), X_7 ($R^2=0,99$), X_{11} ($R^2=0,95$) ва X_{12} ($R^2=0,97$) нишон медиҳад, ки ин омилҳо бо фаъолияти соҳибкорӣ алоқамандии зич доранд ва тағйирёбии онҳо қисми зиёди тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷавиро шарҳ медиҳад.

Дар баробари ин, нишондиҳандаи X_8 дорои тамоюли коҳишёрӣ буда, аз 123 воҳид дар соли 2019 то ба 80 воҳид дар соли 2035 мерасад. Коэффисиенти пасти детерминатсияи он ($R^2=0,32$) нишон медиҳад, ки таъсири ин омил ба рушди соҳибкорӣ нисбатан маҳдуд мебошад ва дар муқоиса бо дигар унсурҳои инфрасохтор нақши ҳалкунанда надорад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳлил ва ояндабинӣ собит менамоянд, ки рушди инфрасохтори молиявӣ, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва бозорӣ ҳамчун омили калидии рушди соҳибкорӣ баромад намуда, беҳтар гардидани дастрасӣ ба сармоя, хизматрасониҳо, бозорҳо ва захираҳои иқтисодиро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, барои суръат бахшидан ба рушди соҳибкорӣ тақвияти инфрасохтори иқтисодӣ, махсусан низоми молиявӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, шабакаҳои истеҳсолӣ ва механизмҳои дастгирии соҳибкории хурду миёна аҳамияти стратегӣ дорад.

Вале, сарфи назар аз дурнамои мусбати рушди соҳибкорӣ то соли 2035, як қатор монеаҳо ва хавфҳо метавонанд ба суръати рушди ин соҳа таъсир расонанд.

- маҳдудияти дастрасӣ ба маблағгузорӣ, гарчанде ҳаҷми қарзҳо ва сармоягузорӣ тамоюли афзоиш дорад, барои бисёр соҳибкорони хурду миёна дастрасӣ ба қарзҳои дарозмуддат ва ғоизии паст ҳанӯз маҳдуд боқӣ мемонад. Баланд будани арзиши қарз метавонад имконияти рушди фаъолияти соҳибкориро коҳиш диҳад.
- вобастагӣ аз омилҳои беруна, яъне иқтисодиёти Тоҷикистон ба вазъи иқтисодии шарикони асосии тиҷоратӣ, интиқоли маблағҳои муҳоҷирон ва тағйирёбии бозорҳои ҷаҳонӣ вобастагӣ дорад. Бӯҳронҳои иқтисодӣ ё геополитикӣ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири манфӣ

- камбуди кадрҳои соҳибхтисос, яъне рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои нав талаботи бозори меҳнатро тағйир медиҳад. Норасоии мутахассисони соҳибкасб дар соҳаҳои технологияҳои иттилоотӣ, муҳандисӣ, идоракунии ва молия метавонад рушди соҳибкорию маҳдуд созад.
- сатҳи пасти навоарӣ ва рақамикунонӣ дар қисми соҳибкорон, ин дар он асос гуфта мешавад, ки гарчанде нишондиҳандаҳои интернет ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ босуръат афзоиш меёбанд, қисми муайяни соҳибкорон ҳанӯз аз технологияҳои рақамӣ, тижорати электронӣ ва системаҳои идоракунии муосир васеъ истифода намебаранд.
- ҳавфҳои энергетикӣ ва иқлимӣ, гарчанде истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ бо суръати баланд афзоиш меёбад, аммо дар баъзе мавридҳо тағйирёбии иқлим, хушксолӣ ва коҳиши захираҳои обӣ метавонанд ба истеҳсоли нерӯи барқи обӣ ва фаъолияти баъзе бахшҳои иқтисодӣ таъсир расонанд.

Таҳлили нишондиҳандаҳо ва робитаҳои коррелятсионӣ нишон медиҳад, ки дурнамои рушди соҳибкорӣ то соли 2035 мусбат аст. Аммо барои нигоҳ доштани суръати рушди пешбинишуда зарур аст:

- ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ афзоиш дода шавад;
- дастрасии соҳибкорон ба қарзҳои имтиёзнок беҳтар гардад;
- рақамикунонӣ ва тижорати электронӣ густариш ёбанд;
- сифати сармояи инсонӣ ва омодаасозии кадрҳо баланд бардошта шавад;
- инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва логистикӣ такмил дода шавад;

Дар сурати идомаи ислоҳот ва ҳалли ин мушкилот, эҳтимол меравад, ки то соли 2035 соҳибкорӣ ба яке аз муҳарриқҳои асосии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ ИНФРАСОХТОРИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Такмили механизми институтсионалию ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Дар шароити гузариши иқтисоди миллӣ ба марҳилаи саноатикунони босуръат, рушди хизматрасониҳои рақамӣ ва афзоиши нақши бахши хусусӣ масъалаи такмили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ бо бунёди объектҳои нав ва пеш аз ҳама бо сифати идоракунии онҳо алоқаманд мегардад. Ҳатто мавҷуд будани бонкҳо, роҳҳо, шабакаҳои алоқа, марказҳои хизматрасонӣ, паркҳои саноатӣ, муассисаҳои таълимӣ ва сохторҳои машваратӣ худ аз худ дастрасии соҳибкорро ба захираҳои зарурӣ таъмин намекунад. Барои ба натиҷаи баланди иқтисодӣ табдил ёфтани иқтидори ин унсурҳо зарур аст, ки фаъолияти онҳо дар доираи мақсадҳои ягона, ваколатҳои дақиқ, стандартҳои хизматрасонӣ, табодули мунтазами маълумот ва масъулияти ба натиҷа нигаронидашуда ҳамоҳанг карда шавад.

Натиҷаҳои боби дуҷуми таҳқиқоти мо нишон доданд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои охир аксари нишондиҳандаҳои миқдории инфрасохторӣ тамоюли мусбат доранд: ҳаҷми сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ, гардиши савдо, истифодаи интернет ва пардохтҳои ғайринақдӣ, боркашонӣ ва дарозии роҳҳои истифодаи умум афзоиш ёфтаанд. Ҳамзамон, афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкорӣ бо барҳамхӯрии қисми назарраси соҳибкорони инфиродӣ, маҳдуд будани қарзҳои дарозмуддат, нобаробарии минтақавии хизматрасонӣ, мушкилоти энергетикӣю логистикӣ ҳамчун масъалаҳои ҳалталаю ҷой доранд. Аз ин рӯ, масъала аз зиёд кардани шумораи объектҳо ба баланд бардоштани қобилияти идоракунӣ барои пайваст намудани объектҳо ва хизматрасониҳо ба эҳтиёҷоти воқеии соҳибкор меистад.

Дар зерфасли мазкур мафхуми «механизми институтсионалию ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ» ҳамчун маҷмуи қоидаҳо, субъектҳо, ваколатҳо, робитаҳо, усулҳо ва воситаҳои идоракунӣ истифода мешавад, ки тавассути онҳо давлат, бахши хусусӣ, муассисаҳои молиявӣ, ташкилотҳои касбӣ, илм ва маориф мақсадҳои рушди инфрасохторро муайян намуда, захираҳоро сафарбар мекунанд, хизматрасониҳоро мерасонанд ва натиҷаҳоро арзёбӣ менамоянд. Чунин тафсир инфрасохторро ба низоми идорашавандаи таъмини фаъолияти соҳибкорӣ табдил медиҳад.

Асоси методологии таҳқиқи механизми мазкурро равиши институтсионалӣ, системавӣ, функционалӣ ва барномавию мақсаднок ташкил медиҳад. Равиши институтсионалӣ «қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, кафолати ҳуқуқи моликият, иҷрои шартномаҳо ва сатҳи эътимодро дар марказ мегузорад; равиши системавӣ робитаи мутақобилаи зернизомҳои молиявӣ, истеҳсолию логистикӣ, бозорӣ, иттилоотӣ, инноватсионӣ ва кадриро муайян мекунанд; равиши функционалӣ ба он ҷавоб медиҳад, ки ҳар як ниҳод барои соҳибкор кадом арзиш ва хизматро бояд пешниҳод намояд; равиши барномавию мақсаднок бошад, мақсад, захира, иҷрокунанда, муҳлат ва нишондиҳандаи натиҷаро ба ҳам мепайвандад» [103].

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар таҳқиқоти мавҷуда се мавқеъ бештар паҳн гардидааст. Мавқеи аввал сифати муҳити институтсионалиро бо устувории қоидаҳо, ҳимояи ҳуқуқи моликият, иҷрои шартномаҳо ва кам будани монеаҳои маъмурӣ мепайвандад. Мавқеи дуюм инфрасохтори соҳибкориро ҳамчун низоми ташкилотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки хизматрасониҳои молиявӣ, иттилоотӣ, истеҳсолӣ, маркетингӣ, ҳуқуқӣ ва таълимӣ мерасонанд, шарҳ медиҳад. Мавқеи сеюм ба ҳамоҳангсозӣ, мониторинг ва мутабиқшавии унсурҳо дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ аҳаммият медиҳад. Барои таҳқиқоти мо омезиши ҳар се мавқеъ муҳим аст, зеро танҳо қоидаҳои хуб бе ташкилоти қобили амал ва танҳо ташкилотҳои зиёд бе ҳамоҳангсозӣ натиҷаи устувор намедиҳанд.

Аз нуқтаи назари мо, объекти идоракуни на як муассиса ё барномаи алоҳида, балки дастрасии соҳибкор ба маҷмуи хизматрасониҳои инфрасохторӣ дар тамоми давраи фаъолияти ӯ мебошад: аз тавлиди ғоя ва бақайдгирӣ то маблағгузорӣ, гирифтани қитъа ё бино, пайваستшавӣ ба шабакаҳо, истеҳсол, фурӯш, содирот, навоварӣ ва рушди корхона. Агар дар яке аз ин марҳилаҳо робитаи байни ниҳодҳо канда шавад, хароҷоти муомилот зиёд гардида, иқтисодори дигар унсурҳо низ пурра истифода намешавад. Бинобар ин, ченаки асосии арзёбӣ бояд ҳалли мушкили соҳибкор бо иштироки инфрасохтор бошад.

Дар асоси равишҳои омӯхташуда механизми институтсионалиро ташкили идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ чунин таъриф карда мешавад: ин низоми мақсадноки қоидаҳо, субъектҳо, ваколатҳо, робитаҳои амудию уфуқӣ, стандартҳои хизматрасонӣ, воситаҳои ҳавасмандгардонӣ ва назорат мебошад, ки мутобикати пешниҳоди хизматрасониҳои инфрасохториро ба талаботи соҳибкорон дар сатҳҳои макро, мезо ва микро таъмин намуда, хароҷот, хавф ва вақти анҷом додани муомилоти соҳибкориро коҳиш медиҳад. Навгони ин таъриф дар он аст, ки ҳам сохтори институтсионалӣ ва ҳам натиҷаи иқтисодии он, яъне дастрасӣ ва камшавии хароҷоти муомилот дар як низом муттаҳид карда мешаванд (расми 3.1.).

Бояд тазаккур дод, ки заминаи ҳуқуқии идоракунии инфрасохтори соҳибкорӣ дар кишвар ташаккул ёфтааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» «дастгириро дар шаклҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молумулкӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ пешбинӣ намуда, ба мақоми ваколатдори давлатӣ вазифаи мусоидат ба таъсис ва рушди инфрасохтори соҳибкорӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти марказию маҳаллӣ ва мониторинги муҳити соҳибкориро воғузор мекунад. Қонун ҳамчунин ба мақомоти иҷроияи маҳаллӣ таҳияи барномаҳои ҳудудӣ, ташкили шуроҳои машваратӣ ва таъмини рушди инфрасохтори дастгириро муқаррар менамояд» [30].

**Расми 3.1. – Механизми институтсионалию ташкилии идоракунӣ рушди
инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ (таҳияи муаллиф)**

Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, №50 тасдиқ гардидааст [8], Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатиро мақоми ҷамоҳангсоз

муайян мекунад. Вазорату идораҳо ва мақомоти маҳаллӣ бояд чораҳоро маблағгузорӣ намуда, ҳисоботи нимсола пешниҳод намоянд ва мақоми ҳамоҳангсоз бошад, ҳар сол ба Ҳукумат маълумот манзур мекунад. Ин сохтор барои идоракунии барномавӣ заминаи зарурӣ медиҳад, вале барои идоракунии инфрасохтор бояд ҳисобот аз рӯйхати корҳои иҷрошуда ба арзёбии дастрасӣ, сифати хизмат, коҳиши вақт ва таъсир ба фаъолияти корхонаҳо гузарад.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 «ба институтҳои ҳамоҳангсозӣ ва масъулияти мақомоти давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аҳаммияти махсус дода, шаффофият, назорати самараноки идоракунию молиявӣ, коҳиши фишори маъмурӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотиро самтҳои асосӣ мешуморад» [81]. Аз ин лиҳоз, тақмили механизми инфрасохторӣ ба ҳадафҳои умумимиллии идоракунии самаранок мутобик аст. Вале инфрасохтори соҳибкорӣ дар амал байни мақомоти танзимкунанда, муассисаҳои молиявӣ, марказҳои хизматрасонӣ, мақомоти маҳаллӣ ва ташкилотҳои касбӣ тақсим шудааст. Соҳибкор бошад, маҷбур мешавад масъалаи ягонаи худро дар чанд сохтори дорои қоида ва қадвали гуногун ҳал намояд.

Пурсиши корхонаҳои Бонки ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон, ки аз апрел то октябри соли 2024 дар байни 364 корхона гузаронида шудааст, чунин номувофиқатиро аз диди худ намояндагони бахши хусусӣ нишон медиҳад. Дар байни «монеаҳои асосӣ 37 %-и корхонаҳо меъёрҳои андоз, 19 % дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва 14 % неруи барқро дар ҷойҳои аввал гузоштаанд. Барои гирифтани иҷозати сохтмон ба ҳисоби миёна 45,3 рӯз, иҷозатномаи воридот 36,9 рӯз ва иҷозатномаи фаъолият 13,9 рӯз сарф шудааст; 88,4 %-и корхонаҳо бо нозир ё намояндаи мақомоти андоз вохӯрӣ доштаанд» [130]. Ин рақамҳо далолат мекунанд, ки масъалаи инфрасохтор ҳам моддӣ ва ҳам институтсионалӣ буда, идоракунии он бояд танзим, хизматрасонӣ ва таъминоти захиравиро дар як занҷир бинад.

Натиҷаҳои боби дуҷуми таҳқиқоти мо низ ҳамин хулосаро таъкият медиҳанд. Робитаи мусбати хеле қавии шумораи субъектҳои соҳибкорӣ бо пардохтҳои ғайринақдӣ, сармоягузорӣ, фурӯш, боркашонӣ, истифодаи интернет ва дарозии роҳҳо нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ аз маҷмуи омилҳо вобаста аст. Аммо ин коэффитсиентҳо робитаи оморино инъикос мекунанд ва худ аз худ сабабиятро исбот намекунанд. Барои ба таъсири устувор табдил додани робитаҳои зикршуда механизме лозим аст, ки афзалиятҳоро дуруст интихоб кунад, масъулияти ниҳодҳоро ҷудо намояд ва бо истифода аз маълумоти воқеӣ чораҳоро ислоҳ кунад.

Барои бартараф намудани камбудии ошкоршуда пешниҳод мегардад, ки механизми амалкунанда дар асоси модели «идоракунии ҳамгирои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ» такмил дода шавад (расми 3.2.).

САТҲИ СТРАТЕГӢ		
Ҳукумат • Шуро оид ба рушди соҳибкорӣ • Ҳадафҳо ва афзалиятҳои миллӣ		
↓ супориш, стандарт, захира		↑ ҳисобот
Мақомоти соҳавӣ Андоз, иҷозатдиҳӣ, энергетика, нақлиёт	Мақоми ҳамоҳангсоз Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ	Ниҳодҳои шарик БМТ, ПСС, фондҳо, ассотсиатсияҳо, донишгоҳҳо
МАРКАЗИ ҲАМОҲАНГСОЗӢ		
Котиботи таҳлилии методӣ • Харитаи инфрасохтор • Стандартҳои хизмат • Портфели лоиҳаҳо • Мониторинг		
↓ шартномаи натиҷавӣ ва роҳнамоӣ		↑ маълумоти иҷро ва мушкилоти такрорӣ
САТҲИ ХУДУДӢ		
Мақомоти иҷроияи маҳаллӣ • Шуроҳои минтақавӣ • Шиносномаи инфрасохтор • Марказҳои ҳамгирои хизмат		
Операторони давлатӣ ва коммуналӣ	Операторони молиявӣ ва касбӣ	Марказҳои дониш, технология ва бозор
↓ Хизматрасонии ҳамгиро, дастрас ва стандартӣ		
СОҲИБКОР ВА КОРХОНАҲО		
Камшавии вақт ва хароҷот • Дастрасӣ ба захира • Устувории фаъолият • Сармоягузорӣ ва ҷойи кор		

Расми 3.2. – Модели идоракунии ҳамгирои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Модел таъсиси сохтори навро пешбинӣ намекунад. Баръакс, он ваколатҳои мавҷударо ба натиҷаи ягона мепайвандад: Шуро оид ба рушди соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ вазифаи муколама ва муайян кардани масъалаҳои стратегиро нигоҳ медорад. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ ҳамчун мақоми ҳамоҳангсоз фаъолият мекунад. Дар сохтори он котиботи доимии таҳлилию методӣ ё воҳиди ҳамоҳангсозӣ масъули харитасозӣ, стандартҳо, мониторинг ва омода намудани қарорҳо мегардад.

Дар модели пешниҳодшуда сатҳи стратегӣ самт ва афзалиятҳоро муайян мекунад; сатҳи функционалӣ сиёсати соҳавӣ ва захираҳоро ҳамоҳанг месозад; сатҳи ҳудудӣ талаботи воқеии минтақа ва пешниҳоди хизматро ба ҳам мепайвандад; сатҳи операторӣ бошад, хизматро бевосита ба соҳибкор мерасонад. Байни сатҳҳо ду навъи робита амал мекунад: робитаи амудӣ – аз стратегия ва стандарт то иҷро ва ҳисобот; робитаи уфуқӣ – байни вазорату идораҳо, ташкилотҳои молиявӣ, Палатаи савдо ва саноат, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ, донишгоҳҳо ва ширкатҳои хизматрасон. Нуктаи марказии модел «платформаи институтсионалии ҳамоҳангсозӣ» мебошад. Дар ин ҷо мафҳуми платформа на танҳо сомонии рақамӣ, балки маҷмуи қоидаҳои ҳамкорӣ, протоколҳои мубодилаи маълумот, ҷаласаҳои қарорсоз, феҳристи хизматҳо, шиносномаҳои ҳудудӣ ва низоми нишондиҳандаҳоро ифода мекунад. Ҷузъи рақамии он дар зерфасли 3.3 муфасссал баррасӣ хоҳад шуд. Дар ин зербоб бошад, танҳо сохтори ташкилӣ ва тақсимои масъулият асоснок карда мешавад.

Принсипҳои асосии модели пешниҳодшуда чунинанд:

- ягонагии мақсад, яъне амаи ниҳодҳо нишондиҳандаҳои худро ба натиҷаи умумӣ – дастрасӣ ва рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ мепайванданд;
- субсидиарӣ: қарор дар сатҳи наздиктарин ба соҳибкор қабул мешавад, аммо стандарт ва маълумот дар сатҳи миллӣ ягона мемонад;

- фарогирӣ: механизм на танҳо соҳибкории хурду миёна, балки корхонаҳои калон, соҳибкории инфиродӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои нав ва амалкунандаро аз рӯйи эҳтиёҷи онҳо фаро мегирад;

- хизматрасонӣ аз рӯйи давраи ҳаёт: сохтори дастгирӣ на аз рӯйи номи идора, балки аз рӯйи масъалаҳои таъсис, фаъолият, рушд, навоарӣ ва содирот тарҳрезӣ мешавад;

- шаффофият ва пешгӯишавандагӣ: талабот, муҳлат, арзиш, масъул ва тартиби шикоят барои ҳар хизмат пешакӣ дастрас аст;

- масъулияти натиҷавӣ: маблағгузорӣ ва баҳодиҳии операторон ба нишондиҳандаҳои сифат ва таъсир пайваست мешавад;

- «ҳамкории давлат, бахши хусусӣ ва илм: соҳибкорон ва донишгоҳҳо танҳо машваратдиҳанда не, балки иштирокчии ташхис, тарҳрезӣ ва арзёбӣ мебошанд;

- мутобиқшавӣ: меъёр ва барнома дар асоси додаҳо, бозхурд ва тағйироти технологияю бозор мунтазам ислоҳ мегардад» [54].

Механизми пешниҳодшуда бояд ҳамчун давраи такроршавандаи идоракунӣ фаъолият намояд. Қадами аввал ташхиси талабот ва харитасозии норасоиҳо мебошад. Қадами дуюм интиҳоби афзалиятҳо бо дарназардошти таъсир ба харочот, ҷойи кор, сармоягузорӣ ва фарогирии ҳудудӣ аст. Қадами сеюм тақсимои масъулият, захира ва стандарти хизмат мебошад. Қадами чорум расонидани хизмат аз ҷониби операторон аст. Қадами панҷум мониторинги вақт, сифат ва натиҷа мебошад. Қадами шашум таҳлили назарсанҷӣ ва ислоҳи қоида, буҷет ё тарзи хизматрасонист. Танҳо пайвастагии ин қадамҳо механизмро аз барномаи якдафъаина ба низоми омӯзанда табдил медиҳад.

Барои ҳар мушкилот «шиносномаи раванд» таҳия мегардад (расми 3.3.). Дар он гурӯҳи мақсаднок, нуктаи оғоз ва анҷом, ҳуҷҷатҳои зарурӣ, мақомоти иштироккунанда, муҳлати стандартӣ, арзиши расмӣ, маълумоти мубодилашаванда, масъули ниҳой, хавфҳои таъхир ва нишондиҳандаи натиҷа

сабт мешавад. Чунин шиноснома имкон медиҳад, ки такрор шудан, холигӣ ва зинаҳои беарзиш ошкор карда шаванд. Он ҳамзамон барои омӯзиши кормандон, иттилоърасонӣ ба соҳибкор ва автоматикунонии минбаъдаи раванд асос мегардад.

1. Ташхис ва харита	2. Интихоби афзалият	3. Тақсимои вазифа ва захира	4. Расонидани хизмат	5. Мониторинг ва арзёбӣ	6. Ислоҳ
→	→	→	→	→	↻
Норасой	Маҷмуи чораҳо	Шартнома ва стандарт	Парвандаи хизмат	Нишондиҳанда	Қарори нав

Расми 3.3. – Давраи идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои татбиқи самараноки механизми пешниҳодшуда истифодаи маҷмуи воситаҳои ба ҳам алоқаманд зарур мебошад. Пеш аз ҳама, ташкили феҳристи ягонаи унсурҳо ва хизматрасониҳои инфрасохторӣ, инчунин таҳияи шиносномаи ҳудудии инфрасохтор имкон медиҳад, ки иқтидор, ҷойгиршавӣ, гурӯҳҳои мақсаднок, сатҳи дастрасӣ ва холигии хизматрасониҳо муайян карда шаванд. Ҷорӣ намудани стандарти давлатии хизматрасонии инфрасохторӣ барои таъмини муҳлати муайян, сифату шаффофият, роҳнамоии дурусти соҳибкор ва коҳиши такрори муроҷиат мусоидат менамояд.

Ҳамзамон, истифодаи шартномаи натиҷавӣ ва хариди рақобатноки хизматрасониҳои тахассусӣ имконият медиҳад, ки маблағгузорӣ ба фарогирӣ, муҳлат, қаноатмандии соҳибкорон ва натиҷаҳои воқеии фаъолияти корхонаҳо вобаста карда шавад. Ташкили гурӯҳи доимии таҳлили додаҳо барои муттаҳидсозии маълумоти оморӣ, маъмурӣ ва натиҷаҳои пурсишҳо замина фароҳам оварда, қабули қарорҳои далелнокро таъмин менамояд. Арзёбии мустақил ва пешниҳоди ҳисоботи оммавӣ бошад, ба баланд гардидани шаффофият, эътимоди соҳибкорон, масъулияти операторон ва ислоҳи саривақтии механизми идоракунии мусоидат мекунад.

Феҳристи ягона бояд на танҳо рӯйхати номҳои ташкилотҳо, балки маҳзани идоракунӣ бошад. Барои ҳар унсур нишон дода мешавад, ки он кадом мушкили соҳибкорро ҳал мекунад, дар як сол чанд корхона қабул карда метавонад, хизмат бо кадом арзиш ва муҳлат расонида мешавад, сарчашмаи маблағгузорӣ чист ва натиҷа чӣ гуна санҷида мешавад. Агар ду муассиса як намуди хизматрасониро дар як ҳудуд такрор кунанд, масъалаи ихтисосмандкунӣ ё муттаҳидсозии раванд баррасӣ мешавад. Агар хизматрасонӣ тамоман набошад, қарор дар бораи хариди он аз бахши хусусӣ, таъсиси нуқтаи сайёр ё рушди иқтидори маҳаллӣ қабул мегардад.

Шиносномаи ҳудудӣ бояд фарқияти иқтидори минтақаҳоро ба назар гирад. Барои шаҳри Душанбе дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ, касбӣ ва рақамӣ нисбатан бештар буда, масъалаи ҳамгирӣ ва сифати хизмат афзалият пайдо мекунад. Барои вилояти Суғд робитаи саноат, содирот, сертификатсия ва логистика муҳим аст. Барои вилояти Хатлон дастрасии ноҳияҳои дурдаст ба молия, машварати агротехнологӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулот аҳаммияти баланд дорад. Барои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон масофа, иқлими душвор, алоқа, энергетика ва шаклҳои фосилавию сайёри хизматрасонӣ бояд вазни бештар гиранд. Ин тафовутҳо зарурати стандартҳои ягона, вале тарзи расонидани мутобиқшударо асоснок мекунанд.

Маркази ҳамгирои хизматрасонӣ бояд ба «равзанаи ягона»-и анъанавӣ, ки танҳо ҳуҷҷат қабул мекунад, маҳдуд нашавад. Он вазифаи ташҳиси масъала, тартиб додани масири хизматрасонӣ, пайвасти намудани соҳибкор ба оператор, назорати муҳлат ва гирифтани бозхурдро иҷро мекунад.

Барои он ки механизм ба сохтори ҳисоботии нав табдил наёбад, нишондиҳандаҳо бояд занҷири «захира – раванд – хизматрасонӣ – натиҷа – таъсир»-ро фаро гиранд. Нишондиҳандаҳои захира маблағ, кадр ва иқтидорро инъикос мекунанд. Нишондиҳандаҳои раванд ҳамоҳангӣ ва риояи муҳлатро андозагирӣ менамоянд, нишондиҳандаҳои хизматрасонӣ фарогирӣ ва сифати мурочиатро нишон медиҳанд, нишондиҳандаҳои натиҷа тағйири воқеӣ дар

фаъолияти корхонаро муайян мекунамд. Нишондиҳандаҳои таъсир бошад, ба истехсол, сармоягузорӣ, ҷойи кор ва даромади андозӣ алоқаманданд.

Ҳангоми интихоби нишондиҳандаҳо ду хатари методологӣ бояд пешгирӣ шавад. Аввал, афзоиши миқдори хизматрасониҳо метавонад аз паст шудани сифати онҳо ба вуҷуд ояд. Бинобар ин, фарогирӣ бояд бо қаноатмандӣ ва натиҷаи корхона якҷо андозагирӣ шавад. Дуюм, робитаи омӯрӣ байни инфрасохтор ва рушди соҳибкорӣ на ҳамеша таъсири мустақимро нишон медиҳад; тағйироти макроиқтисодӣ, нархҳо, интиқоли маблағ ва талаботи бозор низ таъсир доранд. Аз ин рӯ, барои арзёбии чораҳои калон истифодаи гурӯҳи муқоисавӣ, таҳлили пеш ва баъд, пурсиши такрорӣ ва санҷиши мустақил мувофиқ аст.

$$K_h = N_m / N_u \times 100$$

Дар ин ҷо K_h - коэффитсиенти ҳамоҳангсозӣ; N_m - шумораи парвандаҳои мураккабе, ки дар муҳлати стандартӣ бо иштироки ду ё зиёда ниҳод ҳал шудаанд; N_u - шумораи умумии чунин парвандаҳо мебошад. Афзоиши K_h беҳтар шудани ҳамкории байниидоравиро нишон медиҳад.

$$K_d = N_x / N_e \times 100$$

K_d – коэффитсиенти дастрасӣ; N_x - шумораи соҳибкоре, ки хизматро воқеан гирифтаанд; N_e - шумораи соҳибкорони эҳтиёҷманд ё гурӯҳи мақсаднок. Нишондиҳанда аз рӯйи минтақа ва андозаи корхона ҷудо ҳисоб карда мешавад.

$$I_m = \sum w_i z_i, \sum w_i = 1$$

I_m - индекси маҷмуии механизми идоракунӣ; z_i - нишондиҳандаи ба фосолаи аз 0 то 1 меъёрбандӣшуда; w_i - вазни он мебошад. Барои пешгирии пинҳон шудани камбудии ҷиддӣ дар миёнаи умумӣ, дар баробари индекс арзиши ҳар зернишондиҳанда ва ҳадди ақали қабулшаванда низ ҳатман нашр мегардад.

Чадвали 3.1. – Нишондиҳандаҳои пешниҳодии самаранокии механизм

Гурӯҳ	Нишондиҳандаҳо	Манбаи маълумот	Самти мақсаднок
Дастрасӣ	Ҳиссаи соҳибкорони эҳтиёҷманд, ки хизмат гирифтаанд; фарогирии ноҳияҳо; масофа ё вақти расидан ба нуқтаи хизмат.	Феҳристи хизматгирандагон, пурсиш, маълумоти худудӣ.	Афзоиш; кам шудани тафовути минтақавӣ.
Ҳамоҳангсозӣ	К _н ; ҳиссаи хизматрасониҳои дорои соҳиби раванд; шумораи ҳуҷҷатҳои тақрирӣ талабшуда.	Низоми муроҷиат ва протоколҳои байниидоравӣ.	К _н зиёд, тақрири ҳуҷҷат кам.
Самаранокии раванд	Вақти воқеӣ нисбат ба муҳлати стандартӣ; арзиши маъмурии муроҷиат; ҳиссаи парвандаҳои саривақтӣ.	Сабти электронии раванд, пурсиши хароҷот.	Қоғиши вақт ва хароҷот.
Сифати хизмат	Қаноатмандӣ; ҳиссаи шикоятҳои тақрирӣ; %-и муроҷиатҳои дар тамоси аввал ҳалшуда.	Пурсиши баъди хизмат, низоми шикоят.	Қаноатмандӣ боло, тақрир кам.
Натиҷаи корхона	Идомаи фаъолият пас аз 12 ва 24 моҳ; маблағгузориҳои ҷалбшуда; афзоиши фуруш; воридшавӣ ба бозори нав.	Маълумоти андоз, омор, бонк ва пурсиши корхона.	Устуворӣ ва рушди воқеӣ.
Таъсири ҷамъиятӣ	Қойҳои қори таъсисёфта ва нигоҳдошташуда; истеҳсол, содирот, сармоягузорӣ ва даромади андозӣ.	Омори расмӣ ва арзёбии мустақил.	Афзоиши самара бо назардошти омилҳои беруна.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба мақсад мувофиқ аст, ки барои се соли аввал маҷмуи маҳдуди 10-12 нишондиҳандаи асосӣ интихоб шавад. Нишондиҳандаҳои иловагӣ метавонанд барои таҳлили дохилӣ истифода шаванд, вале барои ҳисоботи оммавӣ бояд нишондиҳандаҳои фаҳмо, санҷишшаванда ва бо қарор алоқаманд интихоб гарданд. Ҳар нишондиҳанда бояд соҳиби маълумот, басомади навсозӣ, усули ҳисоб ва ҳадди мақсаднок дошта бошад.

Бо назардошти он ки Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ солҳои 2023-2027-ро фаро мегирад ва Стратегияи рушди миллии давраи дарозтарро, яъне то соли 2030 муайян кардааст, татбиқи механизми пешниҳодшуда барои солҳои 2027-2030 дар чор марҳила мувофиқ доништа мешавад. Соли 2027 марҳилаи омодагӣ ва мутобиксозии ҳуқуқӣ; соли 2028

марҳилаи озмоишӣ; соли 2029 марҳилаи рушд; соли 2030 марҳилаи арзёбии таъсир мебошад. Чунин пайдарпайӣ хавфи татбиқи якбораи модели санчиданашударо коҳиш медиҳад.

Ҷадвали 3.2. – Харитаи роҳ барои солҳои 2027-2030

Марҳила	Муҳлат	Чораҳои асосӣ	Иштирокчиён	Натиҷаи марҳила
I. Омодагӣ ва тарҳрезӣ	2027	Инвентаризатсияи унсурҳо; таҳияи феҳрист ва шиносномаи раванд; муайян кардани соҳиби раванд; санади байниидоравӣ.	Мақоми Ҳамоҳангсоз, вазорату идораҳо, мақомоти маҳаллӣ, бахши хусусӣ ва илм.	Харитаи миллий; стандартҳои аввалия; заминаи маълумот; ҳудудҳои пилотӣ.
II. Озмоиши механизм	2028	Марказҳои ҳамгироии хизматрасонӣ; роҳбарии парванда; шартномаи натиҷавӣ; омӯзиши кормандон; баҳодиҳии ибтидоӣ ва пурсиши соҳибкорон.	Гурӯҳи Ҳамоҳангсоз, ҳудудҳои пилотӣ, операторони интиҳобшуда.	Коҳиши муҳлат; баланд шудани ҳалшавии мурочиат; рӯйхати ислоҳҳои зарурӣ.
III. Тавсеа ва ҳамгирӣ	2029	Татбиқи таҷрибаи муваффақ дар минтақаҳои дигар; хариди хизматрасониҳои таҳассусӣ; муттаҳидсозии ҳисобот.	Мақомоти ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ, фондҳо, муассисаҳои молиявӣ ва операторон.	Фарогирии миллий; камшавии тафовути ҳудудӣ; портфели ягонаи лоиҳаҳо.
IV. Арзёбӣ ва устуворгардонӣ	2030	Арзёбии мустақили таъсир; бознигарии стандарт ва ваколат; тасдиқи модели доимӣ; ворид кардани натиҷаҳо ба барномаи нав.	Ҳукумат, Шуро, мақоми Ҳамоҳангсоз, гурӯҳи мустақил.	Ҳисоботи таъсир; санадҳои тақмилифта; механизми устувори пас аз 2030.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар марҳилаи озмоишӣ интиҳоби се ҳудуди гуногун мувофиқ аст: шаҳри Душанбе ҳамчун маркази хизматрасониҳои молиявӣ; вилояти Суғд ҳамчун минтақаи саноатӣ ва содиротӣ; вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи агросаноатӣ бо ҳиссаи зиёди ноҳияҳои деҳотӣ. Пас аз арзёбии натиҷаҳо механизм бо мутобиқсозӣ ба ВМКБ ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ тавсеа дода мешавад.

Ин пешниҳоди методӣ буда, интихоби ниҳоии ҳудудҳо бояд аз рӯи омодагӣ, мавҷудияти маълумоти ибтидоӣ ва ӯҳдадории мақомоти маҳаллӣ сурат гирад.

Барои марҳилаи озмоишӣ метавон ҳадафҳои индикативии зеринро пешниҳод намуд: кам кардани вақти миёнаи хизматрасониҳои интихобшуда на камтар аз 20 %; кам кардани талаботи такрории ҳуҷҷатҳо то 30 %; расонидани ҳиссаи парвандаҳои байниидоравии дар муҳлати стандартӣ ҳалшуда ба на камтар аз 70 %; таъмини қаноатмандии хизматгирандагон дар сатҳи на камтар аз 75 %; афзоиши фарогирии соҳибкорони ноҳияҳои берун аз марказҳо на камтар аз 25 % нисбат ба сатҳи ибтидоӣ. Ин рақамҳо пешгӯии ҳатмӣ нестанд, балки ҳадафҳои идоракунӣ мебошанд ва баъди андозагирии сатҳи ибтидоӣ дақиқ карда мешаванд.

Ҷадвали 3.3. – Хавфҳои татбиқи механизм ва чораҳои коҳиш

Хавф	Дарача	Чораи коҳиш
Муқовимати идоравӣ ба мубодилаи маълумот ва тақсими масъулият	Баланд	Санади сатҳи Ҳукумат, соҳиби раванд, протоколи маълумот ва баррасии даврӣ дар Шуро.
Таъсиси сохтори нав бе тағйири раванд	Баланд	Маҳдуд намудани котибот ба вазифаи таҳлил, ҳамоҳангсозӣ ва методология; барҳам додани ҳисоботи такрорӣ.
Сарбории зиёди нишондиҳандаҳо	Миёна	Маҷмуи хурд, автоматизатсияи ҷамъоварӣ ва истифодаи маълумоти мавҷуда.
Нобаробарии иқтидори мақомоти маҳаллӣ	Баланд	Омӯзиш, дастурамал, кумаки методӣ, гурӯҳҳои сайёр ва татбиқи марҳилавӣ.
Интихоби операторон аз рӯи наздикӣ, на сифат	Миёна	Меъёрҳои шаффоф, хариди рақобатӣ, шартномаи натиҷавӣ ва аудити мустақил.
Фарогирии пасти соҳибкорони деҳот ва гурӯҳҳои осебпазир	Баланд	Нуқтаҳои сайёр, каналҳои фосилавӣ, коэффитсиенти минтақавӣ ва КРІ-и фароғирӣ.
Махфият ва истифодаи нодурусти маълумоти соҳибкор	Баланд	Ҳадди ақали маълумот, дастрасии нақшӣ, розигӣ, сабти амалиёт ва масъулияти ҳуқуқӣ.
Вобастагӣ аз маблағгузориҳои лоиҳавии беруна	Миёна	Хароҷоти асосӣ дар бучети барномавӣ, нақшаи устувории молиявӣ ва ҷалби ҳаммаблағгузориҳои хусусӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Татбиқи механизми пешниҳодшуда дар сатҳи институтсионалӣ ба дақиқ шудани ваколатҳо, мутобиқ гардидани барномаҳои соҳавию ҳудудӣ, кам шудани такроршавӣ ва баланд шудани ҳисоботдихӣ оварда мерасонад. Дар сатҳи ташкилӣ он вақти роҳнамоӣ ва ҳал намудани масъалаҳои байниидоравиро

коҳиш дода, фаъолияти марказҳои хизматрасонӣ, муассисаҳои молиявӣ, ташкилотҳои касбӣ ва операторони инфрасохториро ба стандартҳои ягона мепайвандад. Дар сатҳи соҳибкор хароҷоти ҷустуҷӯи маълумот, такрори ҳуҷҷат ва номуайянии муҳлат кам мегардад. Дар сатҳи иқтисодӣ бошад, шароити беҳтар барои идомаи фаъолият, густариши истехсол, ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ фароҳам меояд.

Аҳаммияти муҳими пешниҳод дар он аст, ки рушди инфрасохтор аз мантиқи «муассиса – ҷорабинӣ ҳисобот» ба мантиқи «эҳтиёҷ – хизматрасонӣ – натиҷа – алоқаи баръакс» мегузарад. Дар модели аввал ҳар ниҳод натиҷаи дохилии худро нишон медиҳад. Дар модели дуюм ҳамаи иштирокчиён барои ҳалли масъалаи мушаххаси соҳибкор саҳм мегузоранд. Ин гузариш имконият медиҳад, ки захираҳои маҳдуд ба норасоии воқеан боздоранда равона шуда, объектҳои мавҷуда пеш аз бунёди объектҳои нав пурра истифода шаванд.

Механизми мазкур барои ҳамаи шакл ва андозаи фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шудааст. Корхонаи калон бештар ба инфрасохтори энергетикӣ, нақлиётӣ, стандартикунонӣ, гумрук ва сармоягузори дарозмуддат ниёз дорад. Корхонаи миёна ба маблағгузори рушд, технологияи истехсол, кадр ва бозор, корхонаи хурд ва соҳибкори инфиродӣ ба хизматрасониҳои дастрас, машварат, баҳисобгирӣ ва роҳнамоӣ, хоҷагии деҳқонӣ ба занҷири нигоҳдорӣ, коркард, логистика ва бозори фурӯш. Механизм меёри умумии хизматрасониро нигоҳ дошта, бастаи хизматро мувофиқи эҳтиёҷ фарқ мекунад.

Натиҷаҳои Пурсиши корхонаҳо-2024 нишон медиҳанд, ки «андоз, маблағгузорӣ ва неруи барқ ҳамчун монеаҳои асосӣ боқӣ мондаанд» [130]. Механизми институтсионалӣ худ неругоҳ ё сармояи қарзиро иваз намекунад, вале метавонад афзалияти лоиҳаҳо ро дуруст муайян кунад, пайваستшавӣ ва дастрасиро шаффоф намояд, масъулиятро ҷудо созад ва таъсири сармоягузори чен кунад. Ҳамин тавр, идоракунии беҳтар самаранокии инфрасохтори мавҷуда ва маблағгузори ояндаро баланд мебардорад.

Дар натиҷаи таҳқиқ дар доираи зерфасли мазкур муқаррароти зерини пешниҳод карда мешаванд:

- мафҳуми механизми институтсионалию ташкилии идоракунӣ рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун низоми қоидаҳо, субъектҳо, ваколатҳо, робитаҳо, стандартҳо ва воситаҳои коҳишдиҳандаи хароҷоту хавфи соҳибкор мушаххас карда шуд;

- объекти идоракунӣ аз ташкилоти алоҳида ба «занҷири дастрасии соҳибкор ба хизматрасонии инфрасохторӣ дар давраи ҳаёти корхона» васеъ карда шуд;

- модели чорсатҳаи стратегӣ, ҳамоҳангсоз, ҳудудӣ ва операторӣ бо маркази доимии таҳлилию методӣ пешниҳод гардид;

- принсипи «муроҷиати нодуруст вучуд надорад», шиносномаи раванд, феҳристи ягона, шиносномаи ҳудудӣ ва шартномаи натиҷавӣ ҳамчун воситаҳои асосӣ асоснок карда шуданд;

- низоми нишондиҳандаҳои дастрасӣ, ҳамоҳангсозӣ, самаранокии раванд, сифат, натиҷаи корхона ва таъсири ҷамъиятӣ таҳия гардид;

- харитаи роҳи солҳои 2027-2030 бо марҳилаҳои омодагӣ, озмоиш, густариш ва арзёбии таъсир пешниҳод карда шуд.

Ҳамин тариқ, тақмили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба ҳамоҳангсозии ниҳодҳо ва сифати идоракунӣ ниёз дорад. Заминаи ҳуқуқӣ ва шабакаи асосии ниҳодҳо мавҷуданд, вале барои ба низоми ягона табдил додани онҳо вазифаҳои муштарак, стандартҳои хизматрасонӣ, соҳиби раванд, маълумоти муқоисашаванда ва масъулияти натиҷавӣ заруранд. Модели пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки имкониятҳои давлат, бахши хусусӣ, муассисаҳои молиявӣ, илм ва маориф дар атрофи масъалаи воқеии соҳибкор муттаҳид карда шаванд.

3.2. Рушди унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ

Ташаккули инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар марҳилаи муосир бо зиёд кардани шумораи объектҳо ва ташкилотҳои хизматрасонӣ маҳдуд намегардад. Самаранокии он аз он вобаста аст, ки унсурҳои институтсионалию ҳуқуқӣ, истеҳсолию логистикӣ, молиявию сармоягузорӣ, бозорию касбӣ, иттилоотию рақамӣ, инноватсионӣ технологӣ ва кадрӣ иҷтимоӣ то кадом андоза ҳамдигарро пурра мекунад. Агар корхона ба роҳ ва неруи барқ дастрасӣ дошта бошад, вале маблағгузори дарозмуддат, сертификатсия ё бозори фурӯш дастнорас бошад, иқтидори инфрасохтори моддӣ пурра ба натиҷаи истеҳсолӣ табдил намеёбад. Ба ҳамин монанд, рушди пардохтҳои рақамӣ бе пайвасти босифат, малакаи кадрӣ ва хизматрасониҳои боэътимоди молиявӣ таъсири маҳдуд хоҳад дошт.

Аз ин рӯ, дар зерфасли мазкур «рушди унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ» ҳамчун раванди мақсадноки наздик намудани сатҳи дастрасӣ, сифат, иқтидор ва пайвастагии зернизоми инфрасохторӣ ба талаботи воқеии корхонаҳо дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ фаҳмида мешавад. Механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ (минбаъд – ШДБХ) «барои чунин вазифа аз он ҷиҳат муҳим аст, ки имконият медиҳад захираҳои давлатӣ, сармоя ва таҷрибаи идоракунии хусусӣ, маблағгузори бонкӣ, воситаҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ва иқтидори илмиро дар доираи як лоиҳаи дорои натиҷаи андозашаванда муттаҳид намояд» [79]. Аммо шарикӣ танҳо роҳи ҷалби сармояи берун аз буҷет нест. Он усули тақсим намудани масъулият, хавф, маблағгузорӣ ва назорати сифати хизматрасонӣ дар тамоми давраи ҳаёти объект мебошад. Аз ҳамин сабаб, интихоби шакли шарикӣ бояд аз хусусияти хизматрасонӣ, қобилияти пардохти истифодабарандагон, манфиати ҷамъиятӣ, хавфҳои фискалӣ ва имкони назорати натиҷа барояд.

Олимон Гримси ва Люис нишон медиҳанд, ки «баҳодиҳии таносуби нарх ва сифат бояд хароҷот, сифат, хавф ва арзиши тамоми давраи шартномаро якҷо муқоиса намояд» [113]. Ҳоч ва Гриве «дар таҳлили байналмилалӣ ба нобаробар будани натиҷаҳои воқеии лоиҳаҳои шарикӣ ишора карда, зарурати арзёбии мустақил ва шаффофро таъкид менамоянд» [114]. Энгел, Фишер ва Галетович исбот мекунанд, ки «маблағгузори хусусӣ худ аз худ манбаи ройгон нест: даст кашидани давлат аз хароҷоти ибтидоӣ ба ӯҳдадорихои оянда ё даромади ба шарикӣ хусусӣ вогузоршуда иваз мешавад» [108]. Бинобар ин, далели асосии интихоби шарикӣ бояд самаранокӣ ва тақсимои бехтари хавф бошад.

Таҳлили боби дуюм нишон дод, ки дар солҳои 2019-2024 аксари нишондиҳандаҳои миқдории инфрасохтор дар ҷумҳурии тамоюли афзоиш доштаанд. Истеҳсоли неруи барқ 8,5 %, дарозии роҳҳои истифодаи умум 16,2 %, боркашонӣ 57,4 % ва шумораи истифодабарандагони интернет 46,3 % зиёд шудааст. Ҳаҷми қарзҳои ба соҳибкорон додашуда тақрибан 3,8 маротиба ва шумораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ беш аз даҳ маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, шумораи ташкилотҳои қарзӣ аз 123 то 65 адад коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки афзоиши ҳаҷмҳо бо масъалаи дастрасӣ, рақобат, сифати хизматрасонӣ ва фарогирии ҳудудӣ ҳамзамон ҳал нашудааст.

Натиҷаҳои коррелятсионии боби дуюм робитаи хеле қавии шумораи субъектҳои соҳибкорию бо ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ($r=0,9898$), сармоягузорӣ ($r=0,9800$), фурӯш ($r=0,9710$), боркашонӣ ($r=0,9661$), истифодаи интернет ($r=0,9610$) ва дарозии роҳҳо ($r=0,9556$) нишон медиҳанд. Ин коэффитсиентҳо далолат медиҳанд, ки рушди соҳибкорӣ ба маҷмуи омилҳои ба ҳам вобаста таъя мекунад. Бинобар ин, равона кардани тамоми захира ба як зернизом метавонад самарائي ҳаддӣ диҳад, агар зернизоми дигар ҳамчун маҳдудкунанда боқӣ монад.

Пурсиши корхонаҳои Бонки Ҷаҳонӣ, ки соли 2024 дар 364 корхонаи хурд, миёна ва калон гузаронида шудааст, ин мушкилотро аз нуқтаи назари истифодабарандагон тасдиқ менамояд. «Меъёрҳои андозро 37 %, дастрасӣ ба

маблағгузори 19 % ва неруи барқро 14 %-и корхонаҳо монанди асосӣ доништаанд. Танҳо 13 %-и корхонаҳои хурд, 13 %-и миёна ва 38 %-и калон қарзи бонкӣ доштаанд; барои гирифтани пайвасти барқ ба ҳисоби миёна 12 рӯз ва пайвасти об 16 рӯз сарф шудааст» [130]. Фарқияти эҳтиёҷоти корхонаҳо аз рӯйи андоза нишон медиҳад, ки як бастаи ягонаи дастгирӣ барои ҳамаи онҳо муносиб нест.

Ҳуҷҷатҳои стратегии миллии низ мавҷудияти чунин номутавозиниро эътироф мекунанд. Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ барои солҳои 2023-2027 зарурати танзими фондҳои кафолатӣ, дастрасии молиявӣ ва тақмили қонунгузорию муайян кардааст. Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 «рушди нокифояи механизми ШДБХ ва ҳамкориҳои сусти татбиқи лоиҳаҳо ҳамчун мушкил қайд намуда, дар нақшаи солҳои 2026-2030 масъалаи фонди оmodасозии лоиҳаҳо, портали ягона ва арзёбии сифати идоракуниро пешбинӣ менамояд» [83; 118]. Ин замина барои гузариш аз лоиҳаҳои ҷудогона ба портфели мутавозинро фароҳам меорад.

Таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки низоми самараноки ШДБХ пеш аз зиёд кардани шумораи шартномаҳо ба сифати оmodасозӣ ва гузаргоҳҳои қарор аҳаммият медиҳад. Дар Ҷумҳурии Корея Маркази «идоракунии сармоягузорию давлатӣ ва хусусӣ (PIMAC) асосноккунии пешакии лоиҳаҳои калон, арзёбии таносуби нарх ва сифат, таҳияи ҳуҷҷатҳои намунавӣ ва машварати шартномавиро анҷом медиҳад. Мутобиқи маълумот, PIMAC ҳам лоиҳаҳои буҷетиро ва ҳам лоиҳаҳои ШДБХ бо меъёрҳои муқоисашаванда арзёбӣ менамояд» [118]. Ҷиҳати арзишманд барои ҷумҳурии мо на нусхабардории сохтор, балки ҷудо кардани арзёбии мустакил аз ташаббускори соҳавӣ ва муқоисаи ҳатмии тарзи харид мебошад (ҷадвали 3.4.).

Ҷадвали 3.4. – Унсурҳои таҷрибаи хориҷии ШДБХ ва самти мутобиқсозии онҳо

Кишвар / гурӯҳ	Механизми асосӣ	Дарси қобили истифода барои Тоҷикистон	Маҳдудияти мутобиқсозӣ
Ҷумҳурии Корея	РІМАС; асосноккунии пешакӣ; санҷиши таносуби нарх ва сифат; ҳуҷҷатҳои стандартӣ.	Арзёбии мустақил ва муқоисаи харидаи давлатӣ бо ШДБХ пеш аз иҷозати тендер.	Корея дорои бозори амиқӣ молиявӣ ва кадрӣ баландихтисос мебошад.
Иттиҳоди Аврупо	ЕРЕС; таҳлили талабот, қобилияти буҷетӣ, бонкпазирӣ, хавф ва идоракунии шартнома.	Маркази салоҳият ва дастури ягонаи омодаسازیи лоиҳаҳо.	Методика ба иқтисодии маълумот ва арзёбии касбӣ таъҷиб мекунад.
ИМА	Қарзи дарозмуддати TIFIA, вомбарги хусусӣ, пардохт барои дастрасӣ ва шартномаҳои намунавӣ.	Маблағгузориҳои давлатӣ бо шартҳои иштироки воқеии сармояи хусусӣ.	Бозори сармояи ИМА-ро бевосита тақрир кардан имкон надорад.
Филиппин	Маркази миллӣ; фонди гардиши таҳия ва мониторинг; рушди иқтисодии мақомоти маҳаллӣ.	Фонди омодаسازیи лоиҳа ва барномаи сертификатсияи менеҷерони шартнома.	Устувориҳои фонд аз баргардонидани хароҷот ва сифати портфел вобаста аст.
Чин, Индонезия, Ветнам	Кафолат, дастгирии қобилияти пардохт, омодаسازیи мутамаккал; таҷрибаи васеи роҳ, энергия ва об.	Тақсими хавф аз рӯйи қобилияти идоракунии лимити ӯҳдадорӣҳои шартӣ.	Кафолати аз ҳад зиёд метавонад хавфи фискалӣ ва интиҳоби нодурустро афзоиш диҳад.
Россия ва ИДМ	Консессия, маркази салоҳият, моделҳои минтақавӣ, инфрасохтори саноатӣ ва коммуналӣ.	ШДБХ-и маҳаллӣ барои парк, анбор, озмоишгоҳ ва хизматрасониҳои коммуналӣ.	Меъёрҳои ҳуқуқӣ ва қобилияти пардохти минтақаҳо фарқ мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси манбаи [117]

Дар асоси таҳлил ва таҷрибаи хориҷӣ модели портфели мутавозини ШДБХ барои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод мегардад. Модел аз панҷ қисм иборат аст: якум – таҳлили талабот ва ҳалқаи маҳдудкунанда; дуюм – интиҳоби роҳи муносиби хизматрасонӣ; сеюм – омодаسازیи лоиҳа ва санҷиши таносуби нарх ва сифат; чорум – маблағгузорӣ ва тақсими хавф; панҷум – назорати натиҷа ва бозтанзими портфел. Фарқи асосии ин модел аз равишҳои дигар дар он аст, ки ҳар лоиҳа на танҳо аз рӯйи даромаднокии дохилӣ, балки аз рӯйи саҳмаш ба бартараф кардани номутавозинии тамоми низоми инфрасохтор арзёбӣ мешавад.

1. ТАШХИС	Талабот • дастрасӣ • сифат • ҳалқаи маҳдудкунанда
2. ИНТИХОБ	Бучетӣ • шартномаи хизмат • иҷора • концессия • DBFOM
3. ОМОДАСОЗӢ	Асосноккунӣ • бозорсанҷӣ • таносуби нарх ва сифат
4. МАБЛАҒ ВА ХАВФ	Сармоя • қарз • кафолат • субсидия • тақсимои хавф
5. НАТИҶА	Дастрасӣ • сифат • хароҷоти корхона • таъсири ҳудудӣ

Расми 3.4. – Модели портфели мутавозини ШДБХ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз ҷониби мо, барои зернизоми инфрасохтор пешниҳодҳо манзур мегардад.

1. Зернизоми истеҳсолию энергетикӣ. Барои корхонаҳои истеҳсоли арзиши пайваستшавӣ, устувории таъминоти барқ, дастрасӣ ба об, қитъаи омодашуда ва хизматрасониҳои муҳандисӣ аҳаммияти ҳалкунанда дорад. Пешниҳод мешавад, ки дар минтақаҳои саноатӣ лоиҳаҳои «қитъаи омода барои истеҳсол» таҳия гарданд: давлат масъалаи замин, банақшагирии ҳудуд, иҷозатҳои асосӣ ва пайвасти магистрალიро ҳал мекунад; шарикҳои хусусӣ шабакаи дохилӣ, биноҳои стандартӣ, идоракунии парк ва нигоҳдориро маблағгузорӣ менамояд. Пардохт аз иҷора, хизматрасониҳои коммуналӣ ва пардохти дастрасӣ ташаккул ёфта, барои корхонаҳои содиротӣ ё ҷойи кори зиёд таъсисдиҳанда сабукии мақсаднок пешбинӣ мешавад.

2. Зернизоми нақлиётӣ ва логистикӣ. Бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ ва масофаи зиёди Тоҷикистон аз бандарҳои баҳрӣ, арзиши логистика ба рақобатпазирии маҳсулот таъсири мустақим дорад. Ғайр аз роҳҳои магистралӣ, барои соҳибкорӣ марказҳои минтақавии борҷамъкунӣ, анборҳои гумрукӣ, терминал, бастабандӣ ва иттилооти ҳамлу нақл заруранд. Лоиҳаи маркази логистикӣ бояд дар асоси ҳаҷми воқеии бор, манбаи ашё, масири фурӯш ва омодагии операторони хусусӣ интихоб шавад; сохтани бино бе шартномаи истифода ва муштариҳои асосӣ хавфи иқтисодии бекорро ба вуҷуд меорад.

3. Зернизомии молиявию сармоягузорӣ. Пешниҳод мешавад, ки механизми молиявии рушди инфрасохтор аз се сатҳ ташкил гардад. Сатҳи аввал – фонди оmodасозии лоиҳаҳо, ки асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ, таҳқиқоти бозор, экспертизаи ҳуқуқӣ ва мушовири муомиларо маблағгузорӣ мекунад. Сатҳи дуюм – воситаҳои кам кардани хавф, аз ҷумла кафолати қисман қарзӣ, суғуртаи хавфи сиёсӣ, субсидияи фарқияти қобили ҳаётӣ ва захираи пардохти дастрасӣ. Сатҳи сеюм – сармояи тичоратӣ: сармояи саҳҳомӣ, қарзи бонк, лизинг ва вомбарги лоиҳавӣ дар сурати ташаккули бозор.

4. Зернизомии бозорӣ, савдо ва хизматрасониҳои касбӣ. Мушкилоти дастрасӣ ба сертификатсия, санчиши сифат, муҳосибӣ, ҳуқуқ, маркетинг ва содиротро на ҳамеша бо бунёди муассисаи нави давлатӣ ҳал кардан лозим аст. Давлат метавонад тавассути хариди рақобатии хизмат ё ваучер операторони хусусии аккредитатсияшударо ҷалб намояд. Корхона қисми арзишро месупорад, қисми дигар аз барномаи рушди соҳа пардохт мешавад; маблағ ба оператор баъди тасдиқи хизматрасонӣ ва натиҷа дода мешавад. Ин усул рақобатро нигоҳ дошта, аз хароҷоти доимии муассисаи нав пешгирӣ мекунад.

5. Зернизомии иттилоотию рақамӣ. ШДБХ дар ин соҳа бояд ба инфрасохтори пайваستшавӣ ва хизматрасониҳои муштарак равона шавад, на ба такрори вазифаи мониторинги рақамӣ. Барои ноҳияҳои дурдаст модели тендери баръакси субсидия мувофиқ аст: давлат минтақа ва сатҳи ҳадди ақали суръат, устуворӣ ва нархи дастрасро муайян мекунад; операторе ғолиб мешавад, ки барои таъмини ин натиҷа субсидияи камтар талаб кунад. Инфрасохтори сохташуда бояд имкони истифодаи муштарак ва пайвастшавии операторони дигарро дошта бошад.

6. Зернизомии инноватсионӣ технология. Парки технологӣ, инкубатор ё маркази интиқоли технология танҳо бо мавҷудияти бино самаранок намегардад. Пеш аз сармоягузорӣ бояд талаботи корхонаҳо ба озмоиш, тарҳрезӣ, автоматизатсия ва сертификатсия чен карда шавад. Модели пешниҳодшуда маркази истифодаи дастачамёнаи таҷҳизот аст: донишгоҳ ё давлат бино ва

қисми таҷҳизоти асосиро таъмин мекунад; шарики саноатӣ таҷҳизоти махсус, муҳандисон, фармоиш ва маркетингро ворид месозад; пардохт аз хизматрасонӣ, фармоиши таҳқиқотӣ ва иҷозатномаи технология ба даст меояд.

7. Зернизоми кадрӣ иҷтимоӣ. Норасоии кадрҳои муҳандисӣ, рақамӣ, молиявӣ, логистикӣ ва идоракунии лоиҳа бояд тавассути таҳсилоти дуалӣ ва фармоиши корфармо ҳал карда шавад. Шуроҳои малакаҳои соҳавӣ бо иштироки ассотсиатсияҳои корфармоён стандартҳои касб, шумораи ҷой ва мазмуни барномаҳо муайян мекунанд. Муассисаи таълимӣ қисми назариявӣ ва лабораториро, корхона таҷрибаомӯзӣ, усто ва қисми таҷҳизотро таъмин менамояд. Маблағгузори давлатӣ ба хатм не, ба шуғли устувор, имтиҳони мустақил ва қаноатмандии корфармо вобаста мешавад.

Маблағгузори омехта маъноӣ яққоя намудани сармояи тиҷоратӣ бо захираҳои давлатӣ ё имтиёзноро барои беҳтар кардани таносуби хавф ва даромад дорад. Таҳлили Global Infrastructure Hub «аз 162 муомилаи инфрасохторӣ дар бозорҳои рӯ ба рушд нишон медиҳад, ки дар солҳои 2013-2022 ба ҳар як доллари маблағгузори омехта ба ҳисоби миёна 0,4 доллар сармояи хусусӣ сафарбар шудааст; танҳо қисми ками муомилаҳо аз ду доллар зиёд сафарбар кардаанд» [111]. Ин рақам ҳушдор медиҳад, ки «коэффитсиенти ҷалб» худ ҳадафи кофӣ нест: давлат бояд арзиши иҷтимоии соф, хароҷоти кафолат ва он маблағро, ки бе дастгирӣ ҳам ҷалб мешуд, ҳисоб намояд.

Барои гузариш аз муҳокимаи умумӣ ба қарорҳои муқоисашаванда ду сатҳи баҳодихӣ пешниҳод мешавад. Дар сатҳи якум индекси мувозинати инфрасохтор аз рӯйи минтақа ё соҳа ҳисоб карда мешавад. Барои ҳар яке аз ҳафт зернизом нишондиҳандаҳои дастрасӣ, сифат, иқтидор ва пайвастагӣ ба фосилаи аз 0 то 1 меъёрбандӣ мешаванд. Индекси умумӣ бояд на миёнаи арифметикий оддӣ, балки миёнаи геометрӣ бошад, зеро арзиши хеле пасти як зернизомро натиҷаи баланди дигар зернизом пурра пинҳон карда наметавонад.

$$I_{mu} = (\prod_{i=1}^7 S_i^{w_i}), \quad \sum w_i = 1$$

Дар ин ҷо I_{mu} - индекси рушди мутавозин; S_i - нишондиҳандаи маҷмуии зернизоми i аз 0 то 1; w_i - вазни зернизом мебошад. Агар яке аз S_i ба сифр наздик шавад, индекси умумӣ низ коҳиш меёбад ва ҳалқаи маҳдудкунанда ошкор мегардад. Вазнҳо аз рӯи пурсиши корхонаҳо, таҳлили хароҷот ва афзалияти стратегии минтақа муайян карда мешаванд.

Дар сатҳи дуюм барои ҳар пешниҳоди лоиҳавӣ индекси афзалият ҳисоб карда мешавад. Пеш аз ҳисоб лоиҳа бояд аз чор шарти ҳатмӣ гузарад: мутобиқат ба нақшаи соҳавӣ ва ҳудудӣ; мавҷуд будани талаботи тасдиқшуда; қобилияти ҳуқуқии истифодаи замин ва дорой; набудани таъсири экологию иҷтимоии ғайриқобили қабул. Танҳо баъд аз ин таъсири иқтисодӣ, фарогирӣ, саҳм ба мувозинат, қобилияти буҷетӣ, бонкпазирӣ, омодагӣ, устувории иқлимӣ ва тақсимои хавф баҳогузорӣ мешаванд.

$$P_j = \sum_{k=1}^8 \alpha_k q_{kj}, \quad \sum \alpha_k = 1$$

P_j - индекси афзалияти лоиҳаи j ; q_{kj} - баҳои меъёри k аз 0 то 100; α_k - вазни меъёр мебошад. Пешниҳод мешавад, ки вазнҳо чунин бошанд: таъсири иқтисодӣ - 0,20; бартараф кардани ҳалқаи маҳдудкунанда - 0,15; фарогирӣ ва тавозуни ҳудудӣ - 0,15; қобилияти буҷетӣ - 0,10; бонкпазирӣ - 0,10; омодагӣ - 0,10; тақсимои хавф - 0,10; устувории экологию иқлимӣ - 0,10. Ҳадди ниҳой баъди озмоиши методика дақиқ карда мешавад.

Индекси баланд ҳанӯз маънои онро надорад, ки лоиҳа ҳатман бо ШДБХ иҷро шавад. Пас аз афзалиятгузорӣ тарзи оптималии харид муқоиса мегардад. Агар хариди анъанавӣ бо хароҷоти камтар ва сифати баробар натиҷа диҳад, истифодаи ШДБХ асос надорад. Барои муқоиса арзиши ҷорӣ хароҷоти давлатӣ, хароҷоти шартномаи ШДБХ, арзиши хавфҳои интиқолшуда ва боқимонда, хароҷоти идоракунии шартнома ва ғайри ин сифатӣ ҳисоб карда мешаванд.

$$VfM = NPC_{an\text{ъанавӣ}} - NPC_{sh\text{дбх}}$$

VfM - фарқи арзиши ҷории софи сенарияи анъанавӣ ва ШДБХ мебошад. Қимати мусбат шарикиро танҳо дар сурате дастгирӣ мекунад, ки фарзияҳои талабот, тарофа, тахфиф, хавф ва сифати хизмат аз санҷиши ҳассосият гузашта бошанд. Натиҷаи ҳисоб бояд бо таҳлили сифатӣ ва таъсири иҷтимоию ҳудудӣ якҷо баррасӣ шавад.

Ҷадвали 3.5. – Меъёрҳои интихоби портфели афзалиятноки лоиҳаҳои инфрасохторӣ

Меъёр	Мазмун	Вазн, %	Усули санҷиш
Таъсири иқтисодӣ	Афзоиши истеҳсол, фурӯш, содирот, сармоягузорӣ, ҷойи кор ва коҳиши хароҷоти корхона.	20	Таҳлили хароҷот - манфиат; маълумоти соҳа ва корхона.
Бартараф кардани ҳалқаи маҳдудкунанда	Саҳм ба беҳтар шудани зернизоми аз ҳама суст ва истифодаи иқтидори унсурҳои дигар.	15	Индекси I_{mu} ; шиносномаи ҳудудӣ; пурсиши талабот.
Фарогирӣ ва тавозуни ҳудудӣ	Шумораи корхонаҳои баҳрабаранда, ноҳияҳои фарогирифта ва дастрасии корхонаҳои андозаҳои гуногун.	15	Харитаи хизмат; таҳлили масофа ва гурӯҳи мақсаднок.
Қобилияти буҷетӣ	Пардохти мустақим ва шартӣ дар сенарияҳои асосӣ ва стрессӣ.	10	Моделҳои молиявӣ; лимити ӯҳдадориҳои бисёрсола.
Бонкпазирӣ ва талаботи бозор	Омодагии сармоягузор, бонк ва оператор; чараҳои даромади бозорӣ.	10	Бозорсанҷӣ; мактуби таваҷҷуҳ; таҳлили талабот.
Омодагии лоиҳа	Замин, иҷозат, таҳқиқоти техникӣ, модели ҳуқуқӣ ва маълумоти ибтидоӣ.	10	Санҷиши омодагӣ ва нақшаи иҷозатҳо.
Тақсимои хавф	Имкони ба тарафи идора карда тавонанда додани хавф бе зиёд кардани арзиши маблағ.	10	Матритсаи хавф; санҷиши ҳассосият.
Устувории экологӣ ва иқлимӣ	Мутобиқшавӣ ба офат, истифодаи самараноки захираҳо ва таъсири қабулшавандаи иҷтимоӣ.	10	Арзёбии экологӣ ва иҷтимоӣ ва хавфи иқлим.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд қайд кард, ки принсипи асосии тақсимои хавф ва ҳифзи устувории фискалӣ чунин аст: хавф ба тарафе дода мешавад, ки метавонад эҳтимол ё оқибати онро бо хароҷоти камтар идора кунад. Хавфи замин, иҷозати давлатӣ, тағйири қонун ва пардохти ӯҳдадориҳои давлатӣ бештар дар тарафи ҷамъиятӣ

мемонад. Хавфи тархрезӣ, сохтмон, хароҷоти истифода, нигоҳдорӣ ва интиҳоби технология одатан ба шарики хусусӣ дода мешавад. Хавфи талабот, асъор, таваррум ва офати иқлимӣ вобаста ба хусусияти лоиҳа тақсим карда мешавад. Интиқоли номиналии хавфи идоранашаванда ба шарики хусусӣ ба баланд шудани нархи тендер ё бозмузокираи шартнома оварда мерасонад.

Барои ҳамаи лоиҳаҳо феҳристи ӯҳдадориҳои мустақим ва шартӣ зарур аст. Ба ӯҳдадориҳои мустақим пардохти дастрасӣ, субсидия ва саҳми буҷет дохил мешаванд, ба ӯҳдадориҳои шартӣ кафолати даромад, қарз, асъор, чуброн ҳангоми қатъи бармаҳал ва тағйири қонун мансубанд. Вазорати молия бояд пеш аз имзои шартнома ва ҳар сол арзиши интизоршавандаро ҳисоб кунад. Маблағи кафолат ҳамчун қайди берун аз тавозун пинҳон намерасонад; он дар ҳисоботи фискалӣ ифшо мегардад.

Рушди мутавозин талаб мекунад, ки портфели лоиҳаҳо аз рӯйи хусусияти ҳудуд фарқ кунад. Шаҳри Душанбе ба инфрасохтори хизматрасониҳои касбӣ, рақамӣ, молиявӣ ва идоракунии занҷири таъминот ниёз дорад. Вилояти Суғд дорои заминаи саноатӣ, савдои сарҳадӣ ва иқтидори коркард буда, барои маркази логистика, сертификатсия ва парки муҳандисӣ мувофиқ аст. Вилояти Хатлон ба нигоҳдорӣ, коркард ва маблағгузори мавсимии агросаноатӣ эҳтиёҷ дорад. ВМКБ ба неруи хурд, алоқаи боэътимод, логистикаи мутобиқ ба релеф ва хизматрасониҳои сайёру фосилавӣ ниёз дорад. Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ метавонанд ба марказҳои борчамъкунӣ, инфрасохтори коркарди маҳаллӣ ва омодаسازیи қитъаҳои истеҳсолӣ таъяс кунонд.

Ҳадафҳои миқдорӣ бояд баъди муайян шудани сатҳи ибтидоӣ тасдиқ шаванд. Барои марҳилаи пилотӣ нишондиҳандаҳои индикативии зерин пешниҳод мешаванд: ба анҷом расонидани ташҳис ва асосноккунии на камтар аз 5 лоиҳа; гузаронидани бозорсанҷии кушода барои 100 %-и лоиҳаҳои тендерӣ; ҳиссаи сармояи хусусӣ на камтар аз 25 %-и арзиши сармоявии портфел, агар хусусияти лоиҳа имконият диҳад; ифшои пурраи ӯҳдадориҳои мустақим ва шартӣ; кам кардани вақти хизматрасониҳои интиҳобшуда на

камтар аз 20 %; фарогирии ноҳияҳои берун аз марказҳо на камтар аз 30 %-и истифодабарандагони пилот; нигоҳ доштани дастрасии хизмат дар сатҳи на камтар аз 95 %-и вақти шартномавӣ.

Ҷадвали 3.6. – Портфели индикативии лоиҳаҳои озмоишии ҳудудӣ

Ҳудуд	Лоиҳаи индикативӣ	Шакли шарикӣ	Сохтори саҳм	KPI-и асосӣ
Шаҳри Душанбе	Маркази миллии хизматрасониҳои сертификатсия, инжиниринг ва савдои рақамӣ	Иҷора + шартномаи хизмат + ҳамсармоягузорӣ	Давлат: бино ва стандарт; хусусӣ: таҷҳизот, кадр ва бозор.	Вақти сертификатсия; шумораи корхона; содироти дастгиришуда.
Вилояти Суғд	Маркази логистикум гумрукӣ ва парки муҳандисии саноатӣ	DBFOM / консессия	Замин ва роҳи дастрасӣ + сармоя, анбор ва идоракунии хусусӣ.	Ҳаҷми бор; вақти коркард; истифодаи иқтидор; талафот.
Вилояти Хатлон	Борчамъкунӣ, бастабандӣ ва лабораторияи агросаноатӣ	Консессия + субсидияи фарқияти қобили ҳаёти	Пайвасти давлатӣ, оператори хусусӣ ва қарзи мавсимии бонк.	Талафоти пас аз ҳосил; ҳаҷми фурӯш; фарогирии ноҳияҳо.
ВМКБ	Неруи хурд, алоқаи эҳтиётӣ ва маркази сайёри хизмат ба соҳибкор	Пардохти дастрасӣ + шартномаи фароғирӣ	Дастгирии давлатӣ ва шарикони рушд + оператори хусусӣ.	Соатҳои дастрасӣ; фарогирии аҳоли; вақти қатъшавӣ.
НТҚ	Қитъаҳои омодаи истеҳсоли ва маркази борчамъкунии минтақавӣ	DBO / иҷора	Замин ва шабакаи магистралӣ + сохтмон ва идоракунии хусусӣ.	Корхонаҳои ҷойгиршуда; ҷойи кор; сармояи хусусӣ.

Сарчашма: пешниҳоди муаллиф

Барои андозагирии таъсир танҳо шумораи объектҳои сохташуда кофӣ нест. Нишондиҳандаҳои натиҷа «бояд арзиши логистика ба воҳиди маҳсулот, талафоти пас аз ҳосил, вақти пайвастшавӣ, арзиши сертификатсия, ҳаҷми маблағгузори дарахмуддат, истифодаи иқтидор, ҳиссаи корхонаҳои ба бозори нав баромада, ҷойи кори устувор ва афзоиши сармоягузори хусусиро дар бар гиранд. Барои ҳар лоиҳа сатҳи ибтидоӣ пеш аз тендер сабт шуда, баъди 12, 24 ва 36 моҳи истифода арзёбӣ мегардад» [103].

ШДБХ метавонад самаранокиро баланд бардорад, вале дар бозори хурд хатари тамаркуз ва шартномаи ба як оператор мутобиқшуда вучуд дорад. Барои пешгирӣ аз ин ҳолат таҳассуси пешакӣ бояд ба қобилияти техникӣ ва молиявӣ асос ёбад, на ба таҷрибаи маҳдуди дохилӣ; консорсиуми ширкатҳои маҳаллӣ ва хориҷӣ иҷозат дода шавад; муҳлати пешниҳод воқеӣ бошад; меъёрҳои баҳогузорӣ ва лоиҳаи шартнома пешакӣ наҷр гарданд. Пешниҳоди ташаббусии хусусӣ танҳо баъди санҷиши манфиати ҷамъиятӣ ва бо механизми рақобатӣ баррасӣ мешавад.

Дастрасии корхонаҳои хурд, миёна ва калон бояд дар шартнома алоҳида инъикос шавад. Корхонаи калон метавонад муштариӣ асосӣ ва кафолати ҳаҷм бошад, вале набояд тамоми иқтидорро бандад. Барои маркази логистикӣ, озмоишгоҳ ё парки саноатӣ ҳиссаи иқтидори кушода, тарофаи стандартӣ, қоидаи навбат ва манъи таъйиз муайян карда мешавад. Барои соҳибкорони дорои қобилияти пардохти паст субсидия ба истифодабаранда ё хизмат равона мешавад, на ба пӯшонидани бесамарии оператор.

Масъалаи экологӣ ва иқлимӣ барои Тоҷикистон ҷузъи иловагӣ нест. Роҳ, неру, анбор ва шабака дар минтақаҳои кӯҳӣ ба сел, ярч, заминларза, тағйири ҷараёни об ва ҳарорати шадид осебпазиранд. Стандарти техникӣ бояд ба давраи ояндаи иқлим мутобиқ карда шавад; хароҷоти устуворӣ дар модели молиявӣ пешбинӣ гардад; суғурта ва нақшаи барқарорсозӣ мавҷуд бошад. Сарфаи арзиши ибтидоӣ аз ҳисоби паст кардани устуворӣ дар тамоми давраи ҳаёт хароҷоти бештар ба вучуд меорад.

Ҷамъбасти таҳқиқ нишон медиҳад, ки рушди мутавозини инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ танҳо бо афзоиши хароҷоти капиталӣ ба даст намеояд. Он ба интиҳоби ҳалқаи маҳдудкунанда, мувофиқати шакли шартнома ба хусусияти хизмат, оmodасозии босифат, тақсимои дурусти хавф, маблағгузори каталитикӣ ва чен кардани натиҷаи корхона вобаста аст.

Ҳамин тариқ, ШДБХ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд на ҳамчун ивазкунандаи маблағгузори давлатӣ, балки ҳамчун воситаи интиҳобии

расонидани инфрасохтор ва хизматрасониҳои дорои арзиши беҳтари ҷамъиятӣ истифода шавад. Давлат мақсад, стандарт, дастрасӣ, қоида ва ҳифзи манфиати ҷамъиятиро таъмин мекунад; шароити хусусӣ сармоя, технология, идоракунии ва масъулияти натиҷавиро ворид месозад; бонк ва шарикони рушд муҳлат ва сохтори хавфро беҳтар мекунад; илм ва ҷомеаи соҳибкорӣ талабот ва таъсирро арзёбӣ менамоянд.

Натиҷаи асосӣ аз бунёди объекти алоҳида набуда, аз бартараф шудани занҷири монеаҳо ба даст меояд. Маркази логистикӣ бояд бо роҳ, неру, лаборатория, маблағгузори ва бозор парки саноатӣ бо қитъаи омода, кадр, технология ва хизматрасониҳои касбӣ; шабакаи рақамӣ бо нархи дастрас, амният ва малака пайваست бошад. Ҳамин пайвастагӣ рушди мутавозинро таъмин намуда, сармоягузориҳои инфрасохториро ба афзоиши истеҳсол, фурӯш, содирот ва ҷойи кор табдил медиҳад.

3.3. Ташаккул ва такмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рақамикунонии иқтисод тарзи истифодаи ҳамаи унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкориро тағйир медиҳад. Роҳ, неруи барқ, анбор, бонк, суғурта, биржа, озмоишгоҳ, маркази машваратӣ ва муассисаи таълимӣ дар сурати мавҷуд будани пайвасти босифат, додаҳои боэътимод, пардохти электронӣ ва хизматрасониҳои ҳамгиро на танҳо объекти алоҳида, балки қисми занҷири ягонаи хизматрасонӣ мегарданд. Аз ин рӯ, инфрасохтори рақамӣ набояд танҳо бо интернет ё сомонаҳои мақомоти давлатӣ баробар доништа шавад. Он заминаи муштаракест, ки муносибати соҳибкор бо давлат, молия, бозор, шарикон ва дигар унсурҳои инфрасохторро зуд, боэътимод ва андозашаванда менамояд.

Натиҷаҳои боби дуҷуми таҳқиқот нишон доданд, ки дар солҳои 2019-2024 шумораи истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон 46,3 % ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ беш аз даҳ маротиба афзудаанд.

Коэффитсиенти коррелятсия байни шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ва истифодабарандагони интернет $r=0,9610$, байни шумораи субъектҳо ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ $r=0,9898$ -ро ташкил дод. Ин робитаҳо сабабиятро худ аз худ исбот намеkunанд, вале аҳаммияти пайвастишавӣ ва пардохтҳои рақамиро ҳамчун шартӣ умумии фаъолияти корхонаҳо нишон медиҳанд. Ҳамзамон, афзоиши шумораи истифодабарандагон ҳанӯз сифати якхелаи интернет, ҳамгирии фехристҳо, дастрасии хизматрасониҳои пурраи электронӣ ва истифодаи васеи технологияҳо аз ҷониби корхонаҳои андозаҳои гуногун кафолат намедиҳад.

Дар адабиёти илмӣ инфрасохтори рақамӣ ҳамчун синфи махсуси объектҳои технологию ташкилӣ тавсиф мешавад, ки аз шабака, стандарт, дода, барнома ва қоидаҳои истифода иборат буда, бо васеъ шудани доираи иштирокчиён мунтазам инкишоф меёбад. Д. Тилсон, К. Лютинен ва К. Сёренсен «хусусияти муносибатӣ ва кушодаи чунин инфрасохторро таъкид намуда, нишон медиҳанд, ки арзиши он на танҳо дар таҷҳизот, балки дар қобилияти пайвастанӣ низомҳо ва иштирокчиёни гуногун пайдо мешавад» [125]. Бинобар ин, бунёди маркази додаҳо ё портали нав бе стандартҳои ҳамгирӣ ва масъулияти равшан ҳалли пурра намебошад.

С. Намбисан технологияҳои рақамиро «ба артефакт, платформа ва инфрасохтор ҷудо намуда, таъсири онҳо ба коҳиши маҳдудиятҳои вақт, макон ва ҳудуди раванди соҳибкорӣ асоснок мекунад» [119]. Намбисан, Райт ва Фелдман баъдтар нишон доданд, ки «рақамикунонӣ ҳам раванди навоарӣ ва ҳам тақсимои вазифаҳои иштирокчиёноро тағйир медиҳад» [120].

Бояд қайд кард, ки инфрасохтори рақамӣ бояд ба корхонаҳои саноатӣ, хоҷагии кишоварзӣ, ширкатҳои сохтмонӣ, нақлиётӣ, савдо, хизматрасонӣ ва ташкилоти калон низ барои гирифтани иҷозат, маблағ, харид, логистика, сертификатсия ва дастрасӣ ба бозор хизмат кунад.

А. Голдфарб ва К. Такер «таъсири асосии технологияҳои рақамиро тавассути коҳиши панҷ гурӯҳи хароҷоти иқтисодӣ – ҷустуҷӯ, нусхабардорӣ,

интиқол, пайгирӣ ва санҷиш шарҳ медиҳанд» [112]. Ин тасниф барои арзёбии инфрасохтори рақамии соҳибкорӣ муҳим аст. Масалан, феҳристи хизматҳо хароҷоти ҷустуҷӯро, принсипи «як бор пешниҳод кардан» такрори маълумотро, хизматрасонии фосилавӣ хароҷоти сафарро, кабинети соҳибкор пайгирии муроҷиатро ва имзои рақамӣ хароҷоти санҷиши тарафҳо кам мекунад.

Г. Виал рақамисозиро «ҳамчун тағйироти ташкилӣ дар ҷавоб ба технологияҳо баррасӣ намуда, хушдор медиҳад, ки хариди таҷҳизот бе тағйири раванд, сохтор, малака ва тарзи эҷоди арзиш натиҷаи маҳдуд медиҳад» [128]. Таҳқиқоти В.А. Логвинов ва Е.В. Наливайченко низ «инфрасохтори соҳибкории рақамиро маҷмуи блокҳои иттилоотӣ, технологӣ, институтсионалӣ, молиявӣ, истеҳсолӣ ва кадрӣ мешуморанд» [37].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин натиҷаҳо зарурати ҳамоҳанг сохтани сармоягузори телекоммуникатсионӣ бо хизматрасониҳои давлатӣ, молияи рақамӣ, амнияти киберӣ ва омодагии корхонаҳо тасдиқ менамоянд.

Бо ҷамъбасти равишҳои илмӣ ва хусусияти фаъолияти соҳибкорӣ таърифи зеринро пешниҳод менамоем: инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ маҷмуи ба ҳам пайвасти шабакаҳои алоқа ва ҳисоббарорӣ, марказҳои додаҳо ва хизматрасониҳои абрӣ, идентификация ва имзои рақамӣ, феҳристҳои асосӣ, стандартҳо ва низомҳои мубодилаи додаҳо, пардохтҳои электронӣ, хизматрасониҳои давлатию бозорӣ, воситаҳои амнияти киберӣ ва ниҳодҳои оmodасозии малака мебошад, ки дастрасии боэътимод ва камхарчи корхонаҳо ба захира, хизматрасонӣ, маблағ, бозор ва иттилоот таъмин менамояд.

Таркиби пешниҳодшуда аз чор зинаи амудӣ ва се талаботи уфуқӣ иборат аст. Зинаи якум пайваستшавӣ ва иқтисоди ҳисоббарориро, зинаи дуюм унсурҳои эътимод ва додаҳо, сеюм хизматрасониҳои муштараки давлат ва бозор ва чорум истифода ва наоварии корхонаҳо фаро мегирад. Амният ва махфият, ҳамгирӣ ва стандартҳои кушода, инчунин фарогирӣ ва малакаҳо бояд дар ҳамаи зинаҳо таъмин карда шаванд.

Бояд таъкид дод, ки заминаи сиёсати давлатӣ дар самти рақамикунонӣ солҳои охир густариш ёфт. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон бо қарори Ҳукумат аз 30 декабри соли 2019, № 642 қабул гардида, самти умумии гузаришро муайян намуд [24]. Барномаи миёнамуҳлати солҳои 2021-2025 марҳилаи аввали татбиқи онро фаро гирифт. Бо қарори Ҳукумат аз 28 феввали соли 2026, №101 Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2026-2030 қабул шуд [9]. Барои амалисозии он 2 миллиарду 366,8 миллион сомонӣ аз буҷет, баҳши хусусӣ ва шарикони рушд пешбинӣ гардида, пешниҳоди ҳисоботи солони то 1 март муқаррар шудааст. Ин ҳаҷм рақамикунониро ба самти муҳими сармоягузори милли таъдил медиҳад, вале ҳамзамон низоми интихоби лоиҳа ва чен кардани натиҷаро талаб менамояд.

Дар сатҳи ҳуқуқӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» аз 15 март соли 2023, №1965, Қонун «Дар бораи савдои электронӣ», Қонун «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» ва як қатор санадҳои зерқонунӣ амал мекунанд [29; 31; 32]. Барномаи савдои электронӣ барои солҳои 2025-2029 бо қарори Ҳукумат аз 16 майи соли 2024, №295 қабул шудааст [10]. Ҳамин тавр, унсурҳои муҳими эътимод, муомилоти электронӣ ва ҳифзи дода дар қонунгузорӣ мавҷуданд. Вазифаи нав аз татбиқи ҷудогона ба мувофиқати байни санадҳо, эътирофи байнинизомии имзо ва идентификатсия, тартиби розигӣ ба мубодилаи дода ва ҷавобгарии соҳиби дода мегузарад.

Инфрасохтори телекоммуникатсионӣ низ марҳилаи навро оғоз кардааст. Стратегияи рушди соҳаи алоқа барои давраи то соли 2040 бо қарори Ҳукумат аз 30 апрели соли 2026, №231 тасдиқ гардид [82]. Тибқи маълумоти Хадамоти алоқа, «дар нимсолаи якуми соли 2026 дар ҷумҳурӣ 18 380 истгоҳи базавӣ, аз ҷумла 131 истгоҳи 5G фаъл буда, 10 611 километр хати нахи нурии роҳандозӣ шудааст. Дар нимсола 383 километр хати нав кашида шуда, IXP дар Душанбе ва Хучанд амал мекунанд. Суръати миёнаи интернетии мобилӣ аз 7,2 Мбит/с дар аввали соли 2025 то 35,4 Мбит/с дар соли 2026 ва суръати собит то 48,71 Мбит/с расидааст» [95].

Ин нишондиҳандаҳо афзоиши иқтидорро тасдиқ мекунанд, вале масъалаи тавозуни ҳудудӣ боқӣ мемонад. Насби 97 адад аз 131 истгоҳи 5G дар Душанбе ва танҳо шумораи маҳдуд дар дигар шаҳрҳо нишон медиҳад, ки технологияҳои насли нав ҳанӯз аз рӯйи ҳудуд баробар паҳн нашудаанд. Барои соҳибкорон дар

ноҳия нишондиҳандаи асосӣ на шумораи умумии пойгоҳҳо, балки суръат дар нуктаи фаъолият, устуворӣ ҳангоми қатъи барқ, таъхир, нарх, муҳлати барқарорсозӣ ва имкони интихоби провайдер мебошад. Аз ин рӯ, мониторинги инфрасохтори рақамӣ бояд аз омили захира ба нишондиҳандаи сифати воқеии хизмат гузарад.

Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «ба ҳолати 1 апрели соли 2025 шумораи истифодабарандагони интернетро 4,9 миллион нафар, муштариёни алоқаи барқиро 8,3 миллион ва муштариёни фаъоли мобилиро 5,3 миллион нафар нишон медиҳад» [5]. Дар соли 2024 «шоҳиси рушди ҳукумати электроники СММ барои Тоҷикистон 0,5606 буда, кишвар дар мақоми 123 қарор гирифт» [126]. Ин нишондиҳанда мавҷудияти пешрафтро инъикос мекунад, аммо нисбат ба Эстония (0,9727), Қазоқистон (0,9009) ва Ёзбекистон (0,7999) фосилаи назаррас боқӣ мемонад. Фосила танҳо бо сохтани портал бартараф намешавад, он ба сифати телекоммуникатсия, сармояи инсонӣ ва пуррагии хизматрасониҳои онлайн вобаста аст.

Лоиҳаи «Digital Foundations»-и Бонки Ҷаҳонӣ, ки моҳи майи соли 2025 самаранок гардид, барои Тоҷикистон имкони муҳим фароҳам меорад. «Арзиши лоиҳа 45,4 миллион доллари ИМА буда, 24,7 миллион доллар барои заминаҳои беҳатари ҳукумати рақамӣ ва 20,8 миллион доллар барои малакаҳои рақамӣ пешбинӣ шудааст. То соли 2030 лоиҳа 25 хизмати рақамӣ, 2,5 МВт иқтидори маркази додаҷо, чор феҳрист ё зерсохтори асосӣ, интиқоли низомҳои 30 мақом ба маркази дода, ташкили гурӯҳи воқуниш ба ҳодисаҳои киберӣ, 50 ҳазор эътимодномаи рақамии санҷишшаванда ва омӯзиши 28 750 нафарро ҳадаф гузоштааст» [132].

Нишондиҳандаҳои лоиҳа барои сиёсати соҳибкорӣ аҳамияти калон доранд, аммо натиҷаи онҳо бояд бо эҳтиёҷи корхона пайваст шавад. Масалан, маркази додаҷо танҳо бо МВт чен карда нашавад, вақти дастрасии низом, ҳиссаи хизматрасониҳои бе таваққуф ва арзиши хостинг барои корхона муҳим аст. Хизмати рақамӣ танҳо бо шумора чен карда нашавад ва анҷоми пурра аз дархост то натиҷа, вақти коркард, шумораи ҳуҷҷатҳои тақрорӣ ва қаноатмандии истифодабаранда бояд чен гардад. Эътимодномаи рақамӣ низ бояд барои

намояндаи ҳуқуқии корхона, муҳосиб, брокер, мудирӣ филиал ва дигар нақшҳои корпоративӣ ваколати дақиқ диҳад.

Пурсиши корхонаҳои Бонки Ҷаҳонӣ дар соли 2024 нишон медиҳад, ки «танҳо 16 %-и корхонаҳо омӯзиши расмӣ пешниҳод карда, 6,2 % барои таҳқиқот ва рушд маблағ сарф намудаанд ва 8,7 % навовариҳои равандро қорӣ кардаанд» [130]. Ин нишондиҳандаҳо мустақиман сатҳи рақамикунониро намерсанҷанд, вале маҳдудияти иқтисодӣ ҷалби технологияро нишон медиҳанд. Агар абр, API ё низоми нави электронӣ пешниҳод шавад, аммо корхона малака, нармафзори мутобиқ ва дастгирии амалӣ надошта бошад, фарқи байни мавҷуд будани инфрасохтор ва истифодаи он боқӣ мемонад.

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи хориҷӣ дар самти ташаккули инфрасохтори рақамии соҳибқорӣ аҳамияти махсус дорад. Маслан, таҷрибаи Эстония нишон медиҳад, ки «инфрасохтори рақамӣ набояд ба як пойгоҳи азими марказӣ таъдил дода шавад. Қабати мубодилаи дода X-Road низомҳои мустақили мақомоти давлатӣ ва бахши хусусиро тавассути протоколҳои ягона мепайвандад; дархостҳо имзо, рамзгузорӣ, сабт ва санҷида мешаванд. Тибқи маълумоти e-Estonia, X-Road зиёда аз 3 ҳазор хизмати электронӣ ва тақрибан 2,2 миллиард муомиларо дар як сол дастгирӣ намуда, принципи «маълумот як бор» амалӣ мешавад» [106].

Иттиҳоди Аврупо принципи «як бор пешниҳод кардан»-ро «дар сатҳи байнидавлатӣ тавассути Once-Only Technical System амалӣ менамояд. Низом портали хизмат, идентификатсияи электронӣ, феҳристи далелҳо, брокери далел, анбори маълумоти додаҳо ва шабакаи беҳатари интиқолро пайваस्त мекунад. Мақомот бо дархости возеҳи истифодабаранда ҳуҷҷатро мустақиман аз манбаи бозътимод мегиранд ва соҳибқор онро аз нав бор намекунад» [109]. Барои Тоҷикистон татбиқи дохилии ҳамин принцип метавонад аз панҷ раванд, яъне бақайдгирӣ, иҷозат, андоз, гумрук ва хариди давлатӣ оғоз шавад.

Дар Ҷумҳурии Корея «KONEPS тамоми давраи хариди давлатӣ аз эълон ва бақайдгирии таъминкунанда то шартнома ва пардохтро дар равзанаи ягона муттаҳид менамояд. Як маротиба бақайдгирӣ ба таъминкунанда имкони иштирок дар тендерҳои мақомоти гуногунро медиҳад; мубодилаи маълумот бо феҳристҳои марбут зарурати ҳуҷҷатҳои коғазиро кам мекунад» [121]. Барои

Тоҷикистон таҷрибаи мазкур нишон медиҳад, ки платформаи харид бояд на танҳо ҷойи наشري эълон, балки инфрасохтори пурраи шиносӣ, кафолат, шартнома, ҳисобнома, пардохт ва таърихи иҷро бошад.

Ҳиндустон «India Stack-ро аз зерсохторҳои кушодаи идентификация, пардохт ва мубодилаи дода ташкил додааст. Aadhaar идентификацияи онлайн, UPI пардохти ғаврии байнибонкӣ ва DEPA мубодилаи дода бо розигиро таъмин мекунад. Таҳлили BIS нишон медиҳад, ки меъморӣи модуль ва стандартҳои кушода ба бонкҳо ва ширкатҳои технологӣ имкон медиҳанд дар болои зерсохтори умумӣ хизматрасониҳои рақобатӣ созанд» [115]. Барои Тоҷикистон принсипи «давлат роҳро месозад, бозор хизматрасониро» мувофиқ аст: API-и умумӣ бояд дастрас бошад.

Таҷрибаи Қазоқистон ва Россия барои мутобиқсозии минтақавӣ муфид аст. Дар Қазоқистон «eGov имкон медиҳад бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ, кушодани суратҳисоб ва суғуртаи корманд дар як ҷараён иҷро шавад; қисми зиёди додаҳо аз феҳристҳо ба таври худкор гирифта мешавад» [107]. Дар Россия «Системаи ҳамкориҳои электронии байниидоравӣ - СМЭВ - мубодилаи дода байни мақомоти давлатӣ ва порталҳои хизматро таъмин мекунад» [39]. Барои Тоҷикистон ин таҷриба аҳамияти муайянкунандаи ягона, протоколи байниидоравӣ, дастгирии бисёрзабона ва ҳамохангии сатҳи ҷумҳуриявӣ маҳаллиро нишон медиҳад.

Натиҷаҳои таҳлили вазъи ҷумҳурӣ ва ҷамъбасти таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳанд, ки такмили инфрасохтори рақамии соҳибкорӣ набояд бо таъсиси як низоми нави аз ҳад калон ё иваз кардани ҳамаи барномаҳои амалкунандаи мақомоти давлатӣ оғоз гардад. Равиши воқеӣ аз беҳтар намудани хизматрасониҳои мавҷуда, муайян кардани масъулияти ҳар мақом, ҳамохангсозии феҳристҳо ва бартараф намудани қадамҳои такрорӣ иборат аст. Ин равиш хароҷоти иловагии ташкили сохтори навро кам карда, имкон медиҳад натиҷа дар муҳлати кӯтоҳтар ба соҳибкор расад.

Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад фароҳам овардани шароите мебошад, ки низомҳои амалкунанда тадриҷан бо ҳам мувофиқ шаванд ва соҳибкорон хизматрасониҳоро бо шумораи камтари муроҷиат, ҳуҷҷат ва

харочот гирад. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2026-2030, Стратегияи рушди соҳаи алоқа то соли 2040 ва санадҳои марбут ба ҳуҷҷати электронӣ, савдои электронӣ ва ҳифзи маълумоти шахсӣ барои татбиқи чунин чораҳо заминаи ҳукуқию ташкилӣ фароҳам меоранд.

Пеш аз ҳама, барои ҳамаи хизматрасониҳои муҳим ҷорӣ намудани «шиносномаи хизматрасонӣ» мувофиқи мақсад аст. Дар он номи хизмат, гурӯҳи истифодабаранда, асоси ҳукуқӣ, ҳуҷҷатҳои зарурӣ, муҳлат, арзиш, марҳилаҳои баррасӣ, натиҷаи ниҳой, тартиби шикоят ва воҳиди масъул нишон дода мешавад. Шиноснома дар сомонаи соҳиби хизматрасонӣ ва дар манбаи ягонаи иттилоотӣ бо шакли яксон ҷойгир карда шуда, ҳангоми тағйири қоида ғайраравона навад карда мешавад. Чунин стандарт ҳатто бе сохтани барномаи нави мураккаб шаффофиятро зиёд намуда, барои муқоисаи муҳлати воқеӣ бо муҳлати муқарраргардида замина фароҳам меорад.

Ҳангоми рақамисозӣ ба анҷоми пурраи хизматрасонӣ диққат додан зарур аст. Хизматрасонӣ танҳо он вақт пурра рақамӣ ҳисобида мешавад, ки соҳибкор ариза диҳад, ҳуҷҷат имзо намояд, пардохтро анҷом диҳад, раванди баррасиро пайгирӣ кунад ва натиҷаро дар шакли электронӣ гирад. Агар яке аз ин марҳилаҳо танҳо бо ҳузури шахсӣ ё пешниҳоди нусхаи қоғазӣ анҷом ёбад, хизматрасонӣ ҳанӯз қисман рақамӣ боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, ҳисобот набояд танҳо шумораи хизматрасониҳои дар сомона ҷойгиршударо нишон диҳад. Ҳиссаи хизматрасониҳои аз оғоз то анҷом рақамӣ ва воқеан истифодашаванда муҳимтар аст.

Яке аз монетаҳои асосӣ пароканда будани маълумот дар феҳристҳои гуногун мебошад. Бартараф намудани ин мушкилот ҳатман муттаҳид кардани ҳамаи маълумотро дар як пойгоҳи нава талаб намекунад. Барои ҳар навъи маълумот бояд манбаи аслий ва мақоми ҷавобгар муайян гардад. Масалан, мақоми бақайдгирӣ барои ҳолати ҳукуқии корхона, мақоми андоз барои маълумоти андозсупоранда ва мақоми иҷозатдиҳанда барои эътибори

иҷозатнома ҷавобгар мемонад. Дигар мақомот маълумоти заруриро бо асоси ҳуқуқӣ ва мувофиқи тартиби беҳатар аз ҳамин манбаъ мегиранд.

Ҷадвали 3.7. – Хизматрасониҳои рақамии афзалиятнок барои фаъолияти соҳибкорӣ

Гурӯҳи хизматрасонӣ	Мушкилоти маъмул	Чораҳои тавсияшаванда	Самара барои соҳибкор
Бақайдгирӣ ва тағйири маълумот	Такрори маълумоти муассис, суроға ва намоянда дар чанд идора	Шакли кӯтоҳ, санчиши худкор ва ирсоли тағйирот ба мақомоти дахлдор	Оғози зудтари фаъолият ва кам шудани муроҷиат
Андоз ва ҳисобот	Мураккабии шаклҳо ва хатои воридкунии маълумоти такрорӣ	Пешпуркунии маълумоти мавҷуда, огоҳии муҳлат ва шарҳи хатои фаҳмо	Кам шудани хато, ҷарима ва вақти ҳисоботдиҳӣ
Иҷозатнома ва иҷозат	Номуайянии пайдарпайӣ, муҳлат ва асоси радкунӣ	Шиносномаи хизматрасонӣ, пайгирии ариза ва пешниҳоди сабаби дақиқи рад	Пешгӯишавандагии оғози истехсол ё хизматрасонӣ
Гумрук ва содирот	Такрори ҳуҷҷат, ҳамоҳангии суғ. бо сертификат ва логистика	Мутобиқсозии маълумот ва пайгирии ягонаи марҳилаҳои амалиёт	Кам шудани таъхир ва хароҷоти муомилоти беруна
Хариди давлатӣ	Душвории ҷустуҷӯ, оморасозии пешниҳод ва пайгирии шартнома	Огоҳии автоматӣ, дастурамали ягона ва шаффофияти иҷрои шартнома	Васеъ шудани иштирок ва рақобати соҳибкорон
Пайвастшавӣ ба шабакаҳо	Муроҷиати ҷудогона барои барқ, об, алоқа ва мувофиқаҳо	Наشري шарт, иқтидор, муҳлат ва мақоми иҷрои дархости пайвастшавӣ	Асоснокии интиҳоби ҷой ва муҳлати лоиҳаи сармоягузорӣ
Маблағгузорӣ ва дастгирӣ	Парокандагии маълумот оид ба қарз, кафолат, грант ва машварат	Феҳристи навшавандаи имкониятҳо ва талаботи иштирок	Дастрасии беҳтар ба захираҳои молиявӣ машваратӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Татбиқи принсипи «як маротиба пешниҳод кардани маълумот» бояд тадриҷан сурат гирад. Дар марҳилаи аввал рӯйхати маълумотномаҳое муайян карда мешавад, ки бештар аз соҳибкор талаб мегарданд ва аллакай дар феҳристи давлатӣ мавҷуданд. Сипас барои ду ё се хизматрасоние, ки шумораи зиёди муроҷиат доранд, мубодилаи байниидоравӣ ба тариқи озмоиш ба роҳ монда мешавад. Пас аз санҷидани дурустӣ, амният ва сарфаи вақт таҷриба ба

дигар хизматрасониҳо паҳн мегардад. Чунин пайдарпай хавфи қатъи хизмат ва хароҷоти беасосро коҳиш медиҳад.

Барои пешгирии истифодаи беасоси маълумот ҳар мурочиати байниидоравӣ бояд сабт шавад. «Дастрасӣ аз рӯи вазифа ва танҳо ба ҳаҷми зарурӣ дода шуда, муҳлати нигоҳдорӣ ва масъулияти корманд муайян карда мешавад. Дар хизматрасониҳое, ки қонун розигии соҳибкорро талаб мекунад, мақсад ва ҳаҷми мубодила пешакӣ нишон дода мешавад. Ин чораҳо эътимоди истифодабарандаро баланд намуда, рақамикунониро бо талаботи ҳифзи маълумоти шахсӣ мутобиқ месозанд» [31].

Дар сатҳи ташкилӣ барои ҳар хизматрасонӣ як воҳиди соҳиби раванд муайян кардан зарур аст. Ин воҳид натиҷаи ниҳой, муҳлат, ҳамкориҳои мақомоти иштирокчӣ ва иттилоърасонӣ ба соҳибкорро назорат мекунад. Соҳибкор набояд барои фаҳмидани сабаби таъхир байни идораҳо мурочиат намояд. Агар ҳуҷҷат ё маълумоти иловагӣ зарур бошад, талабот бояд як маротиба, бо шарҳи ҳуқуқӣ ва муҳлати кофӣ пешниҳод гардад. Тартиби мазкур ба механизми институтсионалию ташкилии дар зерфасли 3.1 асоснокшуда таъяс намуда, масъулиятро аз доираи барномаи техникӣ ба натиҷаи хизматрасонӣ мегузаронад.

Такмили хизматрасониҳои рақамӣ танҳо дар ҳолати дастрас будани алоқа, таҷҳизот ва кӯмаки истифода барои соҳибкорони минтақаҳо натиҷаи пурра медиҳад. Таҳлили боби дуюм фарқи байни шаҳри Душанбе, марказҳои вилоят ва як қисми шаҳру ноҳияҳоро аз рӯи сифати пайваستшавӣ ва истифодаи хизматрасониҳои рақамӣ нишон дод. Аз ин рӯ, маблағгузорӣ бояд на танҳо ба зиёд кардани иқтидори умумӣ, балки ба минтақаҳои камтаъмин, минтақаҳои саноатӣ, нуқтаҳои наздисарҳадӣ ва маҳалҳои дорои фаъолияти баланди кишоварзӣ равона гардад.

Принсипи «рақамӣ аз аввал, вале на танҳо рақамӣ» барои Тоҷикистон аҳаммияти махсус дорад. Дар ноҳияҳое, ки соҳибкор ба интернет ё малакаи кофӣ дастрасӣ надорад, маркази хизматрасонӣ ё мушовири ваколатдор

метавонад аризаро бо розигии ӯ дар ҳамон низоми электронӣ ворид намояд. Муҳим он аст, ки шабакаи ҳузури маҳзани ҷудогона ва равиши дигар эҷод накунад. Бо беҳтар шудани пайвастшавӣ ва малака, ҳиссаи истифодаи мустақили хизматрасонӣ тадриҷан зиёд карда мешавад.

Инфрасохтори рақамӣ бояд ба эҳтиёҷи тамоми соҳибкорон хизмат расонад. Маҳдуд кардани он танҳо ба корхонаҳои хурду миёна ё танҳо ба ширкатҳои технологӣ дуруст нест. Корхонаҳои калон «ба маълумоти бозор, корхонаҳои миёна ба маблағгузорӣ, сертификатсия, технология ва бозор, корхонаҳои хурд ва соҳибкорони инфиродӣ ба бақайдгирӣ, андоз, пардохт ва машварати фаҳмо ниёз доранд» [21]. Барои хоҷагиҳои кишоварзӣ маълумоти бозор, анбор, нақлиёт, хизматрасониҳои байторию фитосанитарӣ ва обу ҳаво бештар аҳаммият дорад. Аз ин рӯ, таркиби хизматрасонӣ бояд аз рӯи гурӯҳ ва соҳаи фаъолият фарқ карда шавад (ҷадвали 3.8.).

Ҷадвали 3.8. – Самтҳои дастгирии рақамӣ аз рӯи гурӯҳи соҳибкорон

Гурӯҳи соҳибкорон	Талаботи бештар муҳим	Хизматрасониҳои афзалиятнок	Натиҷаи пешбинишаванда
Корхонаҳои калон ва сармоягузoron	Иқтидор, устувории шабакаҳо, замин, логистика ва иҷозатдиҳӣ	Маълумоти иқтидор, пайгирии пайвастшавӣ, гумрук ва иҷозатҳои соҳавӣ	Қоҳиши таъхири лоиҳа ва ҳавфи сармоягузорӣ
Корхонаҳои миёна	Маблағгузорӣ, технология, сертификатсия ва содирот	Феҳристи маблағгузорӣ, лаборатория, стандарт ва хизматрасониҳои содиротӣ	Васеъшавии истеҳсол ва баромадан ба бозор
Корхонаҳои хурд	Содагии тартиб, хароҷоти паст ва машварат	Бақайдгирӣ, андоз, пардохт, иҷозат ва дастурамали қадам ба қадам	Расмикунонӣ ва устувории фаъолияти ҷорӣ
Соҳибкорони инфиродӣ	Дастрасӣ аз телефон, забони фаҳмо ва кӯмаки зуд	Хизматрасониҳои мобилӣ, огоҳии муҳлат ва маркази машваратӣ	Қам шудани хато ва вақти муроҷиат
Хоҷагиҳои кишоварзӣ	Бозор, анбор, нақлиёт, обу ҳаво ва сертификат	Маълумоти нарх, логистика, хизматрасониҳои фитосанитарӣ ва пардохт	Қам шудани талафот ва беҳтар шудани фурӯш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қисми муҳими инфрасохтори рақамии соҳибкорӣ аз ҷониби операторони алоқа, бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд, ширкатҳои технологияҳои иттилоотӣ, операторони пардохт, логистика, марказҳои додаҳо ва ширкатҳои хизматрасониҳои касбӣ таъмин карда мешавад. Нақши давлат дар ин самт аз муайян кардани қоидаҳои одилона, ҳифзи рақобат, мукаррар намудани стандартҳои амният ва таъмин намудани дастрасӣ дар минтақаҳои иборат аст, ки бозор ба танҳои сармоягузори кофӣ намекунад. Давлат набояд хизматеро, ки бахши хусусӣ бо сифати зарурӣ пешниҳод карда метавонад, бе асос такрор намояд.

Мавҷудияти сомона ё барномаи электронӣ худ аз худ истифодаи онро таъмин намекунад. Як қисми соҳибкорон бо имзои электронӣ, пур кардани шакл, пардохти маҷозӣ, нигоҳдории ҳуҷҷат ва ҳифзи ҳисоб мушкилӣ доранд. Аз ин рӯ, омӯзиш бояд ба иҷрои амали муайян вобаста бошад. Ба ҷойи курсҳои умумии дароз, машғулияти кӯтоҳ оид ба бақайдгирӣ, ҳисоботи андоз, иштирок дар хариди давлатӣ, гирифтани иҷозат ё оmodасозии ҳуҷҷати содиротӣ натиҷаи бештар медиҳад.

Дар назди марказҳои хизматрасонӣ, муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳои соҳибкорӣ ташкили нуқтаҳои машваратӣ мувофиқи мақсад аст. Дастурамал бояд бо забони фаҳмо, қадам ба қадам ва бо мисоли воқеӣ таҳия гардад. Барои саволҳои такрорӣ пойгоҳи ҷавобҳо ва тамоси ягонаи кӯмак истифода мешавад. Агар муроҷиат ба мақоми дигар тааллуқ дошта бошад, корманд онро ба иҷрокунандаи дуруст роҳнамоӣ мекунад ва соҳибкорро барои аз нав ҷустуҷӯ кардан водор намесозад.

Бо зиёд шудани вобастагии соҳибкорон аз хизматрасониҳои рақамӣ, қатъи низом ё паҳн шудани маълумот метавонад ба фаъолияти истехсолӣ, пардохт, гумрук, таъминот ва эътибори корхона зарари мустақим расонад. Аз ин рӯ, амният ҳамчун қисми иловагӣ баъд аз пешниҳоди хизматрасонӣ не, балки ҳамчун шартӣ ҳатмӣ он баррасӣ мешавад. Барои ҳар хизматрасонӣ ҳаҷми ҳадди ақали маълумоти ҷамъшаванда, сатҳи дастрасии кормандон,

муҳлати нигоҳдорӣ ва тартиби нест ё бойгонӣ кардани он муайян карда мешавад.

Чораҳои асосӣ аз тасдиқи боэътимоди истифодабаранда, ҷудо кардани ваколатҳо, сабти амалҳо, навсозии саривақтии барнома, санчиши осебпазирӣ, нусхаи эҳтиётӣ ва омӯзиши кормандон иборатанд. Барои хизматрасониҳои муҳим нақшаи идомаи фаъолият таҳия мегардад: ҳангоми қатъи шабака кадом вазифаҳо нигоҳ дошта мешаванд, маълумот чӣ гуна барқарор мегардад, соҳибкор аз ҳолат чӣ тавр огоҳ мешавад ва муҳлати барқарорсозӣ чанд аст.

Бояд зикр намуд, ки татбиқи тавсияҳо бояд марҳилавӣ бошад. Кӯшиши якбора рақамӣ кардани ҳамаи хизматрасониҳо ва пайваст намудани ҳамаи феҳристҳо хавфи хароҷоти зиёд, қатъи раванд ва паст шудани сифатро ба вуҷуд меорад. Дар марҳилаи аввал масъалаҳои мавҷуда ва хизматрасониҳои серистифода муайян карда мешаванд. Дар марҳилаи дуюм чанд раванди афзалиятнок дар шакли озмоишӣ содда ва ҳамоҳанг мегардад. Марҳилаи сеюм паҳн намудани таҷрибаи санчидашуда ба минтақаҳо ва хизматрасониҳои дигарро фаро мегирад. Дар марҳилаи чорум натиҷаҳо ҷамъбаст ва стандартҳо нав карда мешаванд.

Интихоби лоиҳа бояд бо меъёрҳои фаҳмо асоснок карда шавад: аҳаммияти хизмат барои фаъолияти корхона, шумораи истифодабарандагон, ҳаҷми вақти аз дастрафта, омодагии ҳуқуқию ташкилӣ, имкони истифодаи натиҷа дар чанд хизмат, таъсир ба минтақаҳои камтаъмин, хавфи амният ва хароҷоти тамоми давраи истифода. Барои ин меъёрҳо формула ё вазни сунъӣ муқаррар кардан шарт нест. Қарори комиссияи байниидоравӣ бо асосноккунии хаттӣ ва маълумоти воқеӣ шаффофтар ва барои шароити мавҷуда иҷрошаванда мебошад.

Ҷадвали 3.9. – Марҳилаҳои тавсияшавандаи татбиқи чораҳо

Марҳила	Мазмуни қор	Натиҷаи асосӣ	Шарти гузариш ба марҳилаи баъдӣ
I. Омодагӣ	Барӯйхатгирии хизмату феҳристҳо, пурсиши соҳибкорон ва муайян кардани мушкилоти афзалиятнок	Рӯйхати хизматрасо-ниҳои интихобшуда, масъулон ва хатти ибтидоии нишондиҳандаҳо	Тасдиқи соҳиби раванд ва омодагии ҳукукию ташкилӣ
II. Озмоиш	Содасозии 3-5 хизмати серистифода, мубодилаи маҳдуди маълумот ва санчиши роҳати истифода	Қадамшудани қадам, ҳуҷҷат ва вақти қоркард дар хизматрасо-ниҳои озмоишӣ	Натиҷаи мусбат, амнияти санчида-шуда ва фикри истифодабаранда
III. Тавсеа	Паҳн кардани ҳалли санчидашуда ба дигар минтақаҳо ва хизматрасо-ниҳои ҳаммонанд	Фарогирии бештар ва ҳамоҳангии тартиби хизматрасонӣ	Иқтисодии техникӣ, кадрӣ ва маблағи нигоҳдорӣ
IV. Мустақамсозӣ	Арзёбии натиҷа, ислоҳи қамбӯдӣ, навсозии стандарт ва ворид кардани таҷриба ба қори доимӣ	Устувории хизмат ва тақмили пайваста дар асоси маълумот	Ҳисоботи оммавӣ ва нақшаи навсозии минбаъда

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Маблағгузорӣ метавонад аз маблағҳои пешбинишудаи барномаҳои давлатӣ, буҷети соҳавӣ, сармоягузориҳои операторони хусусӣ ва дастгирии шарикони рушд ташаккул ёбад. Ҳангоми тақсимои маблағ бояд байни сохтани низом ва истифодаи минбаъдаи он тавозун нигоҳ дошта шавад. Лоихае, ки барои нигоҳдорӣ, амният, навсозӣ ва омӯзиши қормандон манбаи устувор надорад, пас аз анҷоми маблағгузориҳои аввалия самараи ҳудро аз даст медиҳад. Аз ин рӯ, нақшаи хароҷоти қамаш се соли истифода бояд пеш аз оғози қарид таҳия шавад.

Ҳамчунин бояд қайд қард, ки мониторинг бояд одӣ, мунтазам ва барои қабули қарор муфид бошад. Дар марҳилаи аввал барои қар хизматрасо-ниҳои интихобшуда нишондиҳандаи ибтидоӣ муайян қарда мешавад. Бе хатти ибтидоӣ муайян қардан душвор аст, ки тағйирот воқеан вақт ё хароҷотро қам қардааст. Ҳадафҳои миқдорӣ танҳо баъд аз қамъовариҳои маълумоти боэътимод муқаррар қарда мешаванд ва пешниҳоди рақамҳои баланд бе чунин замина ба ҳисоботи зоҳирӣ оварда мерасонад.

Ҳисоботи мониторинг бояд на танҳо дастовард, балки мушкилот ва чораҳои ислоҳиро низ дар бар гирад. Агар истифода паст бошад, сабаб метавонад набудани иттилоъ, мураккабии шакл, қатъи техникӣ, номувофиқии хизмат ба талаботи соҳа ё зарурати ҳузури шахсӣ бошад. Барои ҳар сабаб масъул ва муҳлати ислоҳ муайян мегардад. Нашри маълумоти умумӣ оид ба натиҷаҳо шаффофиятро зиёд намуда, ба ташкилотҳои соҳибкорӣ ва муҳаққиқон имкон медиҳад сифати ислоҳотро арзёбӣ намоянд.

Дар асоси таҳлил тавсияҳои аввалиндараҷа чунин ҷамъбаст мегарданд: то оғози лоиҳаҳои нави калон барӯйхатгирии хизматрасониҳо, феҳристҳо ва хароҷоти нигоҳдории онҳо гузаронда шавад. Аз рӯйи натиҷаи он 3-5 раванди серистифода барои озмоиш интихоб гарда ва барои ҳар раванди интихобшуда шиносномаи хизматрасонӣ, соҳиби раванд ва нишондиҳандаи ибтидоӣ муқаррар карда шавад. Равандҳои бақайдгирӣ, андоз, иҷозатдиҳӣ, пайваستшавӣ ба шабака ва амалиёти содиротӣ метавонанд ба гурӯҳи аввал дохил шаванд, аммо интихоби ниҳой бояд бо маълумоти мурочиат ва пурсиши корхонаҳо асоснок гардад.

Мубодилаи маълумот аз маълумотномаҳои серталаб ва бо принсипи «як маротиба пешниҳод кардан» оғоз шуда, танҳо баъд аз санчиши ҳуқуқӣ, техникӣ ва амниятӣ васеъ карда шавад. Ҳамзамон барномаи дастрасии ҳудудӣ бояд сифати пайвастшавӣ, нуқтаи кӯмак ва малакаи соҳибкорро якҷо фаро гирад. Дар таҳияи хизматҳо талаботи корхонаҳои калон, миёна, хурд, соҳибкорони инфиродӣ ва хоҷагиҳои кишоварзӣ ҷудоғона ба назар гирифта шавад, то рақамикунонӣ ба сармоягузорӣ, истехсол, логистика, содирот ва фаъолияти ҳаррӯзаи корхонаҳо таъсири воқеӣ расонад.

Дар харид ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ арзиши тамоми давраи истифода, ҳифзи маълумот, имкони иваз кардани таъминкунанда, интиқоли дониш ва манбаи нигоҳдорӣ ҳатмӣ пешбинӣ гардад. Низомии мониторинг бошад, ба нишондиҳандаҳои одӣ – вақти хизмат, шумораи ҳуҷҷату қадам, ҳиссаи анҷоми пурраи рақамӣ, фарогирии минтақавӣ, истифода аз рӯйи гурӯҳи корхона,

қаноатмандӣ ва устувории техникӣ таъя намояд. Ҳадафҳои миқдорӣ танҳо баъд аз муайян кардани ҳатти ибтидоӣ тасдиқ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, дар зерфасл самтҳои воқеӣ ва иҷрошавандаи тақмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ асоснок гардиданд. Мазмуни онҳо аз тақмили хизматрасониҳои мавҷуда, ҳамохангсозии маълумот, дастрасии минтақаҳо, ба инобат гирифтани талаботи гурӯҳҳои гуногуни соҳибкорон, иштироки масъулони бахши хусусӣ, рушди малака, ҳифзи маълумот ва мониторинги натиҷа иборат мебошад. Бартариии амалии чунин равиш дар он аст, ки чораҳо дар доираи санадҳо, барномаҳо ва мақомоти амалкунанда марҳила ба марҳила татбиқ шуда метавонанд.

Пешниҳодҳои мазкур самти рақамии тақмили механизми институтсионалиро ташкилӣ ва рушди мутавозини унсурҳои инфрасохтори соҳибкорию пурра месозанд. Дар натиҷа рақамикунонӣ ҳамчун ҳадафи мустақил не, балки ҳамчун воситаи коҳиш додани вақт, хароҷот ва хавфи муомилоти соҳибкорӣ, беҳтар намудани дастрасӣ ба хизматрасонӣ ва баланд бардоштани шаффофияти идоракунӣ баррасӣ мегардад.

ХУЛОСА

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар диссертатсия асоснок карда шудааст, ки инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ маҷмуи объектҳои моддию техникӣ, низоми динамикӣ ва ба ҳам алоқаманди объектҳо, ниҳодҳо, хизматрасониҳо, қоидаҳо ва захираҳо мебошад. Низоми мазкур барои таъсис, фаъолият ва рушди субъектҳои соҳибкорӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда, дастрасии онҳоро ба сармоя, бозор, иттилоот, технология, кадр ва хизматрасониҳои касбӣ таъмин менамояд. Натиҷаи иқтисодии фаъолияти инфрасохтор дар қоҳиш додани вақт, хароҷот, хавф ва номуайянии фаъолияти соҳибкорӣ ифода меёбад. Аз ин рӯ, мавҷудияти расмӣ объект ё ташкилот ҳанӯз нишондиҳандаи қоғизӣ рушди инфрасохтор набуда, сатҳи дастрасӣ, сифати хизматрасонӣ, иқтисодии воқеӣ ва натиҷаи истифодаи он низ бояд ба назар гирифта шавад [4-М; 5-М].

2. Таҳаввули мазмуни инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ шартан ба чор марҳила ҷудо карда шудааст. Дар марҳилаи якум инфрасохтор асосан вазифаи моддию техникӣ иҷро намуда, истеҳсолотро бо нақлиёт, энергетика, алоқа ва анбор таъмин мекард. Дар марҳилаи дуюм бо ташаккули муносибатҳои бозорӣ бонкҳо, суғурта, биржаҳо, аудит, савдо ва хизматрасониҳои касбӣ ба таркиби он ворид гардиданд. Марҳилаи сеюм ба иқтисоди ба дониш асосёфта ва афзоиши нақши марказҳои интиқоли технология ва маблағгузориҳои венчурӣ алоқаманд мебошад. Марҳилаи чорум бо рақамикунонӣ, истифодаи додаҳо, хизматрасониҳои электронӣ ва ҳамкориҳои шабакавии иштирокчиён тавсиф меёбад [5-М; 11-М].

3. Дар асоси ҷамъбасти равишҳои илмӣ сохтори инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳафт зернизоми ба ҳам вобаста гурӯҳбандӣ карда шудааст: институтсионалию ҳуқуқӣ; истеҳсолию логистикӣ; молиявию сармоягузорӣ; бозорию тиҷоратӣ ва касбӣ; иттилоотию рақамӣ; инноватсионӣю технологӣ; кадрӣю иҷтимоӣ. Муайян карда шудааст, ки ҳар зернизом вазифаи

махсусро ичро мекунад, вале самаранокии умумӣ аз робитаи байни онҳо вобаста мебошад [9-М; 10-М].

4. Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи Аврупо, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада, Чин, Кореяи Ҷанубӣ, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Федератсияи Россия, Беларус ва дигар давлатҳои ИДМ нишон дод, ки натиҷаи устувор аз нусхабардории як ниҳод ё портали алоҳида дар самти рушди инфрасохтор набуда, аз ҳамоҳангии қоидаҳо, маблағгузорӣ, инфрасохтори моддӣ, технология, дониш ва идоракунии ҳудудӣ ба даст меояд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқсозии интихобии чунин таҷриба бо дарназардошти шароити миллӣ ва имкониятҳои институтсионалӣ мувофиқи мақсад мебошад [3-М].

5. Дар раванди таҳқиқ вазъи фаъолияти соҳибкорӣ ва таъминоти инфрасохтории он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Муайян гардид, ки шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ аз 335 306 воҳид дар соли 2020 то 358 608 воҳид дар соли 2024 афзуда, суръати афзоиш 6,9 фоизро ташкил додааст. Ин раванд аз густариши фаъолнокии соҳибкорӣ ва нақши бахши хусусӣ дар иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад. Бо вуҷуди ин, сохтори соҳибкорӣ ҳанӯз номутавозин боқӣ мондааст: дар соли 2024 ҳиссаи соҳибкорони инфиродӣ 90,4 фоиз ва ҳиссаи шахсони ҳуқуқӣ 9,6 фоизро ташкил додааст. Бартариин шакли инфиродӣ нишон медиҳад, ки қисми зиёди фаъолияти соҳибкорӣ дар доираи хурд амалӣ шуда, имконияти ташаккули корхонаҳои устувори истеҳсолӣ, миёна ва калон пурра истифода намегардад [1-М; 6-М].

6. Таҳлил собит намуд, ки барои тағйир додани сохтори соҳибкорӣ зиёд намудани шумораи бақайдгирифташудаи субъектҳо кофӣ нест. Гузариши соҳибкори инфиродӣ ба корхона, васеъ намудани истеҳсолот, ҷорӣ кардани технология, таъсиси ҷойҳои кории устувор ва баромадан ба бозорҳои беруна дастрасии ҳамзамон ба маблағгузории дарозмуддат, роҳу нақлиёт, энергия, хизматрасониҳои касбӣ, иттилоот, кадр ва технологияро талаб менамояд. Аз ин рӯ, сиёсати рушди соҳибкорӣ бояд дар баробари дастгирии таъсиси субъектҳои

нав ба устувории фаъолияти онҳо, афзоиши маҳсулноӣ, гузариш ба шаклҳои ташкилию ҳуқуқии нисбатан устувор ва коҳиш додани нобаробарии инфрасохторӣ байни минтақаҳо равона карда шавад [1-М; 18-М].

7. Арзёбии динамикаи унсурҳои асосии инфрасохтор нишон дод, ки дар солҳои 2019-2024 васеъ шудани имкониятҳои рақамӣ, молиявӣ ва логистикӣ фаъолияти соҳибкорӣ ба назар гирифта шудааст. Ҳамзамон, дар ҳамин давра шумораи ташкилотҳои қарзӣ 47,2 фоиз кам гардидааст. Ин ҳолат зарурати фарқ гузоштан байни шумораи ташкилотҳо ва дастрасии воқеии соҳибкорон ба хизматрасониро тасдиқ мекунад. Коҳиши шумораи нуқтаҳои институтсионалӣ метавонад бо афзоиши хизматрасонии ғосилавӣ ҳамроҳ бошад, вале таъсири он ба минтақаҳо ва гурӯҳҳои гуногуни соҳибкорон бояд алоҳида арзёбӣ гардад [2-М; 6-М].

8. Натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ робитаи зичи мусбати шумораи субъектҳои соҳибкориро бо ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ ($r=0,9898$), сармоягузорӣ ($r=0,9800$), гардиши савдо ($r=0,9710$), боркашонӣ ($r=0,9661$), шумораи истифодабарандагони интернет ($r=0,9610$) ва дарозии роҳҳо ($r=0,9556$) нишон доданд. Коэффициентҳои мазкур робитаи мустақимро исбот намеkunанд, вале аҳамияти рушди ҳамоҳангшудаи зернизомҳои молиявӣ, бозорӣ, нақлиётӣ ва рақамиро тасдиқ менамоянд. Дар асоси қаторҳои динамикӣ дурнамои нишондиҳандаҳои интихобшуда то соли 2035 арзёбӣ гардидааст. Натиҷаҳои дурнамо нишон медиҳанд, ки нигоҳ доштани тамоюли мусбат танҳо дар сурати такмили сифати идоракунии, навсозии инфрасохтор, коҳиш додани нобаробарии ҳудудӣ ва мутобиқ намудани иқтисодии хизматрасонӣ ба талаботи афзояндаи соҳибкорон имконпазир мебошад [1-М; 2-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар диссертатсия механизми институтсионалиро ташкилии идоракунии рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ таҳия ва асоснок карда шудааст. Он ҳамчун низоми мақсадноки қоидаҳо, субъектҳо, ваколатҳо, робитаҳои амудию уфуқӣ, стандартҳои хизматрасонӣ, воситаҳои ҳавасмандгардонӣ ва назорат

муайян карда мешавад, ки мутобиқати пешниҳоди хизматрасониҳои инфрасохтори ба талаботи соҳибкорон таъмин намуда, хароҷот, хавф ва вақти анҷом додани муомилотро коҳиш медиҳад. Ҷанбаи институтсионалии механизм қоидаҳо, ваколатҳо, меъёрҳо, стандартҳо ва масъулиятро дар бар мегирад. Ҷанбаи ташкилӣ бошад, сохтори идоракунӣ, тартиби ҳамкорӣ, тақсимои вазифаҳо, равандҳои хизматрасонӣ, мубодилаи маълумот ва мониторингро фарогир аст. Пешниҳод шудааст, ки барои ташаккули тасаввуроти ягона оид ба вазъи инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ гузаронидани барӯйхатгирии унсурҳо ва хизматрасониҳои мавҷуда мувофиқи мақсад мебошад. Дар асоси натиҷаҳои он феҳристи ягонаи иттилоотӣ ташкил карда шавад, ки ном, шакли моликият, ҷойгиршавӣ, иқтидор, намуди хизмат, гурӯҳи мақсаднок, нарх, фарогирӣ ва мақоми масъулро дар бар гирад.

2. Сохтори механизм дар чор зина муайян карда шудааст: сатҳи стратегӣ, ки ҳадаф ва афзалиятҳои умумиро муқаррар менамояд; сатҳи ҳамоҳангсозии функционалӣ, ки фаъолияти мақомоти соҳавӣ ва ниҳодҳои дахлдорро мутобиқ месозад; сатҳи ҳудудӣ, ки талабот ва нобаробарии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳоро ба назар мегирад; сатҳи операторӣ, ки хизматрасонии мустақимро ба соҳибкор таъмин менамояд. Асоснок гардидааст, ки барои беҳтар намудани сифати идоракунӣ ва хизматрасонӣ муқаррар намудани стандарти ҳадди ақали хизматрасонии инфрасохторӣ зарур мебошад. Стандарт бояд муҳлати баррасӣ, рӯйхати ҳуҷҷатҳо, тартиби муроҷиат, арзиши хизмат, талаботи сифат, ҳифзи маълумот, тартиби пешниҳоди шикоят ва бозхурдро муайян намояд. Барои хизматрасониҳои серистифода шиносномаи раванд таҳия шуда, дар он ҳамаи қадамҳо, мақомоти иштироккунанда, маълумоти талабшаванда, муҳлат ва соҳиби раванд нишон дода шаванд.

3. Дар асоси таҳлили маҳдудияти захираҳои давлатӣ самтҳои рушди унсурҳои инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ тавассути шарикии давлат ва бахши хусусӣ асоснок карда шудаанд. Муайян гардидааст, ки самаранокии шарикӣ на аз шумораи созишномаҳо, балки аз сифати оmodасозии лоиҳа,

тақсимои асосноки хавф, арзёбии хароҷоти тамоми давраи истифода, дастрасии хизмат ва назорати натиҷа вобаста мебошад. Барои истифодаи мақсадноки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ташаккули портфели маҳдуди лоиҳаҳои афзалиятноки инфрасохторӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳудудӣ тавсия дода мешавад. Интихоби лоиҳаҳо бояд аз таҳлили инфрасохторӣ оғоз шуда, шумораи истифодабарандагон, таъсир ба истеҳсол ва шуғл, имконияти хизматрасонӣ ба чанд соҳа, омодагии замин ва ҳуҷҷатҳо, хароҷоти тамоми давраи истифода, дастрасии нарх ва хавфҳои молиявӣю техникӣ ба назар гирифта шаванд. Дар марҳилаи аввал интихоб ва омодаسازیи чанд лоиҳаи озмоишӣ дар соҳаҳои логистика, инфрасохтори истеҳсолӣ, энергетика, хизматрасонии рақамӣ ва бозорӣ нисбат ба пешниҳоди рӯйхати зиёди лоиҳаҳои омода нашуда самараноктар мебошад.

4. Самтҳои тақмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ муайян карда шудаанд. Сохтори он чор сатҳро дар бар мегирад: пайваستшавӣ ва иқтидори ҳисоббарорӣ, эътимод ва додаҳо, хизматрасониҳои муштаракӣ давлатию бозорӣ, истифода ва навоарӣ. Амнияти киберӣ, мутобиқати техникӣ, ҳифзи маълумот ва фарогирии ҳудудӣ ҳамчун талаботи умумӣ баррасӣ мегарданд. Асоснок карда шудааст, ки тақмили инфрасохтори рақамии фаъолияти соҳибкорӣ бояд аз санҷиш ва содда намудани хизматрасониҳои мавҷуда оғоз гардад. Дар марҳилаи аввал феҳристҳо, низомҳо ва хизматрасониҳои амалкунанда барӯйхат гирифта, хароҷоти нигоҳдорӣ, тақрори маълумот ва мушкилоти истифодабарандагон муайян карда шаванд. Ба гурӯҳи аввал метавонанд бақайдгирӣ, андоз, иҷозатдиҳӣ, пайвастшавӣ ба шабакаҳои муҳандисӣ ва амалиёти содиротӣ дохил шаванд, вале интихоби ниҳой бояд бо маълумоти воқеии мурочиат ва пурсиши соҳибкорон асоснок гардад.

РЎИХАТИ АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Х. Нақши соҳибкории истехсолӣ дар сохтори иқтисоди миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2023. - №1 (45). - С. 75-82.
2. Адаманов Д.Р. Специфические особенности инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности / Д.Р. Адаманов // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – 2018. - № 3(61). - С. 23-29.
3. Алчанова Р.Д. Развитие системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности: дис. ... канд. экон. наук. - Уфа, 2009. - 174 с.
4. Аминов И., Окилова М.А. Роль государственно-частного партнерства в развитии экономики Республики Таджикистан / И. Аминов, М.А. Окилова // Таджикистан и современный мир. - 2018. - № 3(62). - С. 167-177.
5. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шумораи истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон. 7 июни соли 2025. - <https://www.stat.tj/shumorai-istifodabarandagoni-internet-dar-tojikiston/>
6. Асрорзода А.С. Рушди ғаболияти соҳибкорӣ: таҳлили ҳолат, мушкилот ва роҳҳои тақмили муҳити он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.С. Асрорзода, Н.Ш. Валиев // Иқтисодиёт ва сайёҳӣ: тамоюл ва дурнамо. – 2026. - № 1 (9). – С. 6-23.
7. Багаев С.К. Развитие системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности: дис. ... канд. экон. наук. — Владикавказ, 2015. - 181 с.
8. Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 50.

9. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026–2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2026, №101.
10. Барномаи савдои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2029. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 майи соли 2024, №295.
11. Бедняков А.С. Государственно-частное партнерство как модель развития публичной инфраструктуры. Вестник МГИМО-Университета. – 2022. – № 15 (1). – С. 143-176.
12. Бобочонов Р.М. Формирование рынка труда Республики Таджикистан в условиях перехода к ускоренной индустриализации. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 169 с.
13. Бобылев С.Н. Экономика устойчивого развития : учебник / С.Н. Бобылев. – Москва : КНОРУС, 2021. – С. 22.
14. Бойназарова М.М. Совершенствование системы государственной поддержки развития производственного предпринимательства в аграрном секторе экономики (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2023. – 55 с.
15. Валиев Н.Ш. Таҷрибаи хориҷии рушд ва низоми дастгирии давлатии соҳибкории хурд / Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). Душанбе, 2021, № 4/1 (38) – С. 60-71.
16. Валиев Н.Ш. Таҳқиқи тамоюли раванди рушди соҳибкории хурди хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Валиев Н.Ш // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2019. - № 4 (29) - С. 61-69.
17. Валиев Н.Ш., Амонов С.С., Асрорзода А.С. Нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди устувори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2024. - №.1 (51). - С. 67.

18. Верников В. А., Ермакова Е. Е. Финансовая инфраструктура малого предпринимательства в регионах - условие диверсификации экономики: монография. - М.: Наука и образование, 2011. - 136 с.
19. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти. – АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства» при финансовой поддержке Консультативного офиса по участию частного сектора в инфраструктуре (РРІАҒ), 2010. – С. 250.
20. Дадоматов Д.Н. Ташаккул ва рушди ғаъолияти соҳибқориҳои саноатӣ: назария, методология ва амалия (дар асоси маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон): дис. ... д-ра экон. наук. – Душанбе, 2020. – 283 с.
21. Дробышева В.Г. Совершенствование информационной составляющей инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дробышева Виктория Геннадьевна. - Тамбов, 2012. - 163 с.
22. Зверев В.В., Ганжа И. В. Информационная инфраструктура предпринимательства: теория и практика развития: монография. — Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2009. - 200 с.
23. Кожан В.И. Организация инфраструктуры предпринимательства в рамках Евразийского экономического союза между Россией и Белоруссией // Российское предпринимательство. – 2016. – Т. 17, № 1. – С. 81–88.
24. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642.
25. Кудратов Р.Р., Шодиев, К.К. Формы финансового воздействия на развитие малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве: региональный аспект // Вестник ТАУ: Кишоварз. – Душанбе, 2019. – № 3 (83). – С. 137-141.

26. Кузнецова А.И. Инфраструктура: вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход. - М.: КомКнига, 2006. - 456 с.
27. Курбонова Ф.Х., Султонов З.С. Формирование инфраструктурного обеспечения и развитие государственно-частного партнёрства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – 2017. – № 2. – С. 45-52.
28. Қодиров Ф. А. Инфрасохтори инноватсионӣ – асоси рушди соҳибқории саноатӣ // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - №4 (24). - С. 49-58.
29. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» аз 24 декабри соли 2022.
30. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ» (бо тағйиру иловаҳо). - <https://mmk.tj/content>
31. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» аз 3 августи соли 2018, №1537. - <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=132186>
32. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» аз 15 марти соли 2023, №1965.
33. Қурбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А. Асосҳои илмӣ-иқтисодии фаъолияти соҳибқорӣ ва нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2025. – № 4/1 (59). – С. 171-178.
34. Қурбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А. Фаъолияти соҳибқории инфиродӣ ва нақши он дар рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2023. – № 3 (54). – С. 150-157.
35. Ламанский М.Г. Инфраструктурное обеспечение предпринимательства // Известия Байкальского государственного университета. - 2009. - № 5 (67). - С. 124-126.

36. Ламанский М.Г. Оценка эффективности инвестиционной инфраструктуры предпринимательства: дис. ... канд. экон. наук. — Иркутск, 2009. - 200 с.
37. Логвинов В.А., Наливайченко Е.В. Инфраструктурное обеспечение цифрового предпринимательства // Теоретическая экономика. 2023. №12. С. 65-76.
38. Маҳмадалӣ Б.Н. Эволюсияи назарияи рушди устувор дар низомҳои иқтисодию иҷтимоӣ / Б.Н. Маҳмадалӣ // Истифодабарии захираҳои табиӣ, экология ва рушди устувор. – 2022. – № 1. – С. 140-147.
39. Министерство цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Российской Федерации. Система межведомственного электронного взаимодействия. - <https://digital.gov.ru/activity/czifrovizacziya-gosudarstva/infrastruktura-elektronnogo-pravitelstva/> sistema-mezhvedomstvennogo-elektronnogo-vzaimodejstviya
40. Мирсаидов А.Б. Ташаккули механизмҳои индустрии «сабз» ҳамчун омили рушди устувори иқтисоди миллӣ / А.Б. Мирсаидов, О. Муртазозода // Международные отношения и безопасность. – 2025. – № 2(14). – С. 172-185.
41. Мирсаидов А.Б., Файзов Н.Б. Моҳияти рушди устувор ва механизмҳои татбиқи он / А.Б. Мирсаидов, Н.Б. Файзов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – № 2(78). – С. 122-133.
42. Мирсаидов М.Н., Сафаров А. Таҳаввулотҳои назарияҳо ва ташаккули концепсияи рушди устувор / М.Н. Мирсаидов, А. Сафаров // Кишоварз. – 2020. – № 1. – С. 157-164.
43. Морозов М.А. Инфраструктурное обеспечение предпринимательской деятельности в туризме: теория и методология формирования и развития: дис. ... д-ра экон. наук. - Москва, 2006. - 365 с.
44. Морозова И.А., Московцев А.Ф., Сметанина А.И. Инфраструктурное обеспечение предпринимательства в условиях цифровой экономики России // Креативная экономика. - 2019. - Т. 13, № 4. - С. 671-684.

45. Муқаддасзода Ф.М. Развитие государственно-частного партнерства в сфере рыночных услуг / Ф.М. Муқаддасзода; Под редакцией Л.Х. Саидмуродова. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 285 с.
46. Муқаддасзода Ф.М., Ҳаёҳочаев Ш.Ф. Масъалаҳои назариявӣ амалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасонӣ / Ф.М. Муқаддасзода, Ш.Ф. Ҳаёҳочаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – № 2-1(46). – С. 226-234.
47. Муқаддасзода Ф.М. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҷараёни рушди фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.М. Муқаддасзода // Международные отношения и безопасность. – 2024. – № 4 (12). – С. 142-155.
48. Муқаддасзода Ф.М., Давлатов Н.С. Баъзе ҷанбаҳои назариявӣ методологии ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ // Паёми ДДБ ба номи Н. Хусрав. – 2022. – № 1/4 (104). – С. 131-136.
49. Муқаддасзода Ф.М., Тагаев Б.Ш. Баъзе масъалаҳои таъминоти инфрасохтори соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2020. - № 2 (31). - С. 91-100.
50. Нақшаи чорабиниҳои амалигардонии Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 дар солҳои 2026-2030.
51. Низомова Т.Д., Каджукоев А.Ф. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона: монография. – Душанбе, 2018. – 174 с.
52. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ». - Душанбе, 16 декабри соли 2025.
Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - <https://www.president.tj/event/missives/54181>
53. Палякин Р.Б. Формирование инфраструктуры предпринимательства как мультиагентной системы взаимоотношений: дис. ... канд. экон. наук :

- 08.00.05 / Палякин Роман Борисович; [Место защиты: Казан. нац. исслед. технол. ун-т]. - Казань, 2019. - 175 с.
54. Палякин Р.Б. Формирование бинарной модели развития инфраструктуры предпринимательства с учетом асимметрии институциональной среды: монография / Р. Б. Палякин. - Казань: Изд-во ООО «Абзац», 2018. - 160 с.
 55. Петрова С. В. Формирование и развитие системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности: дис. ... канд. экон. наук. - Санкт-Петербург, 2009. - 215 с.
 56. Пиньковецкая Ю.С. Уровень инфраструктурного обеспечения предпринимательства: мнения экспертов различных стран // Вопросы управления. - 2020. - № 3 (64). - С. 88-97.
 57. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. - Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. - 715 с.
 58. Омори солонии Чумхурии Тоҷикистон / Маҷмуаи омори. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, 2025. - URL: <https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2026/03/okonchat-ezhegodnik-2025.pdf2>.
 59. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан): дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.04. – Душанбе, 2000. – 287 с.
 60. Раҳимзода Ш., Ашуров М.Н. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №4-2. - С. 30-35
 61. Раҳимов Р.К. О прошлом с гордостью, о будущем - с надеждой. - Душанбе: НПИЦентр, 1997. - 216 с.
 62. Раҳматзода Р.Қ., Одинаев А.И. Арзёбии тамоюлҳои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – Душанбе, 2023. – С. 124-133.

63. Роль государственно-частного партнерства в системе инструментария государственной политики управления экономическим развитием / Е. В. Дробот [и др.] // Экономика, предпринимательство и право. – 2024. – Т. 14, № 6. – С. 2633-2648.
64. Роль ГЧП в вопросах ESG-трансформации РФ // Росинфа: официальный портал национального центра государственно-частного партнерства – URL: <https://rosinfra.ru/news/rol-gcp-v-voprosah-esg-transformacii-rf>
65. Романова О.А., Макарова И.В., Петров А.П. Государственно-частное партнерство в системе механизмов реализации промышленной политики // Бизнес, менеджмент и право. – 2009. – № 1 (18). – С. 25-29.
66. Садриддинов М.И. Гидроэнергетический потенциал Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития // Научная дискуссия: вопросы экономики и управления. – Москва, 2012. – № 5. – С. 104-112.
67. Садриддинов, М. И. Оценка значимости водных ресурсов в формировании пространственной структуры хозяйства Республики Таджикистан // Региональная экономика: теория и практика. – 2013. – № 28. – С. 45-52.
68. Саидзода К.С., Курбонов А.К. Арзёбии вазъи рушди соҳибқориҳои истеҳсоли дар соҳаи аграрии ҷиқисодиёт // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2024. - № 7. - С. 68-77.
69. Саидов К.Н. Вазифаҳо ва таснифбандии инфрасохтор дар ҷиқисоди бозорӣ / К. Н. Саидов // Паёми молия ва ҷиқисод. – 2022. – № 3(32). – С. 212-219.
70. Саидова М.Х. Государственно-частное партнёрство в сфере физической культуры и спорта Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. – 2014. – № 3. – С. 120-126.

71. Сафаров Б.Г., Саидов К.Н. Ҷанбаҳои назариявии рушди инфрасохтори бозор дар шароити муосир // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №2 (31). - С. 43-49.
72. Сафаров Ҷ.А. Рақамикунонии ҷараёни фаъолияти соҳибкории инфиродӣ ва роҳҳои тақмили он // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 2/2 (47). – С. 170-177.
73. Сафаров Ҷ.А. Тақмили низоми андозбандии соҳибкории инфиродӣ дар шароити муосир // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 4 (48). – С. 160-172.
74. Сафаров Ҷ.А., Ҷафархони Ш., Турахонзода С. Самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – № 4/1 (54). – С. 265-274.
75. Сафарова Л.Д. Развитие государственно-частного партнёрства в сфере услуг Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2016. – № 1. – С. 85-93.
76. Сафоев, А. К. Раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар самти саноатикунонии босуръати иқтисодиёт // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – № 4/2 (50). – С. 358-366.
77. Сафоев, А. К., Зарипова, Г. А. Асосҳои назариявии идоракунии хавфҳои иқтисодӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – № 4/2 (50). – С. 158-164.
78. Сафоев Ҳ.С. Ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти муосир / Ҳ.С. Сафоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2019. – № 4(29). – С. 235-239.
79. Сивкова А.И. Методический подход к оценке результативности эко-инноваций в промышленности: дис. ... канд. экон. наук: 5.2.3 / Сивкова Алина Игоревна; [Место защиты: Южно-Уральский государственный

- университет (национальный исследовательский университет)]. - Челябинск, 2026. - 180 с.
80. Солеҳзода А.А., Ашуров М.Н. Нақши инфрасохтори бозор дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №1. - С. 231-236.
 81. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636.
 82. Стратегияи рушди соҳаи алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2026, №231.
 83. Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2025, №372.
 84. Сухова С.А. Инфраструктурное обеспечение предпринимательской деятельности в современной экономике: дис. ... канд. экон. наук. -Тамбов, 2008. - 66 с.
 85. Тагаев Б.Ш. Моҳияти иқтисодӣ ва таҳаввули концептуалии вазифаҳои инфрасохтори соҳибкорӣ дар бахши истеҳсолӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2026. - № 2 (62). - С. 397-407.
 86. Тагаев Б. Ш. Ташаккули низоми самараноки таъминоти инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2023. - № 4/1 (49). - С. 297-302.
 87. Тагаев Б. Ш., Аҳмадова М. Ф. Истифодаи таҷрибаи хориҷии ташаккул ва инкишофи инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2021. - № 3 (37). - С. 69-75.
 88. Тагаев Б.Ш. Ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе, 2020. - 200 с.

89. Умаров Х., Зарифова З.С. Монетарные проблемы демонетизированной экономики // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2003. - № 1. - С. 45-58.
90. Факеров Х.Н. Развитие малого и среднего предпринимательства в сфере услуг Республики Таджикистан / Х. Н. Факеров, С. Зубайдов // Экономика Таджикистана. - 2021. - № 2. - С. 45-53.
91. Факеров Х.Н. Особенности государственного регулирования предпринимательской деятельности на потребительском рынке / Х. Н. Факеров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия социально-экономических наук. - 2018. - № 3 (76).- С. 88-96.
92. Факеров Ҳ.Н. Соҳибкорӣ ва нақши он дар рушди бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ. Н. Факеров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2012. - № 2. - С. 15-22.
93. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка / Х.Н. Факеров. - Душанбе: Ирфон, 2001. - 103 с.
94. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: проблемы регулирования [инфраструктуры и торговой сети] / Х.Н. Факеров; под редакцией М. Нурмахмадова. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 152 с.
95. Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумотнома оид ба фаъолият дар нимсолаи якуми соли 2026. - <https://cs.gov.tj/malumotnoma-oid-ba-faolijati-hadamoti-alo-ai-nazdi-ukumatium-urii-to-ikiston-dar-nimsolai-jakumi-soli-2026>.
96. Ҷабборов Ф.А., Тагаев Б.Ш. Самтҳои асосии мукамалсозии механизми дастгирии давлатии рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. - 2019. - № 1/4(68). - Ҷ. 2. - С. 86-90.
97. Шарофзода Ф.Р. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории саноатӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ / Ф.Р. Шарофзода, И.О. Одилзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира

- Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2026. – № 1-1(143). – С. 307-310.
98. Шарофзода Ф.Р. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми самараноки таъмини рушди устувори иқтисодӣ / Ф. Р. Шарофзода, А. С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – № 3 (58).
 99. Шаропов Ф.Р. Экологическое предпринимательство как фактор устойчивого развития в условиях формирования «зелёной экономики» / Ф. Р. Шаропов, М. Н. Досиев // Флагман науки. – 2024. – № 2(13). – С. 326-330.
 100. Шоҳиён А.М. Шарикии иҷтимоӣ ҳамчун омили рушди соҳибқории саноатӣ / А.М. Шоҳиён // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – №. 4-1(59).
 101. Эффективность законодательства: вопросы теории и практика: монография / Ю. А. Тихомиров, В. П. Емельянцев, А. А. Аюрова [и др.] ; отв. ред. Ю. А. Тихомиров, В. П. Емельянцев ; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. - Москва: ИНФРА-М, 2015. - 336 с.
 102. Юденко М. Н. Теория и методология формирования институциональной инфраструктуры предпринимательской деятельности в строительстве: дис. ... д-ра экон. наук. - Санкт-Петербург, 2010. - 320 с.
 103. Якимова Е.М. Концепция равновесия системы конституционного регулирования предпринимательской деятельности: монография / Е. М. Якимова. – Москва: Юстицинформ, 2020. – 320 с.
 104. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. A. Institutions as a fundamental cause of long-run growth // Handbook of Economic Growth / ed. by P. Aghion, S. Durlauf. - Amsterdam: Elsevier, 2005.
 105. Audretsch D.B., Heger D., Veith T. Infrastructure and entrepreneurship // Small Business Economics. - 2015. - Vol. 44, № 2. - P. 219-230.

106. e-Estonia. X-Road – Interoperability Services. - <https://e-estonia.com/solutions/interoperability-services/x-road/>
107. Electronic Government of the Republic of Kazakhstan. Business Registration and eGov Services. - https://egov.kz/cms/en/services/business_registration/pass042com_mu
108. Engel E., Fischer R., Galetovic A. The Basic Public Finance of Public–Private Partnerships // Journal of the European Economic Association. 2013. Vol. 11, No. 1. P. 83-111.
109. European Commission. The Once-Only Technical System and eDelivery. - <https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/spaces/OOTS/pages/593592998>
110. Fatima U., Bashir U., Sohail S. The impact of public policy and infrastructure on entrepreneurship: A panel data approach // Entrepreneurship and Small Business Review. – 2024. – Vol. 1. – P. 1–13.
111. Global Infrastructure Hub. Blended Finance in Infrastructure. Sydney, 2024.
112. Goldfarb A., Tucker C. Digital Economics // Journal of Economic Literature. 2019. Vol. 57, No. 1. P. 3-43.
113. Grimsey D., Lewis M.K. Are Public Private Partnerships Value for Money? Evaluating Alternative Approaches and Comparing Academic and Practitioner Views // Accounting Forum. 2005. Vol. 29, No. 4. P. 345-378.
114. Hodge G.A., Greve C. Public–Private Partnerships: An International Performance Review // Public Administration Review. 2007. Vol. 67, No. 3. P. 545-558.
115. India Stack. Open APIs and Digital Public Goods for Identity, Data and Payments. - <https://indiastack.org/>
116. Isenberg D. J. How to start an entrepreneurial revolution // Harvard Business Review. - 2010. - Vol. 88, No. 6. - P. 41-50.; Feld B. Startup Communities: Building an Entrepreneurial Ecosystem in Your City. - New York: Wiley, 2012.

117. Ke Y., Wang S., Chan A.P.C., Lam P.T.I. Preferred Risk Allocation in China's Public-Private Partnership Projects // International Journal of Project Management. 2010. Vol. 28, No. 5. P. 482-492.
118. Korea Development Institute. Public and Private Infrastructure Investment Management Center: Mandate and Functions. - <https://www.kdi.re.kr/eng/introduce/pimacMfe>
119. Nambisan S. Digital Entrepreneurship: Toward a Digital Technology Perspective of Entrepreneurship // Entrepreneurship Theory and Practice. 2017. Vol. 41, No. 6. P. 1029-1055.
120. Nambisan S., Wright M., Feldman M. The Digital Transformation of Innovation and Entrepreneurship: Progress, Challenges and Key Themes // Research Policy. 2019. Vol. 48, No. 8. Article 103773.
121. Public Procurement Service of the Republic of Korea. Korea ON-line E-Procurement System (KONEPS): Overview. - <https://pps.go.kr/eng/content.do?key=00777>
122. Stam E. Entrepreneurial ecosystems and regional policy: a sympathetic critique // European Planning Studies. - 2015. - Vol. 23, No. 9. - P. 1759-1769.
123. Stam E., van de Ven A. Entrepreneurial ecosystem elements // Small Business Economics. - 2021. - Vol. 56. - P. 809-832.
124. Stiglitz J. E., González I., Montecino J. A. Corporations Help Economy but Need to Pay Fair Share of Taxes // *Bloomberg Tax*. - 2024. - August 6. - bloomberglaw.com/tax-insights-and-commentary/corporations-help-economy-but-need-to-pay-fair-share-of-taxes
125. Tilson D., Lyytinen K., Sørensen C. Digital Infrastructures: The Missing IS Research Agenda // Information Systems Research. 2010. Vol. 21, No. 4. P. 748-759.
126. United Nations. E-Government Survey 2024: Tajikistan Country Information. - <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/168-Tajikistan>

127. Van de Ven A.H. The development of an infrastructure for entrepreneurship // Journal of Business Venturing. - 1993. - Vol. 8, № 3. - P. 211-230.
128. Vial G. Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda // Journal of Strategic Information Systems. 2019. Vol. 28, No. 2. P. 118-144.
129. Woolley J.L. The creation and configuration of infrastructure for entrepreneurship in emerging domains of activity // Entrepreneurship Theory and Practice. - 2014. - Vol. 38, № 4. - P. 721-747.
130. World Bank. Enterprise Surveys: Tajikistan 2024 Country Profile. Washington, DC, 2025.- <https://www.enterprisesurveys.org/content/dam/enterprisesurveys/documents/country/Tajikistan-2024.pdf>
131. World Bank. Enterprise Surveys: Tajikistan Country Profile 2024. Washington, DC, 2025. - <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/6529>
132. World Bank. Tajikistan Digital Foundations Project (P506611): Implementation Status and Results Report. October 2025. - <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099100225083013948/pdf/P506611-c319e9e3-0b4d-494f-acf6-510d538d5385.pdf>
133. Xin S., Park T. The roles of big businesses and institutions in entrepreneurship: A cross-country panel analysis // Journal of Innovation & Knowledge. – 2024. – Vol. 9. – Article 100457. – DOI: 10.1016/j.jik.2023.100457.

**ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ
ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ (бо забони асл):**

***А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризишаванда, ки аз ҷониби КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:***

[1-М] Азизова М.Г., Валиев Н.Ш., Асрорзода А.С. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ: таҳлили ҳолат, мушкилот ва роҳҳои тақмили муҳити он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. - № 1-3 (137). - 2025. - С. 570-578.

[2-М] Азизова М.Г., Низамова Т.Д. Таъмини рушди инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - № 5. - 2025. - С. 87-95. - ISSN 2413-5151.

[3-М] Азизова М.Г. Таҷрибаи хориҷии ташаккул ва инкишофи инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - № 6. - 2024. - С. 77-84. - ISSN 2413-5151.

[4-М] Азизова М.Г. Социально-экономическое значение инфраструктуры предпринимательской деятельности // Наука и инновация. Серия социально-экономических и общественных наук. - № 2 (6). - 2015. - С. 64-67.

[5-М] Азизова М.Г. Теоретические основы и особенности формирования предпринимательской инфраструктуры в Республике Таджикистан // Вестник Педагогического университета. - № 1 (62-1). - 2015. - С. 307-309.

[6-М] Азизова М.Г. Некоторые проблемы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши И. - № 2/10 (152). - 2014. - С. 126-131.

Б) Интишорот дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводҳои конференсияҳо:

[7-М] Азизова М.Г. Тавсифи хусусиятҳои ташкили инфрасохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Тақмили идоракунии рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисодӣ дар шароити муосир». - Душанбе, 2025.

[8-М] Азизова М.Г. Инновационной обеспечение инфраструктуры предпринимательской деятельности // Барномаи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2024)». - Душанбе, 2024.

[9-М] Азизова М.Г., Низамова Т.Д. Некоторые виды обеспечения инфраструктуры предпринимательства в современных условиях // Маводи конфронси ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Арзёбии саноатикунони босуръати истеҳсолоти агросаноатии кишвар» (11 октябри соли 2024). - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2024. - С. 13-20.

[10-М] Азизова М.Г. Экономическая характеристика и классификация предпринимательской инфраструктуры в Республике Таджикистан // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунони босуръат

ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (17 феввали соли 2023). - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. - 462 с. - С. 296-300.

[11-М] Азизова М.Г. Некоторые теоретические вопросы инфраструктуры предпринимательской деятельности // Материалы заседания кафедры «Менеджмент и маркетинг». - Душанбе, 2016.

[12-М] Азизова М.Г., Шадманова М.Х. Некоторые вопросы развития пищевой промышленности РТ // Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы устойчивости социально-экономического развития в условиях глобализации: национальные и региональные аспекты» (Душанбе, 21-22 декабря 2016 г.). - Душанбе, 2016.

[13-М] Азизова М.Г., Сафарзода А.И. Экономико-правовые основы и признаки предпринимательской деятельности // Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы устойчивости социально-экономического развития в условиях глобализации: национальные и региональные аспекты» (Душанбе, 21-22 декабря 2016 г.). - Душанбе, 2016. - С. 44-48.

[14-М] Азизова М.Г. Развитие лизинга как форма инфраструктурного обеспечения предпринимательства // Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы устойчивости социально-экономического развития глобализации» (Душанбе, 8-9 апреля 2015 г.). - Душанбе, 2015. - С. 24-27.

[15-М] Азизова М.Г. Инфраструктурное обеспечение инновационного предпринимательства // Материалы республиканской научно-практической конференции (10-11 ноября 2015 года). - Душанбе: Типография ТНУ, 2015. - С. 127-129.

[16-М] Азизова М.Г. Теоретико-методологические вопросы формирования инфраструктуры промышленных предприятий Республики Таджикистан // Конфронси илмию назариявии бахшида ба «Ҳафтаи илм». - Душанбе, 2015.

[17-М] Азизова М.Г. К вопросу о понятии инфраструктуры предпринимательства // Маводи мизи мудаввар дар мавзӯи «Муаммоҳои инкишофи соҳибкорӣ истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30-31 октябри соли 2012). - Душанбе, 2014.

[18-М] Азизова М.Г. Элементы государственной поддержки инфраструктуры предпринимательства в Республике Таджикистан // Материалы научно-теоретической конференции, посвященной «Неделе науки». - Душанбе, 2009.

[19-М] Азизова М.Г. Дастгирӣ давлатӣ соҳибкорӣ хурд // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Сиёсати саноатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммоҳо ва дурнамо» (13-14 октябри соли 2008). - Душанбе, 2009.

[20-М] Азизова М.Г. Пути повышения эффективности АО // Маводи конференсияи илмию назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯён бахшида ба 17-умин солгарди Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1150-солагии устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва бузургдошти Соли забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - С. 255-259.